

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KIYAMET ve AHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLARIN
ÖĞRETİMİ**

(DOKTORA TEZİ)

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMENTASYON MERKEZİ

Hazırlayan
Osman TAŞTEKİN

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin PEKER

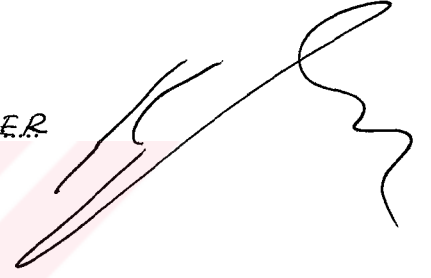
T 72054

Samsun-1998

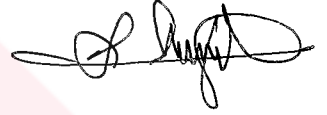
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi)
Anabilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

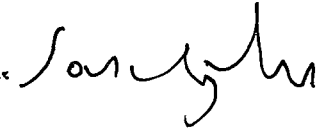
Başkan: Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Üye : Prof. Dr. İzzet ER

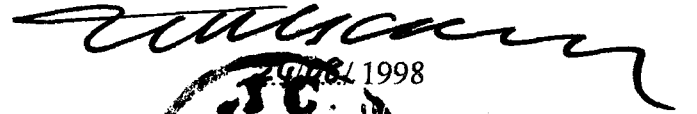

Üye : Prof. Dr. Ekrem SARIKCIOĞLU

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

2008/1998
Doç. Dr. Mustafa G. BALCI
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Pedagoji ve ekseni etrafındaki bilim alanlarında yapılan çalışmalar sonucu elde edilen veriler, daha bilimsel ve kolektif bir din eğitimi anlayışını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla din eğitimcisi artık sadece dini bilgilere sahip ve bunları anladığı şekliyle aktaran bir kişi konumunda olmayacaktır. Öğretimini yaptığı alana hakimiyetinin yanında, çocuğun sosyal, duygusal ve zihinsel özelliklerini de gözönüne almayı ve onun anlayış kapasitesini zorlamadan, alabileceği kadarını vermeyi ilke edinmek durumundadır. Zira gelişim basamakları dikkate alınmadan yapılacak din eğitimi, çocuğun ruhsal yapısını olumsuz yönde etkileyecek ve başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Bu araştırma, kıyamet ve ahiret hayatına ait bilgilerin, algılama kapasitesi dikkate alınmadan ve doğru olup olmadığına bakılmadan verilmesi halinde çocuğu olumsuz yönde etkilediğini göstermek ve bu konuda çözümler önermek amacıyla hazırlanmıştır. Giriş bölümünde; araştırmanın problemi ve amacı belirtilerek, hangi sorulara cevap aranacağı ortaya konmuş, ayrıca kullanılan yöntemler ve araştırmanın kapsamı hakkında bilgilere yer verilmiştir. I. bölümde; özellikle gelişim psikolojisi verileri ışığında, çocuklardaki zihinsel gelişim ve evreleri ile somut ve soyut düşünce yapısının temel karakteristiği üzerinde durulmuştur. II. bölümde; kabir hayatı, kıyamet ve ahiretle ilgili kavramların öğreniminde öğrencilerin problemleri tesbit edilerek çözümler önerilmiştir. III. bölümde ise; alan öğretmenlerinin, bu konuların öğretimiyle ilgili genel tutum ve gözlemleri, karşılaştıkları problemler ve bunların değerlendirilmesi ele alınmıştır.

Rehberliğiyle çalışmanın tamamlanmasında önemli katkısı bulunan Sayın Hocam Prof. Dr. Hüseyin PEKER beye en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Kaya'ya, Dr. Mustafa Köylü'ye, Araştırma Görevlisi Hasan Dam'a, anket uygulamasına bizzat katılan öğretmenlere, sevgili öğrencilere, ilgi ve yardımlarını esirgemeyen okul idarecilerine, araştırmanın ilk adımından itibaren emeği geçen çok sayıda kişi ve kuruma teşekkür ederim.

Osman TAŞTEKİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1
A. Problem ve Amaç.....	1
B. Yöntem.....	5
C. Araştırmanın Kapsamı.....	7
D. Araştırmanın Kaynakları.....	7

I. BÖLÜM ZİHİNSEL GELİŞİM ve EVRELERİ

A. Zihinsel Gelişim ve Evreleri.....	8
a. Zihinsel Gelişim Nedir?.....	8
b. Zihinsel Gelişim Evreleri.....	11
B. Önergenlik Öncesi Somut Düşünce Dönemi.....	14
I. 7 Yaş Öncesi Zihinsel Gelişim Süreci.....	14
a. İlk Çocukluk (veya çocukluğun 1. evresi) 0-3 Yaş.....	14
b. İkinci Çocukluk (veya okul öncesi çocukluğun son evresi) 4-7 Yaş.....	16
II. Okul Çağı Çocukluğu,7-12 Yaş.....	22
a. 7-9 Yaş Dönemi.....	22
b. 10-12 Yaş Dönemi.....	24
C. Soyut Düşünce Dönemi (13 Yaş ve Sonrası).....	27

II. BÖLÜM ÖĞRENCİLERE AİT BULGULAR

I. Kişisel Bilgiler.....	30
II. Kabir Hayatı ile İlgili Bulgular.....	33
A. Bulguların Değerlendirilmesi.....	33

a. Munker ve Nekir Melekleriyle İlgili Bulgular.....	33
b. Ölenlerin Sorgulanmasıyla İlgili Bulgular.....	35
c. Kabir Hayatındaki Azap Konusuyla İlgili Bulgular.....	37
d. Kabir Azabının Nasıl Olacağını Bilme ile İlgili Bulgular	39
e. Munker ve Nekir Meleklerinin Görevlerine İlişkin Bulgular.....	42
f. Kabirde Olacağı Düşünülen Azap Şekilleriyle İlgili Bulgular.....	44
g. Kabir Azabını Haketmeyenlerin Nasıl Bir Kabir Hayatı Geçireceğine İlişkin Bulgular.....	51
h. Kabir Sorgusunun Hangi Konularda Olacağına İlişkin Bulgular.....	54
i. Kabir Hayatı ile İlgili Farklı Bilgilere İlişkin Bulgular.....	58
j. Öğrencilerin Akıllarıya Çelişen Kabir Hayatına İlişkin Bulgular.....	63
k. Kabir Hayatına İlişkin Bilgilerin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri.....	66
l. Öğrencilerin Kabir Hayatına İlişkin Öğrenmek İstedikleri Konular.....	74
B. Kabir Hayatı Konusunda Tesbit Edilen Problemler ve Çözüm Önerileri.....	78
I. Problemler.....	78
a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması.....	78
b. Bilgilerin Kur'an ve Sahih Hadis Dışı Olması.....	79
c. Ruhsal Açıdan Olumsuz Etkilenme.....	80
II. Çözüm Önerileri.....	81
1. Kabir Hayatı ile İlgili Bilgilerin Temel Çizgisi.....	81
a. Kabir Sorgusu.....	81
b. Sual Melekleri.....	82
c. Kabir Azabı.....	82
d. Kabirde Mükafat.....	83
2. Pedagojik Yaklaşım.....	83
3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kabir Hayatı.....	85
III. Kıyamet Alametleri ile İlgili Bulgular.....	87
A. Bulguların Değerlendirilmesi.....	87
1. Öğrencilerin Kıyamet Alametleri Bilgisi.....	87
2. Öğrencilerin Bildikleri Diğer Kıyamet Alametleri.....	92
3. Öğrencilerin Akıllarıyla Çelişen Kıyamet Bilgileri.....	97

4. Öğrencilerin Bilgilerine Göre Kıyametin Kopuş Şekli.....	101
5. Öğrencileri Ürküten Kıyamet Bilgileri.....	105
B. Kıyamet ve Alametleri Konusunda Tesbit Edilen Problemler	
ve Çözüm Önerileri.....	112
I. Problemler.....	112
1. Bilgiye Dayalı Problemler.....	112
a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması.....	112
b. Bilgilerin Naslar Dışı Kaynaklara Dayanması.....	113
2. Ruhsal Açından Etkilenme.....	113
II. Çözüm Önerileri.....	115
a. Kıyametin Zamanı ve Öğretimine İlişkin Öneriler.....	115
b. Kıyamet Alametleri ve Öğretimine İlişkin Öneriler.....	116
1. Mehdinin Çıkması.....	116
2. Deccalın Çıkması.....	116
3. Hz. İsa'nın Yere İnmesi.....	118
4. Ye'cuc ve Me'cuc'un Çıkması.....	120
5. Dabbetü'l Arz'ın Çıkması.....	122
6. Güneşin Batıdan Doğması.....	124
7. Duman (duhan) Çıkması.....	125
8. Doğuda, Batıda ve Arabistanda Bir Yerin Batması.....	126
9. Yemenden Ateşin Çıkması.....	126
c. Kıyametin Kopuş Şekli ve Öğretimine İlişkin Öneriler.....	127
1. Güneşin Durumu.....	127
2. Yıldızların Durumu.....	127
3. Gökyüzünün Durumu.....	127
4. Dağların Durumu.....	128
5. Yeryüzünün Durumu.....	129
6. Denizlerin Durumu.....	129
7. Hayvanların Durumu.....	129
d. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kıyamet Konusu.....	130

IV. Ahiret Kavramları ile İlgili Bulgular.....	133
A. Bulguların Değerlendirilmesi.....	133
1. Öğrencilerin Bilgileri Dahilinde Olan Ahiret Kavramları.....	133
2. Öğrencilerin Anlamakta Güçlük Çektikleri Ahiret Kavramları.....	137
3. Öğrencileri Korkutan ve Ürküten Ahiret Kavramları.....	140
4. Öğrencilerin Ahiretle İlgili Bildikleri Diğer Kavramlar.....	143
5. Öğrencileri Etkileyen Ahiretle İlgili Anlatımlar.....	144
6. Öğrencilerin Doğruluğundan Şüphe Ettikleri Ahiretle İlgili Bilgiler.....	152
7. Öğrencilerin Ahiretle İlgili Olarak Öğrenmek İstedikleri Konular.....	155
B. Ahiretle İlgili Kavramlar Konusunda Tesbit Edilen Problemler ve Çözüm Önerileri.....	160
I. Problemler.....	160
II. Bilgiye Dayalı Problemler.....	160
a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması.....	160
b. Bilgilerin Naslar Dışı Kaynaklara Dayanması.....	161
2. Ruhsal Etkilenim.....	164
II. Çözüm Önerileri.....	165
a. Ahiretle İlgili Kavramların Temel Çizgisi ve Öğretimine İlişkin Öneriler.....	165
1. Sura Üfleme.....	165
2. Haşr (Dirilme).....	166
3. Mahşer.....	168
4. Hesab ve Mizan.....	170
5. Amel Defteri (Kitab).....	172
6. Cennet.....	174
7. Kevser Havuzu.....	183
8. Huriler.....	184
9. Gılmanlar.....	184
10. Araf ve Araf Ehli.....	185
11. Cehennem.....	186
12. Sırat Köprüsü.....	195

b. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Ahiret Konusu.....	197
V. Genel Değerlendirme ile İlgili Bulgular.....	200
A. Bulguların Değerlendirilmesi.....	200
a. Kıyamet ve Ahiretle İlgili Konulara İlgili Duyuma ve Öğrenme Merakı ile İlgili Bulgular.....	200
b. Bu Konularda Bilgilendirilirken Neler Hissettikleriyle İlgili Bulgular.....	203
c. Bu Konularda Bilgilendirilirken En Çok Kimlerin Verdiği Bilgiyi İnanırcı Bulduklarına Yönelik Bulgular.....	207
d. Öğretmenlerinin veya Büyüklerinin Bu Konuları Anlatırken Hangi kaynakları Kullandıklarına İlişkin Bulgular.....	210
e. Bu Konularda Meraklarını Giderebilecek Doyurucu Cevaplar Alabilme Durumuyla İlgili Bulgular.....	213
f. Bu Konularda Öğrenmek İstediklerini Soru Sorma Dışında Kitaplara Başvurarak Öğrenmeyi Deneme Durumuna İlişkin Bulgular.....	216
B. Genel Bilgi ve Düşünceler Bölümünde Ortaya Çıkan Problemler ve Çözüm Önerileri.....	218
1. Genel Değerlendirme.....	218
2. Problemler.....	219
3. Çözüm Önerileri.....	219

BÖLÜM III

ALAN ÖĞRETMENLERİNE AİT BULGULAR

A. Kişisel Bilgiler.....	221
B. Konuların Öğretiminde Alan Öğretmenlerinin Genel Tutum ve Gözlemlerine İlişkin Bulgular.....	223
a. Bu Konulara Öğrencilerin İlgisi Gösterip Göstermemelerine Yönelik Bulgular.....	223
b. Konuların Anlatımında Kullanılan Kaynaklara İlişkin Bulgular.....	224

c. Bu Konuları Nasıl İşlediklerine İlişkin Bulgular.....	224
d. Soyut Kavramların Öğretimi ile İlgili Özel Tekniklerin Kullanılmasına İlişkin Bulgular.....	225
e. Öğretmenlerin Soyut Kavramların Anlatımında Kullandıkları Özel Yöntemler.....	226
f. Konuların Anlatımı Sonrası Öğrencilerde Psiko-patolojik Durumların Oluşup Oluşmadığına İlişkin Bulgular.....	229
g. Öğretmenlerin Şahit Oldukları Psiko-patolojik Haller.....	229
C. Alan Öğretmenlerinden Elde Edilen Bulgu ve Bilgilerin Değerlendirilmesi.....	232
SONUÇ.....	233
BİBLİYOGRAFYA.....	243
EKLER.....	241

GİRİŞ

A. Problem ve Amaç:

“Naciye hanım da ikidebir, Kiraz’ı karşısına alıp ona cehennem ateşinden, ahirette kızgın sac üzerinde kılınacak namazlardan, açık saçık gezen kadınlara, kızgın demirlerle işkence edecek olan cehennem zebanilerinden, sırat köprüsünden, gayya kuyusundan, kıyametten söz ediyordu uzun uzun.

Kiraz onu dinlerken, gözlerini bir noktaya dikip korkuyla bedenini kasıyor, yumruklarını sıkıyordu¹”

İlkgençlik dönemi düzeyindeki bir romandan alınan yukarıdaki satırlar, hem aktarılan bilgilerin gelişigüzelliği hem de kahramanı üzerindeki olumsuz etkisini göstermesi açısından önemli mesajlar taşımaktadır.

Bir çok konuda olduğu gibi, din söz konusu olduğunda da, çocuğu korkutarak eğitmeyi yeğlemek büyüklerin genel yaklaşımı olarak bilinmekte ve daha tehlikeli olarak, doğru-yanlış ayırımı yapılmaksızın dini motiflerin yaptırım gücü olarak kullanıldığı görülmektedir². Düşünülmeden, yanlış ve zamansız verilen dini bilgiler ve telkinler ise çocuğun ruh sağlığının bozulmasına yol açabilmektedir³.

Çocukların korktukları konuların başında, karanlık, hayvanlar, hayaletler, anne-baba tarafından terkedilmek, gökgürültüsü, şimşek vb. geldiğine göre⁴, kabir, kıyamet ve alametleri ve ahiret hayatına ilişkin bilgilerin, bu korkuların artmasında

---

¹ Gülten Dayıoğlu, Yeşil Kiraz, 5. Baskı, Yapı Kredi yay., İst. 1995, s. 20-21.

² Yurdagül Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1994, s. 78.

³ Halis Ayhan, Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, 2. Baskı, Damla yay., İst. 1986, s. 309.

⁴ Hans Zülliger, Çocuklarımızın Korkuları, (Çev: K. Şipal), İst. 1975, s. 91-92.

ve yerleşmesinde rol oynaması doğaldır. Ancak bu tür korkuların, büyük oranda hatalı ve yanlış eğitimden kaynaklandığı da bir gerçektir⁵. Zira “insanın bireysel ve toplumsal gelişimini etkileyen asıl korku çeşitlerinin öğrenme ile elde edilmiş olduğu bilinmektedir⁶”.

Diğer taraftan, ölüm ve ötesine ilişkin bilgilerden yoksun ve bunlara ilgisiz kalmak imkansızdır. Çünkü insan, ben ve ben dışı ayırımı yapmaya başladığı andan itibaren ölüm problemiyle ilgilenmeye başlamaktadır⁷. Bunun sonucu olarak oluşan ölüm korkusunun bir ayağı da “ölümden sonra olacıklardan korkma” olarak tesbit edilmiştir⁸.

O halde, özellikle çocuklarda bu konuların neden olacağı korkulara ve diğer ruhsal olumsuzluklara karşın tedbir alma zorunluluğu vardır ve bu konuda görev, yalnızca din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni veya din adamı kapsamında din eğitimcisinin değil, anne-baba ve diğer büyüklere de düşmektedir.

Her şeyden önce, çocuklara din konusunda yapılabilecek en iyi yardım, onların anlayış seviyelerini aşmayan dini bilgiler sunulmasıdır⁹. Zira, “seviyelerin bilinmesi, problemlerin çözümünü kolaylaştırır. Seviyeler dikkate alınmadan yapılacak rehberlikler de bir fayda sağlamaz. İnsanlara bir şeyin doğrusunu söylemekle iş bitmiş olmaz. Aklen kabul edilebilir olması da gerekir. Böylece öğrenilen bilgiler, kişilere güven duygusu kazandırır¹⁰”. Zaten, eğitimcilerin görevlerinden biri de, öğrenciye yeteneği ölçüsünde hitap etmek, aklının kavrayamayacağı incelikleri açmamaktır¹¹. Ayrıca dini bilgilerin soyut ve somut ayırımına tabi tutulduğu ve inanç kısmının gaybe inanmaya dayalı olduğu¹² gözönüne alınacak olursa bu konudaki öğretimin, öğretmen ve öğrenci açısından daha fazla hassasiyet gösterdiği kabul edilir. Aynı şekilde, ahiret bilgisinin

⁵ Fikret Kanad, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, 2. Baskı, M. E. B. Yay., İst. 1976., s. 79.

⁶ Yurdakul, a. g. e., s. 77.

⁷ Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, İst. 1990, s. 41.

⁸ Konuk, a. g. e., s. 90.

⁹ J. R. Greer, “Stages in the Development of Religious Thinking”, *British Journal of Religious Education*, Volume III, 1980-81, p. 25.

¹⁰ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed*, İst. 1994, s. 87.

¹¹ Özbek, a. g. e., s. 87.

¹² Kur'an, Bakara (2) : 3.

öğretiminde de zihinsel gelişimin ve özellikle bu gelişim seyri içerisinde yaşanan somut ve soyut düşünce karakteristiğinin dikkate alınması gereklidir. “Özellikle, çocukların din öğretiminde sembolik ifadenin ve soyut kavramların anlamlı bir biçime sokulup kavratılması sorunu vardır¹³”.

Aslında, eğitim ve öğretimin çocuğun zihinsel gelişimi paralelinde verilmesi fikri yeni değildir. Psikolojinin felsefeden ayrıldığı 19. yüzyıl başlarından önce düşünürler bireysel olarak, sonra ise, bazı psikoloji ekollerince bu yaklaşım önemini korumuş ve öğrenmenin zihinsel yönü üzerinde durulmuştur¹⁴. Ancak bunlar içerisinde, “çocuğun ruh ve zihin gelişiminin biyolojik şart ve kanunlar içerisinde cereyan ettiği” savıyla ortaya çıkan biyolojik pedagoji yaklaşımı¹⁵ ilginçtir ve buna Kur’an’ın destek verdiği görülür. İlgili ayette¹⁶, biyolojik gelişimin, zihni gelişmeye de etkisinin olacağı, bundan da beden gelişimi yeterli olanın normal olarak zihni gelişmesinin de yeterli seyredeceği anlaşılmaktadır¹⁷. Diğer bir deyişle, insanın eğitime cevap vermesi, biyolojik ve psikolojik gelişimini gerçekleştirmiş olmasına bağlıdır. Eğitimde zamanlamayı ve gelişimin gerektirdiği ihtiyaçların karşılanmasını zorunlu kılan aktüalite prensibi de bu noktayı vurgulamaktadır.

Yapılan bir araştırmada, öğretmenler şunları söylemektedir: “Dinsel bilgiler, çocuğun içinde bulunduğu zihinsel gelişimine uygun olarak verilmelidir. Din dersi, tarih dersi gibi sadece olayların bilgisi olarak öğretilemez. Allah, melek, cennet, cehennem gibi iman konuları var, helal, haram, sevap gibi kavramlar var. Öğrenciler, bunların mahiyetini bilmek istiyor...Fakat bazı konular bizi aşıyor ve yanlış cevap vermemek için yüzeysel geçiyoruz¹⁸”.

¹³ Michael Grimmit, What Can I do in R. E?, A Guide to New Approaches, Mayhew Mc Crimmon, Great Waking, 2nd Edition, 1982, p. 60.

¹⁴ Geniş bilgi için bakınız: Nurettin Fidan, Münire Erden, Eğitime Giriş, Ankara 1993, s. 26-30; 169; J. Leif, G. Rustin, Genel Pedagoji, (Çev: N. Yüzbaşıoğulları), İstanbul 1980, s. 57-106; Guy Palmade, Pedagojinin Metodları, (Çev: H. Y. Celkan), Ankara 1995, s. 12-20.

¹⁵ Bedi Ziya Egemen, Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi, Ankara 1965, s. 20-21.

¹⁶ Kur’an, Yasin(36): 68; “ Kime uzun ömür veriyorsak onun yaratılışını başaşağı ediyoruz. (Buna da akılları ermiyor mu?”.

¹⁷ Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, İstanbul 1996, s. 184.

¹⁸ Mualla Selçuk, “İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri semineri (8-10 Nisan 1988), Ankara 1991, s. 336-337.

Ancak her öğretmenin aynı hassasiyeti gösterdiği söylenemez. Birgün bir öğretmen arkadaşım, o zamanlar ortaokul öğrencisi olan çocuğunun, öğretmeninden “deccal” tasvirini dinledikten sonra gece tuvaletine gidemez olduğunu ve bu durumun kendilerini tedirgin ettiğini söyledikten sonra bu konuda neler yapılabileceği hususunda fikir talep etmişti. Ayrıca din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin kıyamet ve ahiret konularını işlerken yardımcı ders kitapları olarak faydalandıkları eserleri gözden geçirdiğimde, bunların Kur’an ve sahih hadis kaynaklı olmaktan öte yorumlarla izah edildiğini ve pedagojik bir sistematığının olmadığını gördüm.

Yaygın eğitim kurumu olarak görev yapan camilerimizde de durum yukarıda anlatılandan farklı görünmemektedir. Bir cuma hutbesinde din görevlisinin kabir azabı konusunda anlattıkları, bu probleme ışık tutması açısından önemlidir: “Hz. Peygamber buyuruyor ki; Hz. Ömer kabre konulduğu zaman melekler gelerek ona; ‘Senin Rabbin kim?’ diye sordular. Ömer hiddetlenerek, yakalarına yapıştı ve; ‘Ey Gafiller! Siz beş yüz yıllık yoldan geldiğiniz halde Rabbinizi unutmadınızda, ben şuracıktan geliyorum, Rabbimi nasıl unutturum!’ dedi. Melekler de; ‘Kusura bakma Ya Ömer, biz seni tanıyamadık’ dediler. Ömer de onlara; ‘Eğer Muhammed ümmetine böyle zor sorular sormayacağınza söz verirseniz, sizi bırakırım’ dedi. Melekler de ona söz verdiler ve Ömer onları bıraktı”.

Farklı yaşlarda pek çok insana hitaben yapılan bu konuşma belki psikopatolojik bir takım olumsuzluklara neden olmayacaktır. Ancak aklen ve dinen çelişen ifadelerle dolu olması nedeniyle, dini bilgiye dolayısıyla din adamına olan güveni sarsacaktır.

Görülebileceği üzere, ölüm ve ötesine ilişkin dini anlatımlar gerek örgün ve gerekse yaygın eğitim müesseselerinde naslar dışı çizgiye çıkabilmekte, bunun sonucu olarak da, özellikle çocukların korkularını besleyici ve günlük yaşamlarını etkileyici rol oynayabilmektedir.

Bu durumda araştırmamızın problemini; Kıyamet ve ahiretle ilgili bilgilerin öğretilmesi ile ilgili olarak, çocukların zihinsel gelişim seviyelerini dikkate alan pedagojik bir sistematığın bulunmaması, temel ve objektif kaynaklardan yararlanılmaması sonucu;

1. Öğrencilerin yanlış bilgiler edinmesi,
2. Söz konusu bilgilerin, akla vurularak toptan reddedilebilmesi veya kabulü halinde bir takım ruhsal tedirginliklerin oluşabilmesi tehlikesinin varsayılmasıdır.

Araştırmanın amacını ise; somut düşünceden soyut düşünceye geçiş evresi içinde olan ergenlik öncesi veya başlangıcı çocuğuna, kıyamet ve ahiretle ilgili kavramların, sağlıklı bir şekilde öğretilmesinin sağlanması oluşturmaktadır. Bunun için şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Çocukların zihinsel gelişim evreleri nelerdir?
2. Somut düşünce biçiminden soyut kavram ve simgelerle düşünmeye geçiş dönemi ne zamandır?
3. Kabir hayatı, kıyamet ve alametleri ve ahiret kavramlarının;
  - a. Kur'an ve hadisler çizgisindeki temel bilgisi nedir?
  - b. Bu bilgi veya kavramlardan hangileri, söz konusu dönem içerisinde verilmeye uygundur?
4. Ölüm ve ötesine ilişkin bilgilerin;
  - a. Öğretilmesinde, öğretmenlerin karşılaştıkları problemler ve çözümleri nelerdir?
  - b. Öğrenilmesinde, öğrencilerin karşılaştıkları problemler ve çözümleri nelerdir?

B. Yöntem

Araştırmada, başlıca iki yöntem kullanılmıştır. Bunlardan birincisi; alan tarama çalışması, ikincisi ise; deneysel metodlar arasında yer alan anket uygulamasıdır.

İlk aşamada, çocuğun zihinsel gelişimi ve özelliklerini belirleyebilmek amacıyla ilgili literatür taranarak bilgi toplanmış ve mümkün olduğunca dış kaynaklı çalışmalardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Böylece bilgilerin hangi zihinsel gelişim basamakları içinde nasıl algılandığı ve kavrama kapasitelerinin sınırları hususunda bilgilendirme hedeflenmiştir.

Kabir hayatı, kıyamet ve alametleri ve ahiretle ilgili kavramlara dayalı olarak da alan çalışması yapılmıştır. Kur'an ayetleri ve sahih hadislerin anlatımında bu

konuların temel çizgisi belirlenmiş, böylece naslar dışı bilgilerin ayıklanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu konuda yazılmış diğer eserler ile din kültürü ve ahlak bilgisi ders ve kaynak kitapları taranarak, içerdikleri bilgilerin kur'an ve hadislere uygunlukları ve çocuklarda yanlış bigilenme veya ruhsal yönden etkilenmede rol oynayıp oynamadıkları tesbit edilmek istenmiştir.

Araştırmada, deneysel yöntemler içerisinde yer alan anket uygulaması kullanılmıştır. Hem öğrenciler hem de alan öğretmenlerine yönelik olarak iki ayrı anket formu hazırlanmıştır. Anket uygulaması öğrenciler için uygun görülmüştür. Zira örnekleme alınan öğrencilerin, gelişim düzeyleri itibariyle bilgi ve duygularını yazılı olarak ifade edebilecekleri kabul edilmiştir. Ölüm ve ötesine ilişkin bilgilerin, gelişigüzel öğretimi sonrası oluşacağı varsayılan problemlerin tesbitinde bu formlardaki cevapların değerlendirilmesi ölçü alınmıştır.

Öğrencilere ilişkin anket formu; kişisel bilgiler, kabir hayatı, kıyamet ve alametleri, ahiret kavramları ve öğrencilerin bu konuların öğretimi ile ilgili genel duygu ve düşüncelerinin sorgulandığı beş bölümden oluşmaktadır. Cevapların bir kısmı çoktan seçmeli, bir kısmı ise yazılı ifadeler şeklinde istenmiştir. Soruların oluşturulmasında, din kültürü ve ahlak bilgisi ders ve kaynak kitaplarıyla, bu konuda yazılmış ve piyasada çok sayıda yaygın olarak bulunan eserlerdeki bilgilerin sentezi ölçü alınmıştır. Bu konulara ilişkin bilgilerin aile büyükleri ve din adamlarından da alınabileceği düşünülmüştür.

Öğretmenler için hazırlanan anket formunda ise; bu konuların öğretiminde alan öğretmenlerinin genel tutum ve gözlemlerinin tesbiti amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak, öğretmenlerin bu konuları nasıl, hangi kaynakları kullanarak işledikleri ve varsa kullandıkları özel öğretim teknikleri sorgulanmış, ayrıca konuların öğretimi sonrası öğrencilerin etkilenip etkilenmedikleri hususunda müşahedelerine başvurulmuştur.

Eylül 1997 tarihinde öğrencilere yönelik olarak bir deneme uygulaması yapılmıştır. Denemeden sonra gerekli düzeltmeler yapılmış ve anket formları çoğaltılarak uygulamaya geçilmiştir.

1997 ekim ayında araştırmanın örnekleme alınan 3 ayrı ilköğretim okulundan toplam 423 öğrenciye (6. 7. ve 8. sınıflar) araştırmacının gözetiminde

uygulama yapılmıştır. Doldurulmuş formlar, 6. 7. ve 8. sınıflar şeklinde ayrılmış, daha sonra kodlanarak seçenekli sorular çetelelere, yazılı ifadeler ise, ayrı bir yere kaydedilmiştir. Oluşturulan tabloların uygun olanlarına, okulların ve farklı sınıfların cevap yüzdeleri arasında bir anlam bulunup bulunmadığını görebilmek amacıyla ki-kare testi uygulanmış ve değerlendirmeye alınmıştır. Böylece, 6. 7. ve 8. sınıflarda aynı sorulara verilen cevaplar arasında nicelik ve nitelik açısından bir farklılığın bulunup bulunmadığı da görülebilmektedir.

C. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma:

a. İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf düzeyindeki öğrencilerin kabir, kıyamet ve ahiretle ilgili konuları nasıl algıladıkları ve bilgi düzeylerinin değerlendirilerek problemlerin tesbit edilmesi boyutlarıyla sınırlıdır.

b. Araştırmanın evrenini, Samsun il merkezinde bulunan ilköğretim okulları ile bu okullarda görev yapan din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenleri oluşturmuştur.

c. Kaynak gruplar olarak, 3 ilköğretim okulunun 6. 7. ve 8. sınıflarından 1'er şube ile Samsun il merkezinde bulunan ilköğretim okulları ve orta kısmı bulunan liselerdeki alan öğretmenleriyle sınırlıdır. İmam-Hatip Lisesi öğretmen ve öğrencileri bu araştırmanın dışında tutulmuştur.

D. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada hem dış kaynaklı hem de yurt içi bilimsel çalışmalardan yararlanılmış olup bunlar bibliyografyada gösterilmiştir. Ancak çalışmamızın konusu, sınırları ve amacı kapasitesinde yapılmış yerli ve yabancı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmamız, hem kullanılan anket sorularının içeriği hem de gövde yapısı ve ulaşılmak istenen hedeflerin orijinalliyi sebebiyle özgün bir çalışmadır.

I.BÖLÜM

ZİHİNSEL GELİŞİM ve EVRELERİ

A. Zihinsel Gelişim ve Evreleri:

a) Zihinsel Gelişim Nedir?

“Zihin” kelimesi, sözlüklerde farklı ifadelerle ancak birbirine paralel anlam taşıyan tanımlarla verilmiştir. Bunlardan bir kaçışöyledir:

Zihin; *“Bilincin irade ve heyecan karışmadan algılama ve düşünme kısmı, anlayış ve kavrayıştır¹”*.

“Her türlü bilinçlilik ve zeka biçimlerini anlatan genel bir terimdir²”.

“Bilincin, irade karışmadan algılama ve düşünme bölümüdür³”.

İngilizcede karşılığını “Cognition”⁴ olarak bulan “zihin” kavramı, bize daha kapsamlı bir tanım sunar ve “düşünme, hayal etme, yaratma, planlar ve stratejiler oluşturma, akla vurma, sonuçlar çıkarma, problemleri çözme, sınıflandırma ve ilgi kurma, simgelerle ifade etme ve belki fantezi ve hayal kurmayı içeren, bilgiyi elde etme ve kullanmaya ilişkin yetenekler ve işlevler hakkında geniş bir alanı içerir⁵”.

Gerek “zihin” ve gerekse “cognition” kavramlarının yukarıdaki kapsamaları gözönüne alındığında şu süreçleri içerdiği görülür:

Algılama:” Gerek iç gerekse dış dünyadan edinilen bilgilerin yorumlanması,

---

¹ Pars Tuğlacı, Okyanus, VI, İstanbul 1972.

² R Alayhoğlu, A. Oğuzkan, Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, İst.1976, s. 348.

³ Türkçe Sözlük, T.D.K yay., Ankara 1981, s. 890.

⁴ İngilizcedeki “cognition” kelimesinin, dilimize çoğu yerde “bilış” ya da “bilışim”, sıfatı durumunda olan “cognitive” kelimesinin ise “bilışsel” ya da “bilışim” şeklinde çevrildiğini görmekteyiz. Bu çevirimi destekleyip kullananların yanında (Bkz. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış, İst. 1996, s. 201.) tam zıddı bir düşünce ile “bilış” kökenli kelimenin gerçek karşılık olmadığını “zihin” ve “zihinsel” kavramlarının kullanılması gerektiğini ileri sürenler de olmuştur (Bkz. Gülseren Günçe, Zihin Gelişimi - Piaget Kuramına Toplu Bir Bakış, Ank., 1973, s. 30.).Bu iki yaklaşım arasında herhangi bir yoruma ve çeviriye gerek duymaksızın kelimenin “kognitif” şeklinde direk aktarımına da rastlanmaktadır (Bkz. Sibel Arkonaç, Psikoloji - Zihin Süreçleri Bilimi, İst. 1993, s. 248, 291.).

Görüldüğü gibi, konunun türkçe terminolojisinde bir kavram kargaşasına rastlanmaktadır. Biz “bilış”, “bilışimsel”, “bilışsel” veya “bilışsel gelişim” ifadelerini sakıncalı görmemekle birlikte “zihin” kavramının yukarıdaki tanımlarına dayalı olarak “zihinsel gelişim” ifadesini kullanmayı tercih ettik.

⁵ C.B. Kopp and J.B. Krakow, Child Development in a Social Context, p. 161.

organize edilmesi ve yeniden bulunmasıdır⁶.” Dış dünyadan elde ettiğimiz bilgilerin işlenmesi, yorumlanması ve anlamlı hale getirilmesi işlevi tüm duyu organlarının faaliyeti ile gerçekleşeceğinden görsel algı, işitsel algı ve diğerleri gibi her duyuma ilişkin algılar vardır⁷.

Bellek (Hafıza): Yakın ve uzak geçmişi hatırlayabilme⁸ veya algılanan bilgileri depolama ve istenildiği zaman kullanmaya imkan sağlayan yetenek olarak tanımlanabilir. Algı belleğe yerleştirilir (kodlama), bellekte tutulur (depolama) ve bellekten çağrılır (ara - bul - geriye getir). Unutma, bu üç aşamadaki süreçlerden birinin aksamasıyla açıklanmaktadır⁹.

Muhakeme: “Bireyin geçmiş yaşantılarının iki ya da daha fazlasını birleştirerek bir problemi çözmeye çalıştığı düşünce biçimidir⁹”. Başka bir ifade ile; “Bilgiyi , belirli bir anlam çıkarma ve sonuca varma amacıyla kullanılabilmektedir¹¹”.

Düşünme:”Karşılaşılan bir problemi zihinde çözebilmek gücü¹²”, “Algılama ve yapımsal işlemlerden çok, düşünmeleri kullanarak sorun çözme etkinliği¹³” veya “Bilginin ve çözümlerin nitelikçe değerlendirilmesi¹⁴” şeklinde tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile düşünme; “çevremize ilişkin bilginin değerlendirilmesidir¹⁵”. Nesnelere duyusal yönü ile yapılan düşünme imgelerle gerçekleşir. Bazen içsel konuşma ve hareketlerle de düşünürüz. Bu, düşünmenin motor yönüdür. Düşünmenin ekserisi ise, kavramlarla ve bu kavramları ifade eden kelimelerle olur¹⁶”.

Kavrama: “Bilginin iki ya da daha fazla kısımları arasında yeni ilişkileri tanıyabilmek¹⁷”. Bu haliyle “kavrama” işlevi öğrenmenin zihinde işlerlik kazanması, öğrenilenlerin iyice anlaşılması demektir.

⁶ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, İst. 1993,s.42.

⁷ Clifford T.Morgan, Psikolojiye Giriş, Ank. 1986,s.264.

⁸ Orhan Öztürk, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Ank. 1983, s. 110.

⁹ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, İst. 1996, s.170.

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, Ruhbilim Sözlüğü, İst. 1993, s.136.

¹¹ Yavuzer, a. g. e , s. 42.

¹² Feriha Baymur, Genel Psikoloji , İst. 1984, s. 194.

¹³ Hançerlioğlu, a. g. e, s. 136.

¹⁴ Yavuzer, a. g. e, s. 42.

¹⁵ Morgan, a. g. e , s. 144.

¹⁶ Morgan, a. g. e, s. 143-149.

¹⁷ Yavuzer, a. g. e, s. 42.

Görüldüğü gibi, insanoğlunun bir durum oluşturduğu hemen hemen herşey bir çeşit zihinsel etkinliği içerir. Birey, sürekli olarak varlıklarla ilgilenme, onları düşünme, anıları açığa çıkarmada onlarla ilgi kurma, sebep ve sonuçlar çıkarma, düşüncemizin birlikte hareket etmesine izin verme işlevindedir.

Zihinsel gelişme ise; “Doğumdan yetişkinliğe dek ya da yaşamın başka bir dilimi içinde anlıksal (zihinsel) örgüt ve yeteneklerde görülen olgunlaşma¹⁸” dır.

Ancak zihinsel gelişim sürecini inceleme zorluğu vardır. Buna iki neden gösterilebilir:

1-Zihinsel işlevler (bellek, akıl yürütme, sorun çözme, kavrama, düşünme vb.) gözlemlenemezler¹⁹. Ancak gözlem metodu, zihinsel değişim ve yeteneklerin tesbitinde (sınırlılıkları ve sakıncaları yanında²⁰) kullanılmaktadır.

2-Zihinsel gelişim dönemleri kesin yaş çizgileriyle belirlenemez. Çünkü bireysel farklılıklar görülebilir. Ayrıca fizik çevre (iklim vb.), sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartlar, beslenme, kalıtım ve sağlık durumu zihinsel gelişimi etkileyen faktörlerdendir²¹.

Zihinsel gelişimin bir yönünü oluşturan zeka ve gelişimi nedir? Zihinsel gelişim içinde zekanın yeri ve fonksiyonu nedir? soruları akla gelebilir.

Bazen zihin kelimesiyle eş anlamda kullanılan zeka kavramının genel-geçer bir tarifinin olmadığını²² psikoloji ve pedagoji kitaplarında yapılan çeşitli tanımlarından anlıyoruz²³. Tanımların ortak noktası; bu kavramın “zihinsel bir yetenek” olduğudur. Bu durumda “zeka” kavramı için, yukarıda sözünü ettiğimiz “zihinsel gelişim süreçlerinin bireyde ne derece etkin olduğunun bir göstergesidir” diyebiliriz.

Bu itibarla *Piaget*, ilk çalışmalarından itibaren zeka üstünde ısrarla durmuş, zihinsel gelişim kuramını zeka konusundaki bulguları çerçevesinde oluşturmuş yani zekayı ön plana almıştır²⁴.

¹⁸ Hançerlioğlu, a. g. e, s. 27.

¹⁹ M. J. Gander-H. W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Haz: B: Onur, Ank. 1995, s. 153.

²⁰ S. Savaş Büyükkaragöz, Cuma Çivi, *Genel Öğretim Metodları*, Konya 1994, s. 104.

²¹ Erdoğan Fırat, Allah İnancı ve Din Duygusunun Psikoloji Açısından Araştırılması, Doktora Tezi, Ank.1976, s. 30.

²² Meharet Ersin, *Eğitimde Psikolojinin Rolü*, İst. 1981, s. 209.

²³ G. Koptagel-İlal, *Tıpsal Psikoloji*, İst. 1984, s. 213.

²⁴ Günçe, a. g. e, s. 28.

Sonuç olarak, zihinsel gelişim bağlamında zeka için şunu söyleyebiliriz:

1-“Daha ziyade kognitif işleyişin birçok sahalarında kendini gösteren genel bir vasıftır²⁵.

2-Bu nedenle zihinsel gelişim aşamalarının tesbitinde de önemli bir etkidir. Zira, zeka gelişimi normal düzeyde olmayan bireylerin, normal zihinsel gelişim aşamalarını geçirmeleri beklenemez. Bu yüzden bazı bireyler zihinsel gelişimin herhangi bir aşamasına takılabilir. Sözelimi; soyut düşünmeye geçemeyip somut düşünce evresinde kalabilirler²⁶.

b. Zihinsel Gelişim Evreleri

Zihinsel gelişimin seyrini takip edebilmek ve özelliklerini tesbit edebilmek için gelişimin değişim dönemlerini belirlemek ve her dönemin genel prensiplerini ortaya koymak kaçınılmazdır. Bu işlem ise, doğumdan ergenliğe kadar olan süreci içerir. Zira, ergenlik ilerledikçe azalan zihinsel gelişme hızının ne zaman durduğu ve sona erdiğini belirlemek güçtür. Çünkü, azalma yavaş yavaş olmakta, bitiş noktasının belirlenmesi zor olmaktadır. Bazı araştırmalar, zihinsel gelişme hızının 19 yaş dolaylarında azaldığını ancak eğitsel imkan ve etkinliklere bağlı olarak yüksek öğrenim yıllarında zihni yeteneklerde artışın olduğu sonucunu ortaya koymuştur²⁷. O halde zihinsel gelişim tesbitinin 20 yaş civarına kadar yapılabileceği, bundan sonraki artışın gözlemlenebilmesinin güç olduğu söylenebilir.

İnsan hayatını; (sınıflandırma sınırları kesin olmamakla birlikte),

-Bebeklik(dünyada yaşanan ilk iki yıl)

-Çocukluk (2-12 yaş arası)

-Ergenlik (12-18 yaşlar süresi)

-Gençlik (ergenlik-yetişkinlik arası)

-Yetişkinlik(gençlikten sonraki 45 yıl)

-İhtiyarlık (65 yaşla başladığı kabul edilen yaşlılık devresi) dönemlerine

ayırarak mümkündür²⁸.

²⁵ Arnakoç, a. g. e, s. 344.

²⁶ M.Erden-Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi, Ank. 1995, s. 55.

²⁷ Fatma Varış, Ergenin Gelişimi, İst. 1963, s. 95.

²⁸ S.Erdener, İnsan ve Eğitim, İst. 1967, s. 24

Anormal gelişme veya duraklama gösterenler dikkate alınmamak şartıyla, cinsiyet farkı da gözönüne alınarak, “çocukluk” ve “ergenlik” çağlarının daha alt yaş dönemlerine bölündüğünü görmekteyiz²⁹:

İlk çocukluk	:	2-6 yaş
Çocukluk	:	6-11 yaş (kızlar), 6-13 yaş (erkekler)
İlk adölesan	:	11-15 yaş (kızlar), 13-17 yaş (erkekler)

Çocuk psikolojisi, gelişim psikolojisi, öğrenme psikolojisi, çocuk antropolojisi alanlarında yapılan araştırmalar sonucu daha spesifik ve çocuğu yakından tanıtabilmeyi hedefleyen bir sıralama da yapılabilir:

0-3 yaş	:	Bilinçsiz etkilenme çağı
4-9 yaş	:	Duygusal öğrenme çağı
10-13 yaş	:	Akılcı öğrenme çağı
14-24 yaş	:	Bilinçli öğrenme çağı ³⁰

Bu sınıflandırmalar, farklı gelişim sahaları olan bedensel gelişim, zihinsel gelişim, motor (hareketle ilgili) gelişim, dil gelişimi, duygusal gelişim ve sosyal gelişim alanlarında bireylerin sistematik olarak incelenmesini, dönemsel özelliklerin ve problemlerin tespitinin mümkün kıldığı gibi dini bilgi ve kavramların ortalama yaş sınırları içerisinde sağlıklı bir biçimde verilmesine de yardımcı olacaktır. Ayrıca “gelişimi farklı evrelere ayırarak incelemek, pratik nedenlerden dolayı gereklidir³¹. Zira;

1. Her evre ait olduğu dönemin genel niteliklerini ve sorunlarını kapsamaktadır.

2. Evreler değişmez bir sıra içerisinde birbirini izlemektedir.

3. Gelişim evreleri farklı özelliklerine karşın tüm kültürler için evrenseldir³².

Belirli yaşlardaki ayırdedici özellikleri olan aşamaları (evreleri) kullanmak sureti ile farklı alanlarda bazı araştırmacıların otorite olarak günümüzde kabul gördüğü bilinmektedir. Sözgelimi *S.Freud*'ün psikoseksüel gelişim ve duygusal gelişim kuramı *E. Erikson*'un psikososyal gelişim kuramı, *L. Kohlberg*'in ahlaki

²⁹Fırat, a. e. g, s. 30-31.

³⁰B.Bilgin-M.Selçuk, Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri, Ank. 1991, s. 66.

³¹Yavuzer, a. g. e, s. 31.

³²Ziya Selçuk, Eğitim Psikolojisi, Konya, 1992, s. 23.

gelişim kuramı böyledir.

Zihinsel gelişim konusunda ise, bir otorite olarak karşımıza *Jean Piaget* çıkmaktadır. *Piaget*, yaşamının elli yılını çocuğun zihinsel gelişimi konusunda sürekli araştırma yaparak geçirmiş³³, “değişik yaşlardaki düşünce yapılarındaki farklılıkları sistematik bir şekilde ortaya koymuştur³⁴”.

Geliştirdiği yeni yöntemlerle elde ettiği bilimsel veriler, *Piaget*'in temel kuramsal fikirleri olarak günümüzde psikolog ve pedogogların asli referanslarını oluşturmaktadır³⁵.

Onun zihinsel gelişim yaş dönemleri ve karakteristikleri özetle şöyledir³⁶:

<u>DÖNEM</u>	<u>ÖZELLİKLER</u>
Duyusal-Motor (Doğumdan itibaren 18 ay)	1. Benzer nesnelere tanınması 2. Sebebi-sonuç ilişkisinin ilkel kavranımı 3. Amaca yönelik davranım (kasden) 4. Çevreden ayrı olarak kendini farketme 5. Nesnenin devamlılığı
İşlem Öncesi (18 ay-7 yaş)	1. Temsili yeteneklerin kazanılması ve idaresi (zihinsel betimleme, dil, oyun takliti) 2. Kavramsal düşünme yeteneğinin kazanılması (3 yaş dolayı) 3. Ben-merkezci düşünme 4. Düşüncede algısal yönelme 5. Kimliklerin ve fonksiyonların öğrenilmesi
Somut İşlemler (7-11 yaş)	1. Somut nesnelere veya eylemlerle bağlantılı mantıksal düşünme 2. Birbiriyle bağlantılı zihinsel aşamalarda kavramların organizasyonu

³³Günçe, a. g. e, s. 1.

³⁴Selçuk, a. g. e, s. 72.

³⁵Geniş bilgi için bkz.: G. Günçe, Jean Piaget ve Temel Kuramsal Fikirleri, AÜEF Dergisi, Cilt 4, Sayı: 1-4, 1972, s. 19-31.

³⁶C. B. Kopp and J. B. Krakow, a. g. e , s. 177

3. Tersine çevrilebilir düşünme
  4. Bir fikir veya olaydan daha fazlasına eş zamanlı dikkat
  5. Kitlenin değişmezliği
  6. İlişkileri kavrama
- Soyut İşlemler
(11 yaş-yetişkinlik)
1. Soyut zihinsel düşünme
  2. Sadece sözlü ifadelerle dayanarak muhakeme
  3. Bir kavramı, bir diğeri ile bağlantılandırma yeteneği
  4. Çok yönlü sebeplerin tasarımı kavrama (karmaşık doğal ve sosyal olaylarda olduğu gibi)

B. ÖNERGENLİK ÖNCESİ SOMUT DÜŞÜNCE DÖNEMİ

7 ila 11 yaş arası gelişim döneminde, çocukta duyuşsal hareketlerin tamamen ve işlem öncesi dönemin de kısmen geri kaldığı somut düşünce evresi yaşanmaktadır. Ancak bu dönemlerde, somut düşünce kabiliyetinin kazanılmasına temel teşkil edebilecek bir takım zihinsel ve işlevsel fonksiyonların kazanıldığı da evrelerin genel karakteristiği içerisinde görülebilir. Bu itibarla, somut düşünce döneminin yaş çizgileri içine girmeden önce 7 yaş öncesi gelişimin genel özelliklerini kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

I. 7 YAŞ ÖNCESİ ZİHİNSEL GELİŞİM SÜRECİ (OKUL ÖNCESİ)

a. İlk çocukluk (veya çocukluğun 1. evresi), 0-3 yaş:

0-3 yaş dönemi "bilinçsiz etkilenme çağı"³⁷ veya "hayatla ilgili otomatizmin sağlandığı çağ"³⁸ olarak kabul edilir. Çocuğun bu dönemdeki yaşamı duygu ve arzulardan ibarettir³⁹. Bulgular, doğdukları ilk birkaç günden sonra bebeklerin öğrenmeye başladıklarını, gördükleri ve duyduklarının zihinlerinde izler bıraktığını ortaya koyar. Ancak pek az insan 0-3 yaş ile ilgili hatıraya sahiptir⁴⁰.

³⁷ Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 66.

³⁸ Guy Jacquin, Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri, (Çev: M. Toprak), İst. 1969, s. 101.

³⁹ E. Berne, Psikiyatri ve Psikoloji Rehberi, Çev: E. Kapkır, İst., 1988, s. 118.

⁴⁰ Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 67-68.

Zihin gelişimi, duyu organlarının işlemesiyle başlamaktadır. Gelişme sırasına göre duyular; koku alma, dokunma, işitme, tat alma ve görme olup görme, zihne en fazla yardımcı olan duyumdur. Duyumların biriktirdiği tasarımlar (tasavvurlar) yeni yeni duyular ile birleşerek ilk algıları hazırlarlar. Çocuk 4 aylık iken emziği, 7. aya doğru yabancıları ayırt eder⁴¹. Bu durum, ilk yaş içerisinde çocukta bellek gelişiminin varlığını gösterir. Dikkat ise ancak, kuvvetli ışık ve gürültülerle irade dışı olarak uyanır ve hemen dağılır⁴¹. Oysa, 2 yaş dolaylarında dikkat artmıştır ve hafıza süresi bir çeyrek saatten fazladır. Bu süre 18 aylık çocukta ortalama 8 dakika, 12 aylık iken 1 dakikadır⁴².

16 aylık çocuk eşyayı zihninde saklayabilmekte, nesneyi görmediği zaman bile adı geçtiğinde onu tasavvur edebilmektedir. 2 yaş dolaylarında ise tasavvur daha ileri boyutlardadır⁴³. 2 yaş çocuğunda görülen kıskançlık duygusu da bu dönemde çocukta bilincin geliştiğini gösterir⁴⁴.

Düşünme açısından çocuk, *Piaget*'in düşünce ile ilgili dört temel aşamasının ilki olan mantık öncesi veya ön işlemsel düşünme evresindedir. Anlamaların birbiri ile bağlantısı eksiktir. Genel kavramlar oluşturamazlar ve mantıksal sonuçlar çıkaramazlar⁴⁵. Düşüncesi duyu organları ile sınırlı olduğundan⁴⁶, bu yaş dönemi boyunca dini tezahürlere de pek rastlanmaz⁴⁷. Yalnızca, dil ve hareket gelişimine bağlı olarak, taklidi dini tezahürler görülebilir.

Ancak, dönem başında sadece algılayabileceği nesnelere varlığını mevcut kabul ederken, 2 yaş sonrasında nesnelere sürekli bir varlık olduğunu kavramaya başlar⁴⁸. 3 yaş dolaylarında “intibaki davranışın gelişmesi dikkati çekecek bir durumdadır. Algı sahasında temyiz etme iktidarı şiddet ve şumul açısından artar⁴⁹”.

⁴¹Erdener, a. g. e, s. 34-35.

⁴²C. Sandström, Çocuk ve Gençlik Psikolojisi, (Çev: R. Uğurel Şemin), İst. 1982, s. 34-35.

⁴³B. Bilgin, Okul Öncesi Çocuğunda Dini Kavramlar, Din Öğr. Derg., MEB yay., Sayı: 8-9, s. 22.

⁴⁴W.H.Clark, Çocuk Dönemi Dini, (Çev.: N.Armaner), A.Ü.İ.F. Derg., Cilt XXIV, Ank. 1981, s. 179

⁴⁵Sandström, a. g. e, s. 126-7, (İst., 1982).

⁴⁶Cole-Morgan, Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi, İst. 1985, s. 25.

⁴⁷Habil Şentürk, Dini Gelişim Psikolojisi, Diyanet Derg., Cilt 31, sayı: 4, s. 64.

⁴⁸Günçe, a. g. e, s. 127.

⁴⁹Sandström, a. g. e, s. 37.

Görüldüğü gibi, ilk çocukluk veya duygusal hareket dönemi olarak değerlendirebileceğimiz 0-3 yaş dönemi içerisinde; algılama, bellek gelişimi, dikkat, düşünme, objelerin sürekliliğini kavrama gibi birtakım zihinsel süreçlerin ve işlevlerin işlemeye başladığına şahit oluyoruz. Ancak bunlar, hızlı fakat dönem sonu itibarı ile yine de cılız ve ilkel düzeyde kalmaktadır. Zira bu süreçlerin ve işlevlerin neticesinde; muhakeme, kavrama, problem çözme v.b. yeteneklerin henüz işlerlik kazanmadığını aralarında koordinasyon eksikliğinin var olduğunu görmekteyiz.

b. İkinci Çocukluk (veya okul öncesi çocukluğun son evresi), 4-7 Yaş:

Okul öncesi çocukluğun son evresi olarak ele alabileceğimiz 4-7 yaş dönemi, *Piaget*'nin işlem öncesi olarak isimlendirdiği evre içinde yer alır. Bu dönem, sezgi hayatına ait somut fonksiyonların (imgelem, bellek gibi) meydana getirildiği çağdır⁵⁰ ve duygusal öğrenme döneminin (4 -9 yaş) ilk 3 yılını içine alır⁵¹. Ayrıca bu dönem, çocuğun kendisini çevresine kabul ettirme çabasından dolayı “müstakil olma veya bağımsızlık devresi” olarak da değerlendirilmektedir⁵².

Bu dönemde çocuğun hem fizyolojik hem zihinsel hem de duygusal gelişimi yavaş ve başkalarının yardımıyla olmaktadır⁵³. Genellikle duygusal özellikleri geçici ve yoğun olup zihinsel olanlar devamlı ancak fazla belirgin olmayan özellikler olarak yaşanır⁵⁴ ve bu dönem zihinsel faaliyete geçiş için hazırlık evresidir⁵⁵. “Bütün duyu organları ve sinir merkezleri, en geç gelişen görme dahil, normal çocuklarda, 3 yaşından sonra izlenimleri alacak olgunluğa varmış durumdadır. Zeka, beyin ile omuriliğin büyüme hızına paralel olarak gelişmektedir⁵⁶”.

Çocuğun algı mekanizmaları ve buna bağlı olarak düşünce ve muhakeme gelişmekte kelime dağarcığı büyümektedir⁵⁷. Ancak düşünme, gözleme dayanan sezgili sonuçların sınırları içinde olduğundan hala ilkeldir ve mantık öncesi

⁵⁰ Jacquin, a. g. e, s. 101.

⁵¹ Bilgin-Selçuk, a.g.e., s. 66.

⁵² Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Samsun 1993, s. 101.

⁵³ Fırat, a.g.e., s. 32.

⁵⁴ Şentürk, a. g. m., s. 64.

⁵⁵ Bilgin, a. g. e, s. 23.

⁵⁶ Erdener, a. g. e, s. 44.

⁵⁷ Neda Armaner, Din Psikoloj isine Giriş, Ankara 1980, C. I, s. 58.

aşamadan çıkamamıştır⁵⁸. “Düşünce seviyesi itibari ile, somut düşünce dönemindedir. Somut varlıkları ve konuları idrak eder, anlar. Ancak soyut varlıkları, mecazi ve soyut konuları gerektiği gibi idrak edip değerlendiremez, anlamakta güçlük çeker. Onun için soyutu somutlaştırır. Allah, ahiret, melek, cin, şeytan gibi soyut kavramları anlayamadığı için gözü ile görüp duyu organları ile tecrübe ettiği somut varlık, olay ve durumların yardımı ile bu soyut konu ve kavramları anlamaya çalışır⁵⁹”.

Bu dönem çocuğunun düşünme özelliği açısından diğer bir özelliği; zihinsel semboller kullanabilmesidir. “Çocuk, gözönünde bulunmayan bir nesneyi ya da bir kişiyi temsil eden bir kelime, sembol veya bir varlık geliştirmeye başlar⁶⁰”. Gördüklerini, yaşadıklarını hareketleri ile ve duyularından yararlanarak sembolize eder. Tencere kapağı bazen tekerlek bazen direksiyon olur. Ev içindeki koltuk çöp arabası, babası ve kendisi temizlik görevlileri olur⁶¹. Bu durumda algılama süreci işlemektedir⁶².

İşlem öncesi dönem içerisinde çocuk düşüncesi tamamen algısal egosantriktir (ben-merkezci) ve insanların, varlıkları kendi görüş noktalarından farklı gördüklerini idrak etmezler⁶³. Çocuk kendisi ile dışında olanları ayıramaz⁶⁴, dış dünyayı başka bir kişinin açısından göremez. Ben-merkezcilikten başka görüş açısı tanımadıklarından sentez ve analiz yetenekleri yoktur⁶⁵.

Somut fonksiyonların oluşum dönemi olan 4-7 yaş evresinde animist anlayışlar, artistyalist sebepler ve evrensel finalizm görülmektedir ve bu dönemde çocuk tüm tabii olaylara dair çeşitli ve hayali açıklamalar yapmaktadır⁶⁶.

⁵⁸Sandström, a. g. e, s.127.

⁵⁹Şentürk, a. g. m , s. 65-6.

⁶⁰Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Ankara 1991, s. 50.

⁶¹Araştırmacının kendi gözlemi.

⁶²Yavuzer, a. g. e, s. 90.

⁶³L. D. Fernand-P. Fernand, Introduction to Psychology, Boston 1978, s. 218.

⁶⁴M.Enc, Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, İst. 1988, s. 30.

⁶⁵Osman Pazarlı, Din Psikolojisi, İst. 1968, s. 25.

⁶⁶Jacquin, a. g. e, s.101.

Çocuk, cansız varlıkları sanki canlı imiş gibi kabul eder ve değerlendirir. Bebeğine vurulduğunda canının yandığını sanır. Onun dünyasına göre dağ, taş, ağaç vs. canlı ve iradeli varlıklardır⁶⁷. Ancak çocuğun aynı evrede *Piaget*'nin “transduction” adını verdiği tipik bir muhakemeye sahip olduğu da görülür. Güneş ve ay hareket etmeleri sebebi ile canlı olarak değerlendirilirken, bisiklet, itilerek hareket etmesi, ateş başkaları tarafından yakılması sebebiyle canlı değildir⁶⁸.

Egosantrik düşüncenin bir şekli olan artifizyalizm; tabiatın insan tarafından meydana getirildiğini düşünmektir⁶⁹. “Ona göre, ırmakların yatağını kazan, güneşi ileri doğru iten, rüzgarı estiren çok büyük ve güçlü bir insandır⁷⁰”.

Ben-merkezci düşüncenin diğer bir şekli de, finalizm olup; “çocuk düşüncesinin finalizmine göre herşey insanın bir işine yaramak için yapılmıştır. Herşeyin hayatımızda görece bir görevi vardır⁷¹”.

4-6 yaş çocuğunda zihinsel süreçlerin olgunlaşmasında ve zihinsel gelişimin belirlenmesinde önemli bir etken de kelime dağarcığının artmasıdır. Dilin gelişmesi bu dönem çocuğunun belirgin bir özelliğini ortaya çıkarır. Bu da soru sormaya duyduğu düşkünlüktür. Ancak çocuk sadece gördüğü, tuttuğu şeyleri sormaz. Konuşma dilinin zenginliğine göre yeni işittiği her kelimeyi de soru yapıp öğrenmek ister⁷². Sorup öğrendikçe tecrübeleri de birikmektedir⁷³.

4 yaşında iken soru sormaya duyduğu ilgi bilgiye susamış olmasından ziyade çevresindeki fiziki ve sosyal şeylerin isimlerini öğrenme ihtiyacını hissetmesinden ileri gelmektedir. Fakat 5 yaş içinde sorduğu sorular birşeyler öğrenme hususunda duyduğu şiddetli arzudan ileri gelir ve çoğunluğu pratik değer taşır⁷⁴. Ancak öğrenme yine de duygu ağırlıklıdır, öğretilenleri eleştirmeksizin alır. Bu dönemdeki öğrenim önemlidir. Çünkü öğrendikleri, daha sonra zihinsel ağırlıklı olarak öğreneceklerinin

⁶⁷ A. Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s. 10.

⁶⁸ Yavuzer, a. g. e, s. 90.

⁶⁹ P. Bovet, Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi, (Çev: S. Odabaş), Ankara 1958, s. 72.

⁷⁰ Jacquin, a. g. e, s. 78

⁷¹ Jacquin, a. g. e, s. 78.

⁷² Bilgin, a. g. m., s. 23.

⁷³ Erdener, a. g. e, s. 44.

⁷⁴ Sandström, a. g. e, s. 39.

temelini oluşturmaktadır⁷⁵.

4-5 yaşından itibaren çocukların insanın kaynağı ve geleceğine yönelik sorular sorduğu bilinmektedir⁷⁶. Çünkü bu yaşlarda “kim”, “kimin”, “nasıl” ve “niçin” kavramlarını anlamakta ve kullanmaktadır⁷⁷. Ayrıca zaman kavramını 4 yaş ve sonrasında elde eder⁷⁸. Zorluk sırası ile şekil, uzaklık-yakınlık ve zaman algıları bu çağda somut denemelerle ve zamanla kavranılmaktadır⁷⁹. 6 yaş dolaylarında zaman aralıkları hakkında da kaba bir fikir oluşmuş bulunmaktadır. Resimlerinde çift çizgiler kullanması onda boyut kavramının geliştiğine bir işaretir⁸⁰. Ancak dikkat süresi yine zayıftır ve zamanla gelişecektir⁸¹. Ayrıca henüz sayının, ağırlığın ve miktarın biçim değişikliğine rağmen aynı kalacağını kavrayamamakta sınıflama ve gruplama yapamadığı gibi olaylar arasında ilişki kurmakta da güçlük çekmektedir⁸². Ancak dönem sonlarında zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmeler sonucu gerçekleşen davranışlar ve tutumlar çocukta benlik gelişiminin varlığını göstermektedir⁸³.

“Çocuklar gerekli kelime birikimine sahip olduktan ve belli seviyede zihin olgunluğuna eriştikten sonra duydukları her kelime ile birlikte dini kelimeleri de soru yapmaktadırlar⁸⁴”. Zira bu yaş dönemi içinde dini bilinç gelişmeye başlar⁸⁵ ve dini dünyaya ilginin altın yaşı 4’dür⁸⁶. Bunun bir nedeni “ön kavram çağı”nın geride kalması ve 4 yaşından itibaren “asıl kavram çağı”nın başlamasıdır. Artık çocuk kelimeleri genelleylebilmekte fakat bunu somutlaştırarak yani algılamış olduğu objelere benzetmek sureti ile yapmaktadır⁸⁷.

⁷⁵ Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 70.

⁷⁶ Bilgin, Çocuğun Manevi Eğitimi, Din Öğr. Derg., Sayı: 6, s. 29.

⁷⁷ J.Pearce, Çocuklarda Büyüme ve Gelişme, (Çev: Ayşegül Yeşildağlar), Ankara 1996, s. 25.

⁷⁸ Jacquin, a. g. e, s. 79.

⁷⁹ Erdener, a. g. e, s. 44.

⁸⁰ Sandström, a. g. e, s. 43.

⁸¹ Erdener, a. g. e, s. 45.

⁸² Selçuk, a. g. e, s. 49.

⁸³ Armancr, a. g. c. s. 58.

⁸⁴ Bilgin Selçuk, a. g. e, s. 71.

⁸⁵ W.H.Clark, The Psychology of Religion, New York 1961, p. 107.

⁸⁶ A.Vergote, Çocuklukta Din, Çev: E. Fırat, A.Ü.İ.F. Derg., Cilt: XXII, Ank., 1978, s. 316.

⁸⁷ Bilgin, a. g. m., s. 24.

Bu durum, dini kavramların çocuklara hassasiyetle ve çocuk psikolojisinin tespit ettiği bilimsel çizgiler dahilinde verilmesi gereğini zorunlu kılar. Zira “çocuk psikolojisi bilinmeden yapılacak dini bir eğitimden yarar beklenemez⁸⁸. Bu yaş dönemi içerisinde ise kavramların öğretilmesi ile ilgil olarak eğitimcilerin asla unutmamaları gereken nokta çocuğun soyut kavramları anlamasının imkansızlığı gerçeğidir. Çünkü henüz tam anlamıyla somut düşünce evresinde bile değildir. Eğer “cennet ve cehennem gibi ahiretle ilgili birtakım terimlerin izahı mutlaka yapılması gerekiyorsa o zaman sosyal çevreden, tabiatan, kuşlardan, gökyüzünden...vb örneklerle açıklanmaya çalışılmalıdır. Böylece çocuklar bunları belki biraz daha kolaylıkla kavrayabilirler⁸⁹”. Aksi takdirde zihinsel gelişim düzeyleri dikkate alınmadan verilecek dini kavramlar onların hem ruh sağlığına⁹⁰ hem de buna paralel olarak bedensel gelişmelerine olumsuz etki edeceklerdir⁹¹. “İnsanlara akıllarının alacağı kadar konuşunuz⁹²” buyuran Hz.Peygamber (a.s.) konunun hassasiyetini islami açıdan da işaret etmiştir.

Okul öncesi çağında çocuklar din ile ilgili kavramlar ile iki yolla karşılaşmaktadırlar⁹³:

1.*Dil öğrenmeye paralel olarak:* Peygamber, melek, cennet, cehennem vb. kavramlar, dil öğrenirken karşılaşılan ve soru yapılan kavramlardır.

2. *Zihinsel ve duygusal gelişmeye paralel olarak:* Ölümler vb. felaketler karşısında büyüklerin çaresizliği, çocukların bu hayattan sonrasını da soru yapmalarına yol açar ve ahiret çok önemli bir kavramdır.

Çocuklar yaramazlıkları sebebi ile de dini kavramlarla karşılaşabilmektedir. Olumsuz bir harekette bulunduğu; “Allah kızar, taş yapar, cehenneme atar...” vs. şeklinde söylenen sözler menfi yönde de olsa çocuğun dini kavramlarla tanışmasını sağlar⁹⁴.

⁸⁸H. Peker, Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları, Samsun 1991, s. 38.

⁸⁹Mustafa Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, Ankara 1991, s. 81.

⁹⁰Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, Türkiye I. Din Eğt. Semp., s. 206.

⁹¹Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 70.

⁹² Acluni, Keşfü'l Hafa^, Hadis no: 592.

⁹³Bilgin, a. g. m., s. 25.

⁹⁴Peker, a. g. e, s. 41.

Ayrıca yaşanan güncel olaylar; ölüm, mevlid, doğum vs., dini kavramları kendiliğinden getirmektedir. Söz gelimi küçük yaşlarda kaybedilen anne, baba vs.'nin cennete gittiğinin söylenmesi, gök görültüsü ve şimşegın çakması esnasında büyüklerin dini kavramları kullanması bu dönem çocuğunun söz konusu kavramları zihinsel seviyesi içerisinde öğrenmesine, soru yapmasına ve yorumlamasına sebep olur. Ancak “doğru verilmeyen kavramlar daha sonra duygu sapmalarına, yanlışlıklara neden olabilmektedir⁹⁵”. Bu nedenle “onlara öğretilenler gelişmişlikten kurtarılmalı, duygularına uygun dozda ve doğru bilgiler olmalıdır⁹⁶”.

Sonuç olarak, 3-6 yaş çocuğunun zihinsel süreçleri, işlevleri ve bunların birbiriyle etkileşimine sistematik olarak bakıldığında görülmektedir ki;

1. Bu dönem zihinsel faaliyete geçiş dönemidir,
2. Algı mekanizması ve buna bağlı olarak ta düşünme ve muhakeme gelişmektedir,
3. Ancak düşünme hala ilkelidir ve mantık öncesi aşamadan çıkamamıştır. Düşünme özellikleri açısından;
  - a. Somut düşünce evresindedir,
  - b. Zihinsel semboller kullanmaktadır,
  - c. Egosantrik (ben-merkezci) düşünür,
  - d. Animist, artistyalist ve evrensel finalist düşünce sınırları içindedir.
4. Muhakeme yeteneği tam olgunlaşmadığı için tipik özellikler gösterir.
5. Kelime dağarcığı artmakta dil gelişmektedir. Buna bağlı olarak ta;
  - a. Öğrendiği kelimeleri soru yapmakta böylece tecrübeleri artmaktadır,
  - b. Öğrenme ihtiyacı hissetmektedir. Ancak öğrenmesi duygu ağırlıklıdır. Davranışları ise model oluşturarak taklitte öğrenir.
6. Soru kelimeleri olan kavramları anlamaya ve kullanmaya başlar. Buna dayalı olarak insanın kaynağına ve geleceğine ilişkin sorular da sormaktadır.

⁹⁵Bilgin, a. g. m., s. 28.

⁹⁶Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 70.

7.Zaman, şekil, uzaklık-yakınlık kavramları somut denemelerle kazanılmaya başlanır.

8. Boyut kavramı oluşur.

9. Dikkat süresi zayıftır, zamanla gelişecektir.

10. Benlik gelişiminin varlığı görülmektedir.

11. Kitlenin değişmezliği kavramı kazanılmamıştır.

12. “Ön kavram” çağı geride kalmış, “asıl kavram” çağı başlamıştır. Ancak bunu somutlaştırarak yapar.

13. Öğrenilen dini kelimelere soru yapılmaktadır. Dini bilinç gelişmeye başlar.

14. Hem dil öğrenmeye hem de zihinsel ve duygusal gelişmeye paralel olarak dini kavramlarla tanışır. Bunları belleğine alır, soru yapar ve yorumlar.

II. OKUL ÇAĞI ÇOCUKLUĞU (7-12 YAŞ)

Zihinsel hayatın geliştirilmesi, daha etkin ve hızlı bir şekilde okul yıllarında sağlanır⁹⁷. Ancak bu dönemi iki ayrı evre içinde ele almak uygun olacaktır. Zira 9 ila 10 yaşları sonrası “ön ergenlik” dediğimiz farklı gelişim özelliklerinin görüldüğü bir dönem yaşanır ki; somut düşüncenin yerini artık kısmen soyut düşünceye bırakması, bu dönemlerin ayırımı için yeterli neden olarak kabul edilebilir. Devrelerden ilki, 7-9, ikincisi ise 10-12 yaşlardaki çocukları içine almaktadır.

a. 7-9 yaş dönemi:

Zihinsel işlevlerin önceki evrelere oranla daha düzenli ve dengeli gelişim gösterdikleri çağ başlamıştır. Ancak çocuk yine somut düşünce safhasındadır. Bu nedenle “başarma ve öğrenme faaliyetleri ilkökul birinci devre sınıflarında çocuksu ve somut motiflere dayalı yürütülmedikçe verimli olamaz⁹⁸”. Ancak okul çağının ortalarında (2-3.sınıf veya 8-9 yaş), katı somut düşünce, yerini birtakım soyut konuların bir dereceye kadar anlaşılabilceği döneme bırakır⁹⁹.

⁹⁷W.H. Clark, Ergenlik ve Gençlik Çağında Din, (Çev:M.Dağ), Eğitim Hareketleri Der., c. 22, Sayı: 256-257, s. 12.

⁹⁸Erdener, a. g. e, s. 56.

⁹⁹Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 75.

7 yaş ile birlikte çocuk ikinci soru yaşına girmiştir. Öğrenme arzusu kuvvetlidir ve çevresindeki varlıkları ve olayları tanımak ihtiyacı ile durmadan sorar. Böylece biriken algıları düşünce alanını da genişletir. Ancak düşüncelerini duygularının yönettiği de gözlemlenir¹⁰⁰. Düşünce özelliğinde dikkati çeken diğer bir nokta; animist düşünceden yavaş yavaş vazgeçtiğinin görülmesidir. Artık animizim hareket eden şeylere bağlı kalır (gemi, mermi vs.). Ancak 9 yaş civarında daha önceden reddettiği olaylar arasındaki mekanist açıklamaları kendisi de yapmaya başlar. Ağaç artık hareket etmek istediği ve kendisine özgü bir kuvveti olduğu için değil, rüzgar onu harekete geçirdiği için dalları kımıldamaktadır¹⁰¹.

Bu dönemde mantıksal düşünme başladığı için, “A, B’den büyüktür. B, C’den büyüktür. O halde A, C’den büyüktür.” şeklinde işlemler yapılabilir¹⁰². Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu ve benzeri işlemlerin somut nesnelere yapılması gereği vardır.

Diğer zihinsel süreçlerin de algılama, düşünme ve öğrenme süreçlerine paralel olarak geliştiği görülür. Muhayyilesi dış aleme daha fazla dönüktür, artık hayal oyunları azalmaya başlar. 8 yaş dolaylarında hayal ile gerçek tamamen ayırt edilmektedir¹⁰³.

Dönem içerisinde çocuk, gruplama yeteneğini geliştirir. Bu, onda sınıflama, sıralama, serileme, değişmezlik, sayı ve mekan kavramlarının oluşmasına ayrıca organize etme ve sistem kurma yeteneğinin gelişmesine neden olur¹⁰⁴. Ancak bilimsel olarak gruplandırılmış, dizgiye sokulmuş konuları kavrayamaz¹⁰⁵. Aynı kargaşayı düşünme işlevi için de söyleyebiliriz; düşünme işlevi mantığa dayalıdır, ancak mantıksal sonuç çıkarma yeteneği o kadar mükemmel değildir¹⁰⁶.

Yine bu dönemde bir takım kavramların kazanılmaya başlandığı gözlemlenir. Sağ-sol kavramı, şekil, boyut ve uzaklık kavramları, sayı kavramları ve zaman

¹⁰⁰Erdener, a. g. e, s. 53.

¹⁰¹Jacquin, a. g. e, s. 102.

¹⁰²J. Piaget, Genetik Epistemoloji, (Çev: Ali Cengizkan), Ankara 1984, s. 27.

¹⁰³Sandström, a. g. e, s. 44-45.

¹⁰⁴Yavuzer, a. g. e, s. 116.

¹⁰⁵A. Rahmi Ercan, Çocuklar Nasıl Öğrenir, Ankara (tarihsiz), s. 27.

¹⁰⁶Sandström, a. g. e, s.128.

kavramı mükemmelen olmasa da elde edilir¹⁰⁷. Yani, kazanılan kavramlar henüz yeterince genel manalara ulaşmış değildir. Buna rağmen oldukça gelişmiş özellik gösterirler¹⁰⁸.

Kavramsal olgunlaşma içinde diğer bir önemli olanı; ölüm kavramıdır. “Çocukların, ölümü anlayabilmek için “zaman” ve “benlik” kavramlarına sahip oldukları bir gelişme aşamasına ulaşmış olmaları gerekir. Ölümün ebedi olduğunu anlayabilmek zaman kavramını gerektirir. Benlik kavramı ise çocukların her bireyin özel olduğunu ve yerine başka birisinin konulamayacağını farketmeleri için gereklidir. Her iki kavram da çocuğun gelişimi ileri olmadıkça 7-8 yaşından önce gelişmez¹⁰⁹”.

Bu durum onun ölüm ve ötesine ait sırları ciddi anlamda soru yapmasına ve cevap aramaya itebilir. Bunun çözümü ise, içinde yaşadığı toplumun sahip olduğu dinin ahiret inancı içinde yatar. Zaten soru sorma çağında olan çocuk, hem öğretmenlerinden hem de diğer büyüklerinden cevap arama yoluna gidecektir. Esasen bu dönem içinde çocuk, dini konuları öğrenmeye, ibadetleri kısmen yerine getirmeye muktedirdir. Hz. Peygamber (a.s.)’in “Çocuklarınıza 7 yaşına geldikleri zaman namaz kılmayı öğretin¹¹⁰” hadisi bu gerçeğe işaret eder. Ancak ahiret gibi soyut kavramların öğretilmesinde onun zihinsel gelişim düzeyinin gözönüne alınması, doğruluğu kesin olan bilgilerin bu anlayışla verilmesi onun ruh sağlığını korumak açısından önemlidir.

b. 10-12 yaş dönemi:

Bu yaşlarda çocuklar, çocukluktan biraz farklı bir evrededirler. Hem çocukluğun hem de gençliğe hazırlığın bazı özellikleri birarada yaşanır. Bu nedenle bu döneme “ilk gençlik” veya “önergenlik çağı” denir. Artık bilgiyi elde etme yolu önceki yaşlarda olduğu gibi duygusal değil zihinseldir. Zira öğrendiklerini itirazsız kabul etmezler, akılları ile kavramaya özen gösterirler¹¹¹.

¹⁰⁷ Ümran Korkmazlar, “Son Çocukluk Dönemi”, Ana-Baba Okulu, Ankara 1993, s. 80.

¹⁰⁸ Kerim Yavuz, Çocuk ve Din, İstanbul 1994, s. 102.

¹⁰⁹ Pearce, a. g. e, s. 74.

¹¹⁰ Ebu Davud, Salat, 26.

¹¹¹ Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 73.

Duygu hayatının durgunluğunun tersine zeka gelişmektedir. Bu nedenle düşüncesini analiz ve sentez yoluyla yürütmektedir¹¹². Bilimsel adı verilen bir düşünce tipi de gelişmiştir. Zira varsayımlı-tümden gelmeli düşünebilmektedir¹¹³. Bu dönem düşünce özelliklerinden biri de tenkitçi düşüncenin ortaya çıkmasıdır. Artık çocuk her yapıları ve söyleneni doğru kabul etmeyip akıl süzgeçinden geçirerek birtakım sonuçlara ulaşmaktadır¹¹⁴.

Yine bu dönemde bellek gelişmekte, algı ve kavramlar birikmektedir¹¹⁵. Özellikle zaman ve yer kavramları gelişmiştir¹¹⁶. Ancak araştırma sonuçlarına göre bu dönem çocuklarının çoğunluğu tarih olmuş geçmişin soyut şeklini kavrayamazlar. Onlar şimdiki zamanı yani içinde yaşadıkları zamanı kavrayabilmektedirler¹¹⁷.

12 yaş civarında soyut düşünme kabiliyeti kendini gösterir¹¹⁸. Bu yaşa gelinceye kadar soyut kavramları anlama kapasitesi tam olarak gelişmiş sayılmaz¹¹⁹. Çocukların bu dönemde böylesine formel bir anlayışa geçebilmelerinin ana nedeni ise birtakım zihinsel işlevleri başarabilecek düzeye gelmeleridir. Artık bu çağ çocuğu benzerleri birleştirme ve sınıflama, kelimeleri varlıklardan ayırabilme, düzen aksatıcı nedenleri seçebilme gibi zihinsel işlevleri yapabilmektedir¹²⁰.

Ancak unutulmamalıdır ki, ilk gençlik çağı çocuğu henüz çocukluk çağının özelliklerini tam olarak terketmemiştir. Bu nedenle öğretimde onun duygusal yanının ihmal edilmemesi gerekir. Söz konusu din eğitimi olduğunda bilgilerin zihinsel ve kavramsal olarak öğretilmesi mümkündür. Ancak bu bilgilerin duygusal yönlerden de beslenip desteklenmesi uygun olacaktır¹²¹.

¹¹²Erdener, a. g. e, s. 57-8.

¹¹³Sandström, a. g. e, s. 130.

¹¹⁴Şentürk, a. g. m., s. 73.

¹¹⁵Erdener, a. g. e, s. 58.

¹¹⁶Selçuk, a. g. e, s. 118.

¹¹⁷Arthur Jersild, Gençlik Psikolojisi, (Çev: İbrahim N. Özgür), III. Baskı, İstanbul 1978, s. 92.

¹¹⁸J. Piaget, Çocukta Hüküm ve Muhakeme, (Çev: S. Esat Siyavuşgil), İst. 1939, s. 35.

¹¹⁹Clark, a. g. e, s. 15.

¹²⁰Erdener, a. g. e, s. 59.

¹²¹Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 73-4.

Bu çağın sonlarına doğru soyut dini kavramların anlaşılması kolaylaşacaktır. “10-12 yaşlarındaki çocuk (dini anlatımlarda geçen) ateşin aslında sembolik olduğunu fark ederler. Onlara göre Musa, o ateşe yaklaşmış olsa idi yanmayacaktı. Yaklaşsa idi, bedeni değil, ahlaki bir müeyyide ile karşılaşır Allah’a karşı gelmiş olacaktı¹²²” şeklinde bir anlayış karakteristiği görülür.

Sonuç olarak, somut düşünce dönemi içindeki 7-12 yaş çocuğu, 7-9 ve 10-12 yaş evreleri içinde zihinsel işlevleri açısından farklılıklar göstermektedir. Yukarıdaki bilgilere sistematik olarak bakıldığında görülmektedir ki:

7-9 yaş çocuğu;

1. Salt somut düşünce evresindedir,
2. Öğrenmeye duyduğu şiddetli arzu ile beraber ikinci soru çağı başlar. Algılar birikir, düşünce alanı genişler. Ancak düşünceleri duygular yönlendirir,
3. Animist düşünce yavaş yavaş terk edilir,
4. Zihinsel işlemlerin somut nesnelere yapılması zorunluluğu vardır,
5. Muhayyilesi dış aleme dönüktür. Hayal oyunları azalır,
6. Gruplama, sınıflama vb. yetenekler gelişir,
7. Genel manalarına ulaşılmasa da şekil, boyut, zaman, sayı kavramları kazanılır,
8. Gelişen zaman ve benlik kavramları paralelinde “ölüm” kavramı kazanılır,
9. “Ölüm” kavramının elde edilmesi, ölüm ve ötesine ait konuların soru yapılmasına neden olur,
10. Bu soruları cevaplama çocukların zihinsel gelişim düzeylerinin dikkate alınması ve doğruluğu kesin olan bilgilerin verilmesi esas olmalıdır.

10-12 yaş çocuğu;

1. Bilgiyi elde etme yolu artık zihinseldir,
2. Zeka gelişmekte, düşünce varsayımla hareket etmekte, analiz ve sentez yöntemleri kullanılmaktadır. Böylece tenkitçi bir düşünce yapısı ortaya çıkar,

---

¹²²Vergote, a. g. m., s. 322.

3. Bellek, algı gibi zihinsel süreçler gelişmekte, kavramlar birikmekte, özellikle zaman ve yer kavramları genel manaları içinde kavranılmaktadır,

4. Gelişen zihinsel işlevler sonucunda soyut düşünme yeteneği kendini gösterir,

5. Soyut dinsel kavramların öğrenilebileceği dönem başlamıştır. Zihinsel süreçlerin gelişimi normal seyrinde ise, dini sembolik ifadelerin gerçek manaları ile anlaşılabilceği düzey yakalanmıştır,

6. Bu dönemde çocuk, hem gençlik çağının hem de çocukluğun birtakım özelliklerini birarada yaşadığı için öğretimde duygusal yanının da ihmal edilmemesi gerekir. Bu durum, din eğitiminin etkili olabilmesi için bir avantaj olarak değerlendirilmelidir.

C. SOYUT DÜŞÜNCE DÖNEMİ (13 YAŞ VE SONRASI)

Çocuklukta soyut düşünceye geçişin on yaş sonrası görülmeye başladığını belirtmiştik. 12 yaşından itibaren zihinsel gelişim süreci hız kazanır. Ancak bu durum ferdi farklılıkların ortaya çıkmasına neden olduğundan öğretimin sağlıklı yapılabilmesi için tedbirler alınmasını zorunlu kılar¹²³.

Genelde ergenlik çağının başlangıcı olarak kabul edilen 13 yaş, çocuksu düşüncelerin bilinçli olarak geri bırakıldığı ve yetişkin tavırlarının kazanılmaya başladığı dönem olarak kabul edilir. “Nedir?”, “Ne yapmalıyım?” soruları yerine, “Nereden biliyorsun?”, “Niçin öyle yapmalıyım?” şeklinde sorular ile bilgileri irdeleme ve eleştiriye tabii tutarak yeni öğrenme tutumu geliştirirler¹²⁴.

Piaget'e göre soyut işlemler evresine ergenlik çağında ulaşılır¹²⁵. Onun araştırmalarına göre “12 yaşından başlayarak çocuklarda soyut düşünme yeteneği hız kazanır. Artık çocuk nesnel değil soyut kavramlarla ve simgelerle düşünmeye başlar¹²⁶” ve kendisine sembolik ve teorik olarak sunulan kavram ve fikirleri

¹²³Varış, a. g. e, s. 95-96.

¹²⁴Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 75.

¹²⁴Bilgin-Selçuk, a. g. e, s. 75.

¹²⁵J.F.Adams, Ergenliği Anlamak, (Haz: B. Onur), Ankara 1995, s. 185.

¹²⁶A.Yörükoğlu, Gençlik Çağı, s. 39.

anlayabilir¹²⁷. Ancak soyut kavramların anlaşılması iki safha içinde gerçekleşir:

1. 12-14 yaş arası, mantık, soyutun anlaşılması vb. şekildeki zihinsel işlemler iyice çocuğun zihnine yerleşir,

2. 14-18 yaşları arasında ise yaptığı ekserzisler vasıtası ile zihinsel işlemler olgunlaşır. Soyut kavramları kullanmak sureti ile zihni kabiliyetleri gelişir ve 18 yaş civarında soyut felsefe kavramlarını anlayacak hale gelir¹²⁸.

İşlem öncesi dönem sonrasında görülen tersinirlik, korunum, geçişkenlik vs. işlemlerin değerlendirilmesi 13 yaş sonrasından farklı idi. Çünkü işlemler somut düzeyde, nesnelere dayalı mantık ile yürütülmekte idi. Oysa şimdi, sözel olarak ifade edilebilen hipotezlerle akıl yürütme kabiliyeti kazanılmıştır ve akıl yürütmek somut nesnelere dayalı olarak düşünmek değildir¹²⁹.

Bu dönemin özelliklerini 3 ana noktada toplamak mümkündür:

1. 11 yaş öncesindeki çocuk gördüğünün arkasındaki olası ilişkiyi kavrayamadığı halde, ergen, görünen gerçeğin, gerçeğin ta kendisi olduğu hususunda şüpheli davranır,

2. Ergen ve yetişkin, görünen olayları aralarında zihninden birleştirme yolu ile çoğaltır. Yeni ve ilk anda görülmeyen kombinezonları düşünür. Oysa somut işlemler çocuğu yalnız bir veya iki kombinezon üstünde durur. Bunları da zihinsel işlem yolu ile değil tesadüf sonucu elde eder,

3. Ergen ve yetişkinin düşüncesi daha az saplantılı ve esnektir. 12 yaş öncesi çocuğuna göre daha az paniğe kapılır. Aynı sonuca değişik yol ve yöntemlerle ulaşabilir¹³⁰.

Ancak bu dönemde her şeyin, her zaman olumlu ve yolunda olduğu da söylenemez. “Gençlik çağına özgü duygulanım ve coşkular, algı, dikkat, bellek, düşünme, mantık, uslamlama gibi bilişsel işlevleri olumsuz yönde etkiler, başarı,

¹²⁷Stephen Fortosis, Ken Garland, “Adolescent Cognitive Development”, Religious Education, Volume 85, Number 4, Fall 1990, p. 332.

¹²⁸Jacquin, a. g. e, s. 148.

¹²⁹S.Kavaslıoğlu, “Ergenlikten Yetişkinliğe Bilişsel Gelişim”, AÜEBF Dergisi, c. 24, Sayı: 1, s. 260-261.

¹³⁰Günçe, a. g. e, s. 150.

çalışma, yaratıcılık ve verim düşer¹³¹.

Bu dönemde görülen diğer bir olumsuzluk ta; ergenlik ben-merkezliğinin ortaya çıkmasıdır. Bunun ilk belirtisi, ergenin fazlası ile kendi düşünceleri ile dolu olması ve kendi düşünceleri ile başkalarını ayırt edememesi, diğeri de, kendi duygu ve düşüncelerinin tamamı ile yeni ve özgün olduğuna inanmalarıdır. Bu durum soyut işlemler evresinin tamamlanması ile aşılabacaktır¹³². Ancak aynı dönem içerisinde soyutlama işlevinde de bir durgunluk başlar. Fakat 16 yaş ile birlikte tekrar hız kazanır¹³³.

Ergenlikte yaşanan bu olumsuzluklar dini sahaya da etki eder. Özellikle iman konusunda ciddi anlamda şüpheler görülebilir¹³⁴. Zira dini fikirlerin ergenlik çağı içinde tenkite uğraması söz konusudur¹³⁵. Bu nedenle din görevlileri ve eğitimcilerinin genelde; ergenin psikolojik ve zihinsel yapısını dikkate alarak yaklaşımları, özelde ise, soyut iman kavramlarının öğretimi konusunda hassas davranarak, kesin ve doğru bilgileri aktarmaları ve ergenin özellikle dikkate aldığı din-bilim uzlaşmazlığı yargısına çözüm bulmaları gerekir¹³⁶.

---

¹³¹ Özcan Köknel, "Ergenlik Dönemi", Ana-Baba Okulu, s. 88.

¹³² S.Zeytinoğlu, "Piaget-Zihin Gelişim Kuramı", Ergenlik Psikolojisi, (Der. B.Onur), Ankara 1987, s. 62.

¹³³ F.Flesznar, "Öğretim Boyunca Soyutlama Yeteneğini Geliştirme Konusunda Bir Girişim", Psikolojide Yeni Çalışmalar, (Çev. ve Haz. N.Arkun), İst. 1982, s. 109.

¹³⁴ Bkz. Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler," Din Öğr. Derg., Sayı. :14 , s. 73-83.

¹³⁵ Clark, a. g.m., s. 15.

¹³⁶ B. Özbaydar, Din ve Tanrı İnanıcının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, İstanbul 1970, s. 14.

BÖLÜM II

ÖĞRENCİLERE AİT BULGULAR

I. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyet:

Tablo 1. Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Erkek	71	52.9	68	45.3	77	55.3	216	51
Kız	63	47.1	82	54.6	62	44.6	207	49
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere, örnekleme giren öğrencilerin yaklaşık ½’sini (%51) erkekler, geri kalanını (%49) ise kızlar oluşturmaktadır. Bu durum tüm öğrencilerin cinsiyet dağılımının dengeli olduğunu göstermektedir ve araştırmanın sonuçlarını belirlemesi açısından olumlu bulunmuştur.

2. Baba ve Annenin Öğrenim Durumları:

Tablo 2. Ankete Katılan Öğrenci Babalarının Öğrenim Durumu

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İlkokul	22	16.4	47	31.3	107	76.9	176	41.6
Ortaokul	19	14.1	33	22.0	19	13.6	71	16.7
Lise	45	33.5	41	27.3	13	9.3	99	23.4
Yüksekokul	48	35.8	29	19.3	0	0	77	18.2
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

Tablo 2, ankete katılan tüm öğrenci babalarının öğrenim durumunu göstermektedir. Buna göre, babaların yaklaşık 2/5’i (%41.6) ilkokul, 1/6’sı (%16.7) ortaokul, ¼’e yakını (%23.4) lise, 1/5’e yakını (%18.2) ise yüksekokul mezunudur.

Tablo 3. Ankete Katılan Öğrenci Annelerinin Öğrenim Durumu

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İlkokul	56	41.7	86	57.3	123	88.4	265	62.6
Ortaokul	28	20.8	38	25.3	9	6.4	75	17.7
Lise	38	28.3	20	13.3	7	5	65	15.3
Yüksekokul	12	8.9	6	4	0	0	18	4.2
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

Tablo 3, ankete katılan tüm öğrenci annelerinin öğrenim durumunu göstermektedir. Buna göre annelerin 3/5'den fazlası (%62.6) ilkokul, 1/5'e yakını (%17.7) ortaokul, yaklaşık 1/6'sı (%15.3) lise, %4.2'si ise yüksekokul mezunudur.

3. Baba ve Annenin Mesleği:

Tablo 4. Ankete Katılan Öğrenci Babalarının Mesleği

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Memur	39	29.1	37	24.6	14	10	90	21.2
İşçi	15	11.1	55	36.6	67	48.2	137	32.3
İşsiz	0	0	5	3.3	3	2.1	8	1.8
Serbest Meslek	80	59.7	53	35.3	55	39.5	188	44.4
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

Tablo 4, ankete katılan tüm öğrenci babalarının meslek dağılımını göstermektedir. Buna göre babaların 1/5'den fazlası (%21.2) memur, 1/3'e yakını (%32.3) işçi iken, 2/5'den fazlası (%44.4) ise serbest meslek ile uğraşmaktadır. Babaların %1.8'i işsiz görünmektedir.

Tablo 5. Ankete Katılan Öğrenci Annelerinin Mesleği

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Memur	26	19.4	21	14	2	1.4	49	11.5
İşçi	5	3.7	11	7.3	8	5.7	24	5.6
Ev Hanımı	101	75.3	116	77.3	129	92.8	346	81.7
Serbest Meslek	2	1.4	2	1.3	0	0	4	0.9
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

Tablo 5, ankete katılan tüm öğrenci annelerinin meslek durumlarını göstermektedir. Buna göre, annelerin 1/10'dan fazlası (%11.5) memur, 4/5'den fazlası (%81.7) ev hanımıdır. İşçi olan annelerin oranı %5.6 iken, serbest meslekle uğraşanlar tüm annelerin %0.9'unu oluşturmaktadır.

II. KABİR HAYATI İLE İLGİLİ BULGULAR

A. Bulguların Değerlendirilmesi

Öğrencilerden aşağıdaki sorulara şıkları işaretlemek sureti ile cevap vermeleri istenmiştir:

1. Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?
2. Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?
3. Kabir hayatında azap var mı?
4. “Kabir azabı vardır” diyorsanız nasıl olacağını biliyor musunuz?

a. Münker ve Nekir Melekleriyle İlgili Bulgular :

Öğrencilere “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 6. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	27	57.4	32	58.1	20	38.4	79	51.2
Hayır	20	42.5	23	41.8	32	61.5	75	48.7
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$$\chi^2 = 5.18 \quad SD=2 \quad p=0.07$$

Tablo 6’de görüldüğü gibi, öğrencilerin yaklaşık ½’si (%51.2) “Münker ve Nekir” meleklerini duyduklarını, ½’ye yakını ise (%48.7) duymadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 7’ye göre, öğrencilerin 2/5’e yakını (%37) “Münker ve Nekir” meleklerini duyduklarını, 3/5’den fazlası (%62.9) ise duymadıklarını belirtmişlerdir.

Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo.7. 7.sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	26	57.7	18	35.2	9	19.1	53	37
Hayır	19	42.2	33	64.7	38	80.9	90	62.9
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$$\chi^2=14.81 \quad SD=2 \quad p=0.00006$$

Tablo 8. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I. Okul		II. Okul		III. Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	31	73.8	42	95.4	32	80	105	83.3
Hayır	11	26.1	2	4.5	8	20	21	16.6
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi^2=7.71 \quad SD=2 \quad p=0.02$$

Tablo 8’de görüldüğü gibi, öğrencilerin 4/5’inden fazlası (%83.3) “Münker ve Nekir” meleklerini duydıklarını, 1/5’e yakını (%16.6) ise duymadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo 9’da görüldüğü gibi, ankete katılan tüm öğrencilerin 3/5’e yakını (%56) “Münker ve Nekir” meleklerini duydıklarını, 2/5’den fazlası (%43.9) ise duymadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo9. Tüm öğrencilerden elde edilen bulgular

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	84	62.6	92	61.3	61	43.8	237	56
Hayır	50	37.3	58	38.6	78	56.1	186	43.9
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

$\chi^2=12.45$

SD=2

p=0.001

b. Ölenlerin Sorgulanmasıyla İlgili Bulgular:

Öğrencilere “Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo.10. 6.Sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	32	68	42	76.3	36	69.2	110	71.4
Hayır	1	2.1	0	0	4	7.6	5	3.2
Bilmiyor	14	29.7	13	23.6	12	28.5	39	25.3
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi^2=5.96$

SD=4

p=0.20

Tablo 10’da görüldüğü gibi, öğrencilerin $\frac{3}{4}$ ’üne yakını (%71.4) “Ölenlerin kabirde sorgulandıklarını” belirtirken $\frac{1}{4}$ ’ü (%25.3) bu konuda bilgileri olmadığını ifade etmişlerdir. Sorgulamanın varlığını reddedenlerin oranı %3.2’dir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Ölenler dünyada yaptıklarına karşın sorgulanır mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır(p>0.05).

Tablo 11’de görüldüğü gibi, 7. sınıf öğrencilerinin $\frac{9}{10}$ ’una yakını (%87.4) “Ölenlerin kabirde sorgulandıklarını” belirtirken, $\frac{1}{10}$ ’u (%10.4) bu konuda bilgileri olmadığını ifade etmişlerdir. Sorgulamanın varlığını reddedenlerin oranı %2.9’dur. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Ölenler dünyada yaptıklarına karşın

sorgulanır mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo 11. 7.Sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	42	93.3	42	82.3	41	87.2	125	87.4
Hayır	3	6.6	0	0	0	0	3	2.9
Bilmiyor	0	0	9	17.6	6	12.7	15	10.4
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$$\chi^2= 14.30 \quad SD=4 \quad p=0.006$$

Tablo 12. 8.sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	40	95.2	42	95.4	38	95	120	96.1
Hayır	1	2.3	0	0	1	2.5	2	1.5
Bilmiyor	1	2.3	2	4.5	1	2.5	4	3.1
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi^2= 1.48 \quad SD=4 \quad p=0.83$$

Tablo 12’de görüldüğü gibi, 8. sınıf öğrencilerinin 1/10’dan fazlası (%96.1) “Ölenlerin kabirde sorgulandıklarını” belirtirken, %1.5’i bu soruya “hayır” cevabını vermişlerdir. Konuyu bilmediklerini ifade edenlerin oranı %3.12’dir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Ölenler dünyada yaptıklarına karşın sorgulanır mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 13’e göre, tüm öğrencilerin 4/5’den fazlası (%83.9) ölenlerin kabirde sorgulandıklarını belirtirken, 1/7’den fazlası (%13.7) bilmediklerini ifade etmişlerdir. Soruya “hayır” cevabı verenlerin oranı %2.3’dür. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Ölenler dünyada yaptıklarına karşın sorgulanır mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 13. Tüm öğrencilerden elde edilen bulgular

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	114	85	126	84	115	82.7	355	83.9
Hayır	5	3.7	0	0	5	3.5	10	2.3
Bilmiyor	15	11.1	24	16	19	13.6	58	13.7
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

$\chi^2=6.74$

SD=4

p=0.15

c. Kabir Hayatındaki Azap Konusuyla İlgili Bulgular:

Öğrencilere “Kabir hayatında azap var mı?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 14. 6. sınıf öğrencilerinden elde bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	24	51	29	52.7	14	26.9	67	43.5
Hayır	4	8.5	2	3.6	4	7.6	10	6.4
Bilmiyor	19	40.4	24	43.6	34	65.3	77	50
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi^2=9.85$

SD=4

p=0.04

Tablo 14’e göre, öğrencilerin 2/5’inden fazlası (%43.5) kabir hayatında azabın varlığını kabul ederken, 1/2’si (%50) bilmediklerini belirtmişlerdir. Kabirde azabın olmadığını ifade edenlerin oranı %6.4’dür. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunmuştur(p<0.05).

Tablo 15’e göre, öğrencilerin yaklaşık 3/5’i (%58.7) kabir hayatında azabın varlığını kabul ederken, 1/3’e yakını (%30.7) bilmediklerini belirtmişlerdir. Kabirde azabın olmadığını ifade edenler 1/10 (%10.4)’dur. Yapılan ki-kare (χ^2) testi

sonucuna göre, “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 15. 7. sınıf öğrencilerinden elde bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	28	62.2	25	49	31	65.9	84	58.7
Hayır	3	6.6	10	19.6	2	4.2	15	10.4
Bilmiyor	14	31.1	16	31.3	14	29.7	44	30.7
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$$\chi^2= 7.76 \quad SD=4 \quad p=0.10$$

Tablo 16. 8. sınıf öğrencilerinden elde bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	35	83.3	32	72.7	30	75	97	76.9
Hayır	1	2.3	1	2.2	4	10	6	4.7
Bilmiyor	6	14.2	11	25	6	15	23	18.2
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi^2= 5.41 \quad SD=4 \quad p=0.25$$

Tablo 16'ya göre, öğrencilerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünden fazlası (%76.9) kabir hayatında azabın varlığını kabul ederken, $\frac{1}{5}$ 'e yakını (%18.2) bilmediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin %4.7'si ise kabirde azap olmadığı yolunda görüş belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 17'ye göre, tüm öğrencilerin yaklaşık $\frac{3}{5}$ 'i (%58.6), kabir hayatında azabın varlığını kabul ederken, $\frac{1}{3}$ 'ünden fazlası (%34), bilmediklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %7.3'ü ise kabirde azap olmadığı yolunda görüş

belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 17. Tüm öğrencilerden elde edilen bulgular

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	87	64.9	86	57.3	75	53.9	248	58.6
Hayır	8	5.9	13	8.6	10	7.1	31	7.3
Bilmiyor	39	29.1	51	34	54	38.8	144	34
Toplam	134	100	150	100	139	100	423	100

$$\chi^2=4.08 \quad SD=4 \quad p=0.39$$

d. Kabir Azabının Nasıl Olacağını Bilme ile İlgili Bulgular:

Öğrencilere “Kabirde azap vardır diyorsanız, nasıl olacağını biliyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 18. 6. Sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	16	66.6	18	62	4	28.5	38	56.7
Hayır	8	33.3	11	38	10	71.4	29	43.2
Toplam	24	100	29	100	14	100	67	100

$$\chi^2=5.82 \quad SD=2 \quad p=0.05$$

Tablo 18’e göre, kabir hayatında azabın varlığını kabul eden 67 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır (Bkz. Tablo 14). Buna göre, öğrencilerin 3/5’ine yakını (%56.7), kabir azabının nasıl olacağını bildiklerini, 2/5’den fazlası (%43.2) ise, bilmediklerini belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Kabir hayatında azap vardır ?” cevabını verenler arasında önemli bir fark bulunmuştur($p=0.05$).

Tablo 19'a göre, kabir hayatında azabın varlığını kabul eden 84 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır (Bkz. Tablo 15). Buna göre, öğrencilerin 3/5'ine yakını (%59.5), kabir azabının nasıl olacağını bildiklerini, 2/5'i (%40.4) ise, bilmediklerini belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, "Kabir hayatında azap vardır?" cevabını verenler arasında önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 19. 7.sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	16	57.1	19	76	15	48.3	50	59.5
Hayır	12	42.8	6	24	16	51.6	34	40.4
Toplam	28	100	25	100	31	100	84	100

$$\chi^2=4.48 \quad SD=2 \quad p=0.11$$

Tablo 20. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	25	71.4	20	45.4	14	46.6	59	60.8
Hayır	10	28.5	12	27.2	16	53.4	38	39.1
Toplam	35	100	32	100	30	100	97	100

$$\chi^2=4.21 \quad SD=2 \quad p=0.12$$

Tablo 20'ye göre, kabir hayatında azabın varlığını kabul eden 97 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır (Bkz. Tablo 16). Buna göre, öğrencilerin 3/5'i (%60.8), kabir azabının nasıl olacağını bildiklerini, 2/5'i (%39.1) ise, bilmediklerini belirtmişlerdir. Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, "Kabir hayatında azap vardır?" cevabını verenler arasında önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 21'e göre, kabir hayatında azabın varlığını kabul eden toplam 248 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır. Buna göre, öğrencilerin 3/5'i (%59.2), kabir azabının nasıl olacağını bildiklerini, 2/5'i (%40.7) ise, bilmediklerini belirtmişlerdir.

Yapılan ki-kare (χ^2) testi sonucuna göre, “Kabir hayatında azap vardır ?” cevabını verenler arasında önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo 21. Tüm öğrencilerden elde edilen bulgular

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	57	65.5	57	66.2	33	44	147	59.2
Hayır	30	34.4	29	33.7	42	56	101	40.7
Toplam	87	100	86	100	75	100	248	100

$$\chi^2=10.40 \quad SD=2 \quad p=0.005$$

B. Bu bölümdeki sorulara öğrencilerin yazılı cevap vermeleri istenmiştir. 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin verdikleri cevaplar ayrı ayrı kaydedilerek farklı yaş seviyeleri içindeki öğrencilerin kabir hayatına dair bilgileri;

- Nasıl algıladıkları ve soyut düşünme kabiliyetine doğru bir geçişin olup olmadığı,
- Bu konuda Kur'an'a ve sahih hadislere dayalı bilgilere sahip olup olmadıkları,
- Kur'an ve sahih hadis dışı bilgilerinin neler olduğu,
- Bilgilendirildikleri bu alanda psikolojik açıdan nasıl etkilendikleri,
- Bilgileri kendi akıl süzgeçlerinden geçirerek reddetme yoluna gidip gitmedikleri,
- Kabir hayatı konusunda neler öğrenmek istedikleri ortaya konmak istenmiştir.

Öğrencilere şu sorular yöneltilmiş ve bilgileri dahilinde olanlara cevap vermeleri istenmiştir:

- 1." Münker" ve" Nekir" meleklerinin görevlerini yazınız?
- 2."Kabir azabı vardır" diyorsanız bunun ne türlü olacağını yazar mısınız?
3. Kabir azabını hak etmeyenler, sizce nasıl bir kabir hayatı geçirirler?

4. “Kabir sorgusu vardır” diyorsanız hangi konularda olacağını yazar mısınız?

5. Kabir hayatı ile ilgili bugüne değin öğretmenlerinizden ve büyüklerinizden öğrendiğiniz farklı bilgiler var ise bunları yazar mısınız?

6. Kabir hayatı ile bilgilerinizin aklınızla çeliştiği oluyor mu? Hangi konularda?

7. Kabir hayatı ile ilgili öğrendiğiniz bilgiler siz de olumlu ya da olumsuz ne tür etkiler oluşturdu? Kısaca yazınız.

8. Kabir hayatı ile ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?

e. Münker ve Nekir Meleklerinin Görevlerine İlişkin Bulgular

Münker ve nekir meleklerinin varlığı bilgisine sahip öğrencilerden, bu meleklerin görevlerini yazmaları istenmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

a.6. Sınıf Öğrencileri:

Kabir hayatına ilişkin soruların yer aldığı A bölümünde, “Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna “evet” cevabını veren 79 (%51.2) öğrenciden 25 (%31.6)’i “Bu meleklerin görevlerini yazınız” sorusuna cevap vermiştir. Tüm öğrenciler gözönüne alındığında oran %16.2’dir. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Aşağıdaki tablo bu soruya verilen cevapların dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 22.

	N	%
Kabirde sorgu melekleridir	17	11
Koruyucu meleklerdir	6	3.8
Yazıcı meleklerdir	2	1.2
Boş bırakanlar	129	83.7
Toplam	154	100

Tablo 22’de görüldüğü gibi, “Bu melekler kabirde sorgu melekleridir” şeklinde cevap verenler öğrencilerin yaklaşık 1/10’unu (%11), “koruyucu meleklerdir” diyenler %3.8’ini, “yazıcı meleklerdir” diyenler ise, %1.2’sini oluşturmaktadır. Deneklerin 4/5’den fazlası (%83.7) soruyu cevapsız bırakmış olup, bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Sonuç olarak 6. sınıf öğrencilerinin bu konudaki bilgilerinin düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

“Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna “evet” cevabı veren 53 (%37) öğrenciden 31 (%58.4)’i “Bu meleklerin görevlerini yazınız” sorusuna cevap vermiştir. Tüm öğrenciler gözönüne alındığında bu oran %21.6’dır. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Aşağıdaki tablo bu soruya verilen cevapların dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 23.

	N	%
Kabirde sorgu melekleridir	27	18.8
Koruyucu meleklerdir	3	2
Yazıcı meleklerdir	1	0.6
Boş bırakanlar	112	78.3
Toplam	143	100

Tablo 23’de görüldüğü gibi, “Bu melekler kabirde sorgu melekleridir” şeklinde cevap verenler, öğrencilerin yaklaşık 1/5’ini (%18.8), “koruyucu meleklerdir” diyenler %2’sini, “yazıcı meleklerdir” diyenler ise, %0.6’sını oluşturmaktadır. Deneklerin yaklaşık 4/5 (%78.3)’i, soruyu cevapsız bırakmış olup, bu konuda bilgi sahibi olmadıkları düşünülmektedir. Bu durum 6. sınıf öğrencilerinin cevap değerlendirme tablosu ile karşılaştırıldığında “kabirde sorgu melekleridir” şeklinde verilen cevapların arttığı görülmektedir (Bkz. Tablo 22).

c. 8. sınıf öğrencileri:

“Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?” sorusuna “evet” cevabı veren 105 (%83.3) öğrenciden 78 (%74.2)’i “Bu meleklerin görevlerini yazınız” sorusuna cevap vermiştir. Tüm öğrenciler gözönüne alındığında bu oran %61.9’dür. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Aşağıdaki tablo bu soruya verilen cevapların dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 24.

	N	%
Kabirde sorgu melekleridir	78	61.9
Boş bırakanlar	48	38
Toplam	126	100

Tablo 24’de görüldüğü gibi, “Bu melekler kabirde sorgu melekleridir” şeklinde cevap verenler, öğrencilerin ortalama 3/5’ini (%61.9) oluşturmaktadır. Soruyu cevaplamayanlar, deneklerin yaklaşık 2/5 (%38)’ini oluşturmakta olup, konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Bu durum 7. sınıf öğrencilerinin cevap değerlendirme tablosu ile karşılaştırıldığında “kabirde sorgu melekleridir” şeklinde verilen cevap oranının arttığı görülmektedir (Bkz. Tablo 23).

f. Kabirde Olacağı Düşünülen Azap Şekilleriyle İlgili Bulgular

“Kabir azabı vardır” diyen ve ne şekilde olacağı sorusuna cevap veren 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin değerlendirilmesi tablo 25’de sunulmuştur.

Tablo 25.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	38	56.7	43	51.1	56	57.7	137	55.2
Cevaplamayanlar	29	43.2	41	48.8	41	42.2	111	44.7
Toplam	67	100	84	100	97	100	248	100

Tablo 25'e göre, "kabir azabının ne türlü olacağı" sorusuna, kabir azabının varlığını kabul eden öğrencilerin ½'sinden fazlası (%55.2) cevap vermiş, ½'sine yakını (%44.7) ise boş bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakanların bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Ankete katılan tüm öğrenciler dikkate alındığında, soruya verilen cevap dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 26.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	38	24.5	43	30	56	44.4	137	32.3
Cevaplamayanlar	116	75.3	100	70	70	55.5	286	67.7
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 26'ya göre, ankete katılan tüm öğrenciler göz önüne alındığında, kabir azabının oluş şekilleri sorusuna öğrencilerin 1/3'e yakını (%32.3) cevap vermiştir. Yaklaşık 2/3'ünün (%67.7) ise, konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

a. 6. sınıf öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen "Kabir hayatında azap var mı?" sorusuna "evet" seçeneğini işaretleyerek cevap veren 67 (%43.5) öğrenciden 38'i (%56.7) kabir azabının ne türlü olacağı sorusuna cevap vermiştir. 29 (%43.2) öğrenci ise soruyu cevapsız bırakmış olup, konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Böylece soruyu cevapsız bırakan öğrenci sayısı 116 (%75.3) olmuştur.

Öğrencilerin bilgileri dahilinde olan azap şekilleri şöyledir:

- İnsanı mezar sıkacak, yılanlar, böcekler ve çıyanlar gelecektir,
- Ruhu cehenneme gönderilecektir,
- Mezar öyle daralacak ki, kemikler birbirine geçecek,

- Dünyada görevini yapmayanlar için kabir bir cehennem çukuru olacak,
- Sorular bilinmediğinde insanın içi ateş ile değil ama bir sıkıntı ile yanacaktır,
  - Kabirde büyük yılanlar, ateşler, fokur fokur kaynayan sular ve saç teli kadar ince bir tel vardır,
  - Cehennemde nasıl yanılıyorsa insan kabirde öyle yanacaktır,
  - Günahkarın vücuduna cehennemden bir hat bağlanır ve azap çeker,
  - Küfür ve ona benzer şeyler söyleyenin dili koparılır,
  - Ateş içindeki yılanlar derilerimizi ve etlerimizi yer,
  - İşkence yapılır, eğer demir para hırsızlığı yaptı isek parayı kızgın ateşte kızartarak vücudumuza koyarlar,
  - Böcekler ve akrepler ölen kişiye acı verirler,
  - Kabir çok karanlık ve dar olur, orası cehennem gibi görünür,
  - Kabir azabından önce günahlar ve sevaplar tartılır, buna göre cennete veya cehenneme gönderiliriz,
  - Dünyada hangi günahları yaptı ise, ona da orada aynısı yapılır. Mesela adam öldürdü ise, onu da sürekli öldürürler,
  - Ruhu sıkıntıya sokulur,
  - Kötü kişileri kırk yılan kırk yerinden sokar,
  - Bir tanesini biliyorum, ne kadar namaz kılmadı isek o kadar yılan gelip bizi sokar,
  - Anne, babasına iyi davranmayanların omuzuna yılan konar, eğer iyi davranırlar ise kuş konar,
  - Namaz kılmayanlar kızgın sac üzerinde namaz kılarlar,
  - Allah'ın emrini yerine getirmeyenleri mezarda yedi başlı yılan yedi yerinden kıyamete kadar ısırır, ayrıca diğer hayvanlar da ısırır,
  - Kabirde bulunan günahkar kişinin günah işleyen organları koparılır,
  - Kadının sesini duyan erkeklerin dilleri kızgın zincirler ile bağlanır.

b.7. sınıf öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna “evet” seçeneğini işaretleyerek cevap veren 84 (%58.7) öğrenciden 43’ü (%51.1) kabir azabının ne türlü olacağı sorusuna cevap vermiştir. 41 (%48.8) öğrenci ise soruyu cevapsız bırakmış olup konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Böylece soruyu cevapsız bırakan öğrenci sayısı 100 (%69.9) olmuştur. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde öğrencilerin bilgileri dahilinde olan azap şekilleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- Namazını kılmayan kişileri her ezan vakti yılanlar sokar,
- Kabir onu sürekli sıkar ve kemikleri birbirine geçer,
- Günahkar kişiler kabirlerinden cehenneme gönderilirler,
- Günahı çok olanlar böcekler ve kurtlar tarafından azap görürler,
- Melekler tarafından dövülüp yılanlar tarafından sokulurlar,
- Günahkar olanlar yılan kuyusuna atılırlar,
- Günahı var ise, kıyamete kadar cehennem çukuru gibi bir yerde azap görür,
- Acıktıklarında onlara solucan yedirilir,
- Ölen kişinin karşısına ateşe sarılmış bir melek çıkar, bu kişinin ruhu melekler tarafından zorla çıkartılır, acı çektirirler, bedeninin altına iki tane ateşten çubuk konur. Cehennem kapıları açılır. Ateşte ruhu yanar, acı çeker, sevdiklerini hiçbir zaman göremez,
- Günahkar kişiler mezarlarında dünyadaki ateşten yetmiş kat daha güçlü ateşte yanarlar,
- Eğer yalan söylemiş isek saçlarımız ile ayaklarımız ve ellerimiz bağlanır,
- Saçları yılan haline gelir ve onu azap ederler,
- Yılanlar gözlerimizi oyar,
- Ateşte kızdırılmış bir taşın üzerinde yatarlar,
- Ruhları hapis edilerek azap edilir,
- 99 yılan tarafından sokulur, çünkü Allah’ın 99 ismi vardır,
- Kabir cehennemin bir bölümü olur ve orada yanılır,

- Bunu yalnızca Allah bilir,
- Namaz kılmayanlara kızgın sac üzerinde namaz kıldırılır,
- Ateşe atılacak. Bir deniz görecek, serinlemek için oraya girecek. Fakat su kaynadığından eriyip kül olacak,
- Mezarı kapkaranlık olur ve korkunç yüzlü melekler ile başbaşa kalır,
- Saçının bir teli bile gözükse kabirde yılan sarılır,
- Yılanlar ve türlü türlü hayvanlar kişiyi sokar,
- Günahkar olanların saçları karışık olacak, onları biz tek tek ayırmaya çalışacağız, ayıramazsak, bunları yılanlar dilleri ile ayıracak,
- Kısa kollu giydiğimizde kabirde yılanlar sokar,
- Kabirde rüya görülür, günahkar kişi kötü, günahsız kişi iyi rüyalar görür,
- Günahkar olanların vücudu hayvanlar tarafından yenir. Ancak bunu kişi hissetmez çünkü uyur. Eğer günahsız ise, vücudu sağlam olarak uyur,
- Sorgu melekleri soru sorar, cevap veremeyince tokmaklı melek onları döver ve yerin yedi kat altına indirir,
- Azap melekleri ona öyle bir tokat vurur ki, kıyamete kadar kendine gelemes,
- Namaz kılmayanların başına melekler taşla vurur. Kişi ölür sonra tekrar dirilir. Bu böyle devam eder,
- Günahkarın vücudunu toprak sıkar, ruhu da cehennemde yanar,
- Günahkarlara melekler çok korkunç görünür, sonra mezarı çıyanlar ve akrepler doldurur,
- Harama bakanın gözü çıkartılır. Haram tutanın eli koparılır. Haram söyleyenin dili uzar.

c. 8. sınıf öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen “Kabir hayatında azap var mı?” sorusuna “evet” seçeneğini işaretleyerek cevap veren 97 (%76.9) öğrenciden 56’sı (%57.7) kabir azabının ne türlü olacağı sorusuna cevap vermiştir. 41 (%42.2) öğrenci ise, soruyu cevapsız bırakmış olup, konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Böylece soruyu cevapsız bırakan öğrenci sayısı 70 (%55.5) olmuştur. Ortak

anlatımlar birleştirildiğinde öğrencilerin bilgileri dahilinde olan azap şekilleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- Kabir azabına layık görülenlerin kabri daralabildiğince daralacaktır,
- Önce sorgulanıp, sonra vahşi hayvanlar tarafından işkence göreceğiz,
- Eğer namaz kılmaz isek kabirde kızgın sac üzerinde kılacağız,
- Özellikle dünyada başı açık gezenlerin saçlarının her teline bir yılan sarılacak,
- Eğer günahımız var ise saçlarımız karışacak, onları tek tek açamaz isek saçlarımız kadar yılan bizi sokacak,
- Bunu peygamberimizin sözü ile açıklıyorum: “Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur”.
- Sorulara cevap vermeyenlerin solundan bir kapı açılır ve cehennem seyrettirilir,
- Kabirde cehennem hayali ile yaşar,
- Soruları bilemeyenlere bir şamar atılır ve kabri daralır,
- Mezar ateş ile dolar ve Allah kabre bir yılan gönderir. Onu her an sokar,
- İnsan dünyada günahkar ise, kabirde bir deliğin içindeki ateşli bir yere sokulup çıkarılacak ve günahlarından arındırılacaktır,
- İnsan ruhu türlü eziyetlere uğrar,
- Kabir sıcak lavlarla doldurulur,
- Bence kabir hayatı dehşetli olmayacaktır,
- Ruhu zincirlenerek azap edilir,
- Allah’ın vereceği cezayı bilemeyiz,
- Kabirde insanlar çok derin bir uykuya dalar. Dünyada kötülük yaptı ise çok kötü rüyalar görür,
- Cehennemin ¼’ü seyrettirilir, sopalarla dövülür,
- Kötü insanların kabri daracık olur. Mezar yılanlarla dolar. Azap melekleri bir gürz ile başına vurur ve yerin yedi kat altına iner ve geri çıkar, bu böyle devam eder,
- Kabir cehennemin bir köşesi olur ve yanarak azap edilir,

- Günahkarların kabri zindan gibi karanlık olur,
- Kabirde içi ateş ve hayvanlar olan bir kuyu açılır ve oraya atılır,
- Günahlar tartılır. Ağır gelirse, kabir küçülür ve kemikler birbirine geçer,
- Dünyada hangi hayvana eziyet etmiş isen, o hayvan da sana kabirde eziyet eder,
- Her kim tırnağına oje sürer ise, her bir sürüşü için üç kez tırnağı çekilir,
- Yaşarken saçları açık gezmiş ise, saçları yılan olur,
- Günahkar olanın mezarı erken çöker,
- Misafirlerine hoş davranmayanları Allah kabirde domuz ve köpek yapar,
- Soruları cevaplayamazsak melekler saçımız ağarana kadar sorularını tekrarlarlar,
- Üç melek gelip üç soru sorar, bilemezsek kafamızın üstünde kırmızı ışık yanar,
- Ahirette ne ile karşılaşacaksa onu seyreder,
- Öldüğümüzde canavar gelecek. Bir gün uzunluğunda kılıcı olacak, ucunda ateş olacak, vurduğunda yerin dibine gideceğiz, bir daha çıkacağız. Bu azap kıyamete kadar sürecek,
- Dünyada yaptıkları tüm kötülükler seyrettirilir,
- Azap melekleri ona çirkin suratlı, pis kokulu ve ateşten elbise giymiş şeklinde görünür ve melekler ona lanet ederler. Sonra ona yine çirkin ve pis kokulu birini gösterirler o, “sen kimsin?” der. O da ben senin “dünyada yaptığın kötü işlerim” diye cevap verir. Sonra ona demirden bir tokmak ile vurulur. Ateşten bir yatağa yatırılır ve cehennem seyrettirilir,
- Mezara bir hayvan gelir. Gözleri görmez ve kulakları duymaz. Günahkar olan kişiyi elindeki kamçı ile cezalandırır,
- Evli kadınlar eğer kocalarına dönük yatarsa kabirde sırtlarına ateşten köz konur.

g. Kabir Azabını Haketmeyenlerin Nasıl Bir Kabir Hayatı Geçireceğine İlişkin Bulgular

Öğrencilere, “Kabir azabını haketmeyenler, sizce nasıl bir kabir hayatı geçirirler” sorusu yöneltilmiştir. Aşağıda, bu soruya verilen cevap dağılımı ve oranlarını gösteren tablo sunulmuştur:

Tablo 27.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	26	16.8	22	15.3	28	22.2	76	18
Cevaplamayanlar	128	83.1	121	84.6	98	77.7	347	82
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 27’ye göre, kabirde mükafatın nasıl olduğu sorusuna öğrencilerin yaklaşık 1/5’i (%18) cevap vermiştir. Deneklerin 4/5’inin (%82) ise, konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

“Kabir azabını hak etmeyenler sizce nasıl bir hayat geçirirler?” sorusunu 26 (%16.8) öğrenci cevaplamıştır. 128 (%83.1)’i ise, soruyu cevapsız bırakmış olup, bu konuda bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Birbirini kapsayan anlatımlar birleştirildiğinde şu ifadeler tespit edilmiştir:

- İşkence görmeden öylece yatarlar,
- Onlar için cennetin sekiz kapısı açılır,
- Cennet hayatı geçirirler,
- Cennete gider, gül bahçelerinde yaşarlar,
- Her şeyi mükemmel bir hayat geçirirler,
- Her istediklerini elde ederler,
- Soruları kolay cevaplarlar, ahirete kadar işkence ve azap görmezler,
- Nur içinde endişesiz bir hayat geçirirler,
- Cennete gidecekleri için huzurlu bir şekilde çok güzel bir yerde bekletilirler,

- Kötülüğe uğramazlar çünkü hayatlarında iyilik yapmışlardır,
- Melekler onlara su verir,
- Cennetle müjdelenirler ve tekrar diriline kadar huzur içinde yatarlar,
- Onlara sorgu yoktur, çünkü iyilikleri çok kötülükleri azdır,
- Kabir hayatı güzel geçer. Kur'an'da okuduğuma göre huri kızlar yanına gönderilir,
- Vücudu çürümez. Allah ona zarar verecek hiç birşey yapmaz,
- Münker veNekir onlara cennette bulunacakları yeri gösterir ve ahirete kadar bu yeri görürler,
- Her tarafı güzel ağaçlar, çiçekler ile rahat bir hayat geçirirler,
- Mezarları büyür, genişler ve aydınlık olur, çok mutlu olurlar,
- Eğer ölen şehit ise zaman zaman dünyada insanlara yardım eder.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

“Kabir azabını hak etmeyenler sizce nasıl bir hayat geçirirler?” sorusunu 22 (%15.3) öğrenci cevaplamıştır. Soruyu cevapsız bırakan 121 (%84.6) deneğin ise, bu konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Birbirini kapsayan anlatımlar birleştirildiğinde şu ifadeler tespit edilmiştir:

- Uyku hali gibi rahat bir şekilde olurlar,
- Kabirleri cennet bahçelerinden biri olur,
- Kabir, ölüyü sıkmaz genişler,
- Cennetteki güzel çiçeklerin ve insanların arasına gönderilir,
- Kabirde başında iki melek durur ve çok güzel ilgi görür,
- Nur içinde yatar, onun için kabir cennetin bir köşesi gibidir,
- Onlara hakettikleri yeri bir sinema gibi gösterirler,
- Cennette gibi bakılırlar. Mesela; ne isterlerse verilir,
- Sevdiklerini her istediğinde görmesi sağlanır,
- Bu dünyada yapamadıkları her şeyi yapmalarına izin verilir,
- Kabri saray gibi olur,
- Mezardan bir pencere açılır ve o pencereden cennetin her köşesini seyreder,

- Mis kokulu, temiz elbiseli bir melek gelir. Ruhunu acıtmadan temiz bezlerle bedeninden çıkarır. Bedeninin altına pembe yatak konur. Cennet kapıları açılır ve her isteği yerine getirilir,

- Güzellikler içinde, bir gördüğünü bir daha görerek neşeli ve eğlenceli bir hayat geçirir,

- Öyle güzel olacak ki, ahirete kadar zaman bir anda geçecek,

- Ruhları serbest bırakılır ve her yere gidebilirler,

- Günahsızın sorgusu iyi giderse dünyada iki bebek doğar. Onun yarı huyu birine, yarı huyu da başka birine geçer,

- Eğer iyi kişi ise yanlarına iki melek arkadaş olarak verilir ve soruları kolay cevaplar.

c.8. sınıf öğrencileri:

“Kabir azabını haketmeyenler sizce nasıl bir hayat geçirirler?” sorusunu 28 (%22.2) öğrenci cevaplamıştır. Soruyu cevapsız bırakan 98 (%77.7) deneğin ise, bu konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Ortak ifadeler birleştirildiğinde şu anlatımlar tesbit edilmiştir:

- Kabir, cennet bahçelerinden biri haline getirilir,

- Günahsız olanlar cennete gönderilir. Tüm diledikleri olur,

- Azapsız ve neşeli bir hayat geçirirler,

- Soruları hemen yanıtlarlar ve kabirleri nurla ışıklandırılır,

- Allah'ın huzuruna vicdanları rahat geldikleri için rahat bir şekilde uyurlar,

- Azap olmaksızın istirahat ederler,

- Mezarın içi hoş çiçeklerle donatılır,

- Bildiğim kadarıyla ne kadar sevap işlenirse, kabir o kadar genişler ve o kadar güzel olur,

- Kabir onlar için dinlenecekleri bir cennet bahçesidir,

- Dünyada iyi bir mümin ise cennet hayaliyle yaşar,

- Her istekleri yerine gelir ve rahat bir şekilde uyurlar,

- Cennetin tüm güzellikleri, ona mezarda yaşatılır,

- Kabir azabını haketmeyenler, çok iyi rüyalar göyerek rahat bir şekilde uyurlar,
- Melekler onların hizmetçisi olur. Ne isterlerse melekler yerine getirir,
- Cennete gidip istediğini yiyip içme özgürlüğüne sahip olurlar,
- Peygamberimizin misafiri olurlar ve rahat bir hayat geçirirler,
- Ya kabri aydınlatılır ya da Allah tarafından canı sıkılmaması için oyalanır,
- Zamanın nasıl geçtiğini bilmeden kıyamet günü gelecek,
- Günahsız kişinin vücudu yılanlar ve akrepler tarafından yenmez,
- Şehitler öldüklerini ve mezara konulduklarını hiç anlamadan ahirete kadar uyurlar. Dirildiklerinde kalplerinden kan damlar ve şehit olduklarını anlarlar,
- Günahsızın mezarına nur iner ve ruhu mezardan çıkarak gökyüzüne ulaşır,
- Maddi değil ama manevi güzellikler yaşar. Sanki yemyeşil çiçekli, göze çok güzel gelebilecek bir hayal aleminde yaşar,
- Cesetler mezarda, ruhlar arşta olacak. Meleklerle ve peygamberimiz ile muhabbet içinde olacaklar,
- Bence Allah kullarına azap çektirecek kadar katı olamaz.

h. Kabir Sorgusunun Hangi Konularda Olacağına İlişkin Bulgular

Kabir sorgusunun var olduğunu kabul eden öğrencilerin bu sorgunun hangi konularda olacağı sorusuna verdikleri cevap dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 28.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	42	38.1	61	48.8	98	77.7	201	56.6
Cevaplamayanlar	68	61.8	64	51.2	22	18.3	154	43.3
Toplam	110	100	125	100	120	100	355	100

Tablo 28'e göre, kabir sorgusunun var olduğunu kabul eden öğrencilerin yaklaşık 3/5'i (%56.6) bu soruyu cevaplamıştır. Deneklerin 2/5'inden biraz fazlasının (%43.3) ise, bu konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Ankete katılan tüm öğrenciler dikkate alındığında ise oluşan cevap dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 29.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	42	27.2	61	42.6	98	77.7	201	47.5
Cevaplamayanlar	112	72.7	82	57.3	28	22.2	222	52.4
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 29'a göre, tüm öğrencilerin ½'sine yakını (%47.5) sorgunun hangi konularda olacağı sorusuna cevap vermiş, ½'sinden fazlası (%52.4) ise, boş bırakarak konu hakkında bilgilerinin olmadığı izlenimini vermişlerdir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen “Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?” sorusuna “evet” şıkkını işaretleyerek cevap veren 110 (%71.4) öğrenciden 42 (%38.1)'si, sorgunun hangi konularda olacağı sorusuna cevap vermiş, 68 (%61.8)'i boş bırakmıştır. Böylece bu soruyu cevapsız bırakan 6.sınıf öğrenci sayısı 112 (%72.7) olmuştur. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde cevapların iki kategoride verildiği gözlenmiştir:

1. "Soru" şeklinde yazılarak verilen cevaplar:

“ Rabbin kim?, Peygamberin kim?, Kimin milletindensin?, Kimin zürriyetindensin?, Amelde ve itikadda mezhebin nedir?, Neden namaz kılmadın?, 32 farz nedir?, Kitabın nedir?, Ne zamandır yaşıyorsun?, Ömrünü nerede geçirdin?, Vucudunu nerede yıprattın?, Malını nerede kazanıp, nerede harcadın?, Bildiğin ile amel ettin mi?, İmanın ve islamın şartları nelerdir?, Neden açık giyindin?, Dünyada hangi günahları işledin?”.

2.Genel ifadelerle verilen cevaplar:

- Kabir sorgusu, dünya hayatını içeren tüm konulardan olacaktır,
- Başımızı iyi kapatmadan namaz kılmamızın hesabı sorulacak,
- Dinle ilgili müslümanın yapması gereken her konuda,
- İnsanlara kötülük yapmaktan, küfür etmekten, hırsızlıktan,
- Açık, saçık gezmekten, oje sürmekten,
- Farz olan görevleri yapmamaktan. Mesela: namaz kılmamaktan, oruç tutmamaktan,
- Bu soruların, dünyada yaptığımız iyilikler ve kötülükler hakkında olacağını biliyorum,
- Allaha, kendimize ve kullara karşı günahlarımızdan sorgulanacağız,
- Yalan söylemekten, yalan yere yemin etmekten ve hırsızlıktan sorulur,
- Tuvalette temizliğe uymamaktan sorgulanırız,
- Bir kimsenin kalbini kırmışsak, bunun hesabı sorulur,
- Komşularımıza kötü davranmaktan sorulur.

b.7.sınıf öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen “Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?” sorusuna “evet” şıkkını işaretleyerek cevap veren 125 (%87.4) öğrenciden 61 (%48.8)’i, sorgunun hangi konularda olacağı sorusuna cevap vermiş, 64 (%51.2)’ü boş bırakmıştır. Böylece bu soruyu cevapsız bırakan 7.sınıf öğrenci sayısı 82 (%57.3) olmuştur. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde cevapların iki kategoride verildiği gözlenmiştir:

1.”Soru” şeklinde yazılarak verilen cevaplar:

“ Rabbin kim?, Peygamberin kim?, Kitabın nedir?, İslamın ve imanın şartları nelerdir?, Kıblen neresi?, Ameldeki ve itikaddaki mezhebin nedir?, Ne zamandan beri müslümansın?, Allah için ne yaptın?, Hayatımı ne ile geçirdin?, Kimin zürriyetindensin?”.

2.Genel ifadelerle verilen cevaplar:

- Anne ve babamıza kötü davranma ve onlara yalan söyleme konusunda ,
- Kul hakkı ve namuslu yaşayıp yaşamadığımızdan,
- Tüm günahlarımızdan sorgulanırız,
- Namaz ve saçının bir telini bile gösterme konusunda hesap veririz
- Ayaklarımıza sorulacak; “Camiye gittin mi?”, ellerimize sorulacak; “Kur’an’ı tuttun mu?”,

b. 7.Sınıf Öğrencileri:

A bölümünde yöneltilen “Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?” sorusuna “evet” şikkını işaretleyerek cevap veren 126 (%96.1) öğrenciden 98 (%77.7)’i, sorgunun hangi konularda olacağı sorusuna cevap vermiş,22 (%18.3)’ü boş bırakmıştır. Böylece bu soruyu cevapsız bırakan 8..sınıf öğrenci sayısı 28 (%22.2) olmuştur. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde cevapların iki kategoride verildiği gözlenmiştir:

1.”Soru” şeklinde yazılarak verilen cevaplar:

“ Rabbin kim?, Peygamberin kim?, Kitabın nedir?, Kimin zürriyetindensin?, Mezhebin nedir?, Hangi akşam öldün?, Kime kötülük yaptın?, Hangi günahları işledin?, Hayatını ve paranı nerede harcadın?, Namaz kılıp, oruç tutup, Kur’an okudun mu?, Hayatta iken Allah için ne yaptın?, Kime zekat verdin?, Kime yardım ettin?, Kul hakkı yedin mi?, Gençliğini nerede harcadın?, Malımı nerede yedin?, Kötü yerlere gittin mi?, İslamın ve imanın şartları nelerdir?”.

2.Genel ifadelerle verilen cevaplar:

- Kılınmayan namaz ve diğer ibadetlerden sorgulanırız,
- İslamın tüm gerekleri sorulacak,
- Dini konularda ve sosyal hayattaki davranışlarımız hakkında sorular yöneltilir,
- Allah-ü teala; “Ey Kulum! Benim için ne yaptın” şeklinde soracak,

- Ayakta tuvalet yapmaktan sorulacak,
- İnsanların kalbini kırıp kırmadığımızdan sorulacak,
- Dünyada ne yaptıysak, en ince ayrıntısına kadar sorgu yapılır,
- Dedikodu yapmaktan ve insanları birbirine düşürmekten,
- Kabir sorgusu yoktur, ahiret sorgusu vardır,

i. Kabir Hayatı ile İlgili Farklı Bilgilere İlişkin Bulgular

Öğrencilerden, kabir hayatı ile ilgili duydukları veya öğrendikleri farklı bilgilerin istendiği bu soruya verilen cevap dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 30'a göre, öğrencilerin yaklaşık 1/5'i (%17.7), kabir hayatı ile ilgili duydukları farklı bilgiler sorusuna cevap vermiştir. Deneklerin 4/5'inden fazlasının (%82.2) ise, konu hakkında bilgi sahibi olmadıkları düşünülmektedir.

Tablo 30.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	21	13.6	25	17.4	29	23	75	17.7
Cevaplamayanlar	133	86.3	118	82.5	97	77	348	82.2
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Öğretmenlerinden veya büyüklerinden öğrendikleri, kabir hayatıyla ilgili farklı bilgiler sorusuna 21(%13.6) öğrenci cevap vermiş, 133 (%86.3)'ü, boş bırakmıştır. Öğrencilerin aktardıkları bilgiler şöyledir:

- Eğer Kur'an'ı çok okursan kabrin aydınlık olur,
- Bu dünyada tırnaklarına oje süersen, kabirde tırnakların çekilerek azap görürsün,
- Namazını kılmayanlar, kabirde kızgın sac üzerinde kırlarlar. Ölüler azap sebebiyle, insanlara; "Beni götürmeyin" diye yalvarırlar. Ama biz bunu duyamayız,

• Ölüler, her Cuma akşamı evlerine gelir ve Kur'an okunmasını isterler. Eğer Kur'an okunursa, melekler onlara çiçek verir ve dönerler. Okunmazsa, elleri boş giderler,

- Ölülerin bağırımları duyulduğunda, kıyamet kopacak demektir,
- Başına tülbent örtmezsen, saçının her bir teline yılan dolanır,
- Soru melekleri ölünün saçını ağartana kadar soru sorarlar,
- Ölülere Kur'an okumazsak, onlar bize bela okur,
- Meleklerin sorularını bilirsek, başımızda kırmızı bir ışık yanar,
- Ölü mezara konulduğunda, başını mezardaki tahtaya vurup; "Demek ki, ben ölmüşüm" der. Korkar, ödü patlar ve tekrar ölür,

• İnsanlar öldükten yedi gün sonra, ruhları mezardan çıkar ve dünyaya geri döner,

• Bir kız, 9 yaşından sonra saçını dışarıda yıkarmış. Ölünce mezarından çığlık duymuşlar. Açtıklarında kızın saçlarını küçük bir deliğin içinde gömülü bulmuşlar,

• Namaz kılmayanları, dünya yılanlarından farklı yani, daha büyük bir yılan her namaz vakti sokar,

• İnsan öldüğünde üzerine bıçak veya makas konulmazsa mezarından kalkar,

• İnsanlar tuvalette iyi temizlenmezse, en büyük cezaya çarptırılır,

• Kabire konulduğunda insan; "Ölü müyüm yoksa sağ mıyım?" diye sorar,

• Cuma günü ölenler, kabir azabı çekmezler,

• Kabirde günahkar erkekler göbeklerinden, kadınlar göğüslerinden kancayla asılır,

• Ölen insan toprağa konulmadan öldüğünü anlayamaz. Evdekilerin neden ağladığını da anlayamaz. Ancak mezara konulup ödü patlayınca dünyada yaşamadığını bilir,

- Ölü mezara konulduktan sonra, ruhu dışarı çıkar ve mezarının başında bir hafta bekler.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

Öğretmenlerinden veya büyüklerinden öğrendikleri,kabir hayatıyla ilgili farklı bilgiler sorusuna 25(%17.4) öğrenci cevap vermiş, 118 (%82.5)'i, boş bırakmıştır. Öğrencilerin aktardıkları bilgiler şöyledir:

- Kabirde yalnızca büyük günah işleyenlere azap edilir. Küçük günah işleyenlere azap yoktur,
- Kabirdeki azapla kıyamet gününe kadar günahlarımız silinir. Eğer tamamı silinirse cennete gideriz,
- Melekler, kabirde ellerindeki tokmaklarla bize azap ederler,
- Kabirdeki meleklerin gözleri kör, kulakları sağırdır. Ne kadar yalvarsakta bizi duymazlar,
- Kabirde sorgu, mahkeme gibi bir yerde yapılır. Sonra günah ve sevaplar tartılarak karar verilir,
- Kabirde bir kemiğimiz çürümez. Kıyamette ondan tekrar yaratılırz,
- Öldükten sonra, imam ölüyle konuşur ve azap çekip çekmediğini bilir,
- Kabirde herkes günahı kadar azap çekecek, sonra uyuyacak,
- Ölülere mübarek gecelerde azap yoktur,
- Kabirdeki azapla günahımızın borcunu ödeyemezsek cehenneme gönderiliriz,
- Kabirde melekleri gördüğümüzde, kelime-i şahadet getirebilirsek hiç azap görmeyeceğiz,
- Kabirdekiler dünyadaki her şeyden haberdardır. Bu yüzden mezarlığa gittiğimizde selam vermeliyiz,
- Kabirde doksan dokuz yılan azap verir. Çünkü Allah'ın doksan dokuz ismi vardır,
- Ölülere en güzel hediye, Kur'an okumaktır,

- Azabın olup olmadığını hayvanlardan öğrenebiliriz. Eğer mezarın yanında bağıryorlarsa azap vardır,
- Ölüler azaptan dolayı öyle çılgın atarlar ki, insanlar bunu duysaydı, ödleri patlar ve ölürlerdı,
- Ölünün ruhu ilk bir hafta evinin etrafında yatar. Bu yüzden evin ışıkları açık bırakılmalıdır,
- Mezarda kendiliğinden çiçek çıkarsa, o kişi cennetlidir,
- Köpekler, mezardaki insanın ruhunu görürler,
- Mezarlığa gidip Kur'an okursak, ölü sevinir,
- Ölüler kendilerini ziyarete gelenleri bilirler. Gelmeyenleri ise, gözleri arar,
- Kabir azabından kurtulmak için kadının başında yedi senelik saçının kesilmeden durması gerekir. Çünkü bu saçlar onun haram yerlerini örter,
- Mezarda yalnız beden bulunur. Ruh ayrı bir yerdedir,
- Mezarın başında bir gece beklenir ve Kur'an okunursa, ölü cennetlik olur,
- Mezarlığın yanında sesli konuşulursa, ölüler rahatsız olur. Çünkü mezarları oynar.

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Öğretmenlerinden veya büyüklerinden öğrendikleri, kabir hayatıyla ilgili farklı bilgiler sorusuna 29(%23) öğrenci cevap vermiş, 97(%76.9)'si, boş bırakmıştır. Öğrencilerin aktardıkları bilgiler şöyledir:

- Ölen kişi isterse, ailesini ziyaret edebilir,
- Dünyada hangi hayvana eziyet edersek, kabirde o hayvan bize işkence eder,
- Ölü mezara konulduğunda, ilk günler yanına gitmemeliyiz. Çünkü, o anda sorgulanmaktadır. Rahatsız etmemeliyiz,
- Ölülerin, sorulara kolay cevap verebilmesi için, imamın biraz mezar başında kalması gerekir,
- Kabirde günahımız kadar azap görür, sonra kıyamete kadar bekleriz,
- Mezara yeni konan ölümlere, diğer ölümler; "hoş geldin" derler,
- Eğer kişi iyi amel işlemişse, amelleri onu yalnız bırakmaz, arkadaş olur,

- Kabirde ölülerin saçları darmadağın olur. Günahsızsa kendi, günahkarsa yılanlar ayırır,
- Melekler, sordukları sorular bilinmediğinde, ellerindeki sopalarla vurmaya başlarlar,
- Kabir hayatının yalnızca bir kısmı Kur'an'da anlatılmıştır. Gerçeği yalnızca Allah bilir,
- Ölüler ya azap çekerler ya da eğlenceli bir şekilde yaşarlar,
- Ölülere üç soru sorulur. Duruma göre, cennete veya cehenneme gönderilir,
- Ölen kişi iyi biri ise, nurdan yaratılmış bir melek gelir ve onu rahatlatır,
- Kabirden çıkmak istediğinde bir göl varmış, o gölden geçmeye kalkışırsan göl ateş oluyormuş,
- Eğer iyi biri isen, sağında güzel bir oğlan çocuğu, kötü biri isen, sol tarafında her türlü korkunç yaratık bulunur ,
- Kabir azabı çekmeyecek kişi, isterse peygamberimiz zamanında ölsün, zamanın nasıl geçtiğini bilmeyecek. Ama azap çekecekler; “Azablardan azap beğen” denilecek,
- Allah bazı melekleri, anne olarak yeryüzüne gönderirmiş. Sonra onları erken yanına almış,
- Şehitlere, peygamberlere ve doğum yaparken ölenlere hiç sorgu yoktur. Onlar cennete gönderilir,
- İnsanlar öldüğünde, tekrar dünyaya gelir ve bu yedi kez devam eder,
- Kelebekler, ölülerin ruhudur. Kabirde zor durumda olanlar, büyük kelebek olarak evlerine gelir ve ailesinden yardım ister,
- Ölülerin ruhları bir hafta mezarında kalır. Sonra iki melek gelip, sorgular ve ruhlar alemine götürürler,
- Hoca, kötü kişinin mezarından hayvan sesleri geldiğini söyledi,
- Ölünün yüzü gülerse, kabirde rahat edecek, kötüyse, azap görecektir demektir,
- Mezarlıktan geçerken dua okumazsak, ölüler; “oku” diye ağlar,
- Mülk suresini Cuma günü okuyanlar, kabir azabı çekmezler. Yılanlar gelir ama mülk suresi buna izin vermez,

- Babamın arkadaşı olan hoca, mezardan feryat seslerini duyduğunu söyledi,
- Ölen kişi mezarda ne ile karşılaşacağını bilir. Çünkü götürülürken; “götürmeyin” veya “acele edin” diye bağırır,
- Ben duymadım ama annem köyümüzün mezarlığından zincir ve kazan sesleri geldiğini söyler. Dedem gider, Kur’an okur ve seslerin kesildiğini söyler,
- Mezarların üstündeki çiçekler koparılmaz. Çünkü, tüm canlılar Allah’ı zikreder. Çiçekler de böylece azabın hafiflemesini sağlar.

j. Öğrencilerin Akıllarıyla Çelişen Kabir Hayatına İlişkin Bilgileri

Kabir hayatı ile ilgili bilgilerinin akıllarıyla çelişip çelişmediği sorusuna öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 31.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	11	7.1	15	10.4	22	17.4	48	11.3
Cevaplamayanlar	143	92.8	128	89.5	104	82.5	375	88.6
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 31’e göre, kabir hayatı ile ilgili bilgilerinin akılları ile çelişip çelişmediği sorusuna öğrencilerin 1/10’dan fazlası (%11.3) cevap vermiştir. 9/10’a yakınının ise (%88.6), mevcut bilgilerinin akıllarıyla çelişmediği düşünülmektedir.

a.6. Sınıf Öğrencileri:

Kabir hayatı ile ilgili bilgilerinin akıllarıyla çelişip çelişmediği sorusuna 11(%7.1) öğrenci cevap vermiştir. 143(%92.8)’ü ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin ifadeleri şöyledir:

- Dünyada yaptıklarımızı tüm organlarımızın konuşarak söylemesi,
- İnsanın öldükten sonra evinin etrafında dolaşması,
- Saçımızın her teline yılan dolanması bana doğru gelmedi,

- Yılan önce insanın dilini yermiş! Neden önce dilimizi yiyor?,
- Kadınlar topuklu ayakkabı giydiğinde, ölümler, kıyametin hemen kopmasını isterlermiş! Bu bana saçma geldi,
- İmamın, ölü mezara konuştuğunda, onunla konuştuğuna inanmıyorum,
- Ruhlar diyarı diye, ayrı bir dünyadan söz ediliyor. Bunu anlamıyorum,
- Dilimizin uzaması, yılanların yemesi vb. şeyler,
- Kabirde, günahkarların organlarının koparılması,
- Ölen insanın, mezarda dirilip tekrar ölmesi. O zaman sorulara nasıl cevap verebilir?,
- Mezarın küçülmesi,

b. 7. sınıf öğrencileri:

Kabir hayatı ile ilgili bilgilerinin akıllarıyla çelişip çelişmediği sorusuna 15(%10.4) öğrenci cevap vermiştir. 128(%89.5)'i ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin ifadeleri şöyledir:

- Artık ölü olduğumuza göre, vücudumuz nasıl azap görür!,
- Bizim köyde, ölünün azap görüp görmediğini anlamak için mezarının üzerine çubuk dikilir. Eğer azap görüyorsa, çubuk oynarmış! Fakat çubuğun oynadığı hiç görülmedi. Öyleyse hiç kimse azap çekmiyor mu?,
- Başı açık gezen kadınların saçlarına yılan sarılması,
- Değişik şeyler duyduğum için, anlatılan her şeye şüpheyle bakıyorum,
- Vucudu yanan kişilere, melekler nasıl azap edecek,
- Günahsız insan olmayacağına göre herkes azap çekecek mi? Bu kafama takılıyor,
- İmamların ölümlerle konuştuğuna inanmıyorum. Zaten, bunu sordum; “doğru değil” dediler,
- Kabirde, yılanların ve böceklerin azap edeceğine inanasım gelmiyor. Ama emin değilim,
- Ölümlerin azap çekerken bağrıışmaları,
- Hayvanların, kabir azabını görmeleri doğru mudur?, bilemem,

- Mezarın daralıp, kemikleri kırması,
- İbadetlerin, mezarda ölülerle konuşması,
- Çok ağlandığında, ölünün çok azap görmesi,
- Elleri kınalı olduğu halde ölen kadın, kabirde bir soruyu bilmemiş kabul edilir, demişlerdi. İnanmadım.

b. 8. Sınıf Öğrencileri:

Kabir hayatı ile ilgili bilgilerinin akıllarıyla çelişip çelişmediği sorusuna 22(%17.4) öğrenci cevap vermiştir. 104(%82.5)'ü ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin ifadeleri şöyledir:

- Kimi kişiler, kabirde yılanlar olacağını, kimi kişiler ise, olmayacağını söylüyor. Ben de olmadığını düşünüyorum,
- Cuma günü, ölülerin ruhlarının gelmesi, bana saçma geliyor,
- Kıyamete kadar kabir azabının çok uzun olduğunu düşünüyorum,
- Kabirde insanı ateşe atsalar, bütün vücudu yanacak, kül olacak. Bir daha yenilenip, yine yanacak. İnsanoğlu bu azaba nasıl dayanır?,
- Ünlü şarkıcılara ve sanatçılara özenenlerin, ibadetlerini yapsalar bile azap çekeceklerini duydum. Ama inandırıcı bulmadım,
- Arkadaşım, mezarın başına bir kağıt yazılıp konduğunda, ölünün bir sene sonra onu okuyacağını söyledi. Bence bu, hıristiyan inancı,
- Mezarlığa Cumartesi günü gidilirse, ölünün ruhu o kişileri izlemiş. İnanmadım ama istediniz diye yazdım,
- Dünyada kedilerle dost olan kabirde azap, köpeklerle dost olan iyilik bulur, fikrine katılmıyorum,
- Babaanneme göre, ölen kadının eli tam kınalı ise, kabirde melekler tarafından iki avuç su içirilir. Eğer yarım kınalı ise bir avuç, hiç kına yoksa, su içirilmezmiş. Elime kına sürmem için söylendiğinden, doğruluğuna inanmadım,
- Kur'an okunduğunda ölülerin sevinmesi,
- Çok günahı olanları, toprağın kabul etmemesi ve toprağın akıp gitmesi. Arkadaşım, bunu gördüğünü söylemişti ama ben, yağmur ve rüzgardan olacağını söyledim,

- Birisi ölünce, gökten bir yıldızın kayması,
- Namazda veya abdestli ölenin, cennetlik olması. Belki, bir kez namaz kılmıştır ve hemen ölmüştür!,
- Mezarlıktan geçerken, ölünün ruhu kişiye geçebili sözü, aklımla çelişiyor,
- Arkadaşım derste, Atatürk'ün ruhunun her cumhuriyet bayramında ülkeyi gezdiğini söyledi. Öğretmenimiz; “olabilir” dedi. Bence, bu olamaz,
- Meleklerin, saçımız ağarana kadar soru sorması,
- Mezarda, günahkarların saçlarının yılan olması,
- Oje sürmenin, kabir azabına neden olabileceğini zannetmiyorum,
- Evli kadınların, kocalarına sırtlarını dönerek yatmaları, kabir azabı nedeni olamaz, diye düşünüyorum,
- Bence, kabir azabı için söylenenler doğru değil. Azap var ama tahmin ettiğimiz gibi değil,
- Ölünün, mezarda başını tahtaya vurup tekrar dirilmesi,
- Mezarı çöken kişilerin, günahkar ve azap gören kişiler olduğu, düşüncesi,

k. Kabir Hayatına İlişkin Bilgilerin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri

Kabir hayatı ile ilgili bilgilerin öğrenciler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinin sorgulandığı ve bu soruya verilen cevap dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 32.

	6.Sınıflar		7. Sınıflar		8.Sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Olumlu etki	21	13.6	26	18.1	19	15	66	15.6
Olumsuz etki	11	7.1	31	21.6	28	22.2	70	16.5
Cevap vermeyenler	122	79.2	86	60.1	79	62.6	287	67.8
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 32'ye göre, ankete katılan öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü (%32) kabir hayatına ilişkin bilgilerinin üzerlerinde olumlu veya olumsuz etki yaptığı yolunda

ifadeler kullanmışlardır. Deneklerin 2/3'ünden fazlası (%67.8) bu soruyu boş bırakmış olup, her iki yönden de etkilenmedikleri düşünülmektedir.

Kabir hayatına dayalı bilgilerinin öğrenciler üzerinde olumlu ya da olumsuz ne tür etkiler oluşturduğunun sorgulandığı bu soruda, elaman sayısı ile aşağıda aktarılan ifadeler arasında oran farkı bulunmaktadır. Bunun nedeni, yalnızca “korkuyorum”, “ürküyorum”, “dinimi yaşamaya çalışıyorum” şeklinde ifade kullananların, soruya cevap verdiklerinin kabul edilmesi ancak bu ifadelerin tekrarına bizim metnimizde yer verilmemesidir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Kabir hayatına dayalı bilgilerin öğrenciler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler oluşturduğu tesbit edildi. 32(%20.7) öğrenci bu konuda görüş belirttiler. Bunların, 21(%13.6)'i olumlu, 11(%7.1)'i olumsuz yönde oldu. 122(%79.2) öğrenci ise, soruyu cevapsız bıraktı.

1. Olumlu Etkiler:

- Günah işlemem konusunda ikna oluyorum,
- İçimde, hep iyilik yap, kötülük yapma gibi bir his uyanıyor,
- Namaz kılıyorum. Vakit geçtiğinde kaza ediyorum,
- Annemden ve babamdan beddua almamaya çalışıyorum,
- Kabirde sorulacak sorular, basit sorular. Her müslümanın cevaplandıracağını sanıyorum,
- İçime bir şeyler doğuyor. İyi insan olmaya çalışıyorum. Artık arkadaşlarla aram iyi. Herkes beni seviyor,
- Allah'ın bağışlayıcı olduğunu biliyorum. Üstelik, anlatılanların çoğuna da inanasım gelmiyor. Bu yüzden korkmuyorum,
- Kabir hayatını öğrenince, insanların daha fazla dine bağlanması gerektiğini düşünüyorum,
- Kendi davranışlarıma çeki düzen veriyorum. İnsanlarla daha iyi ilişkiler kuruyorum,

- Namazımı kılmaya, iyilik yapmaya ve kötü sözler söylememeye niyet ediyorum,

2. Olumsuz Etkiler:

- Dinlediğimde içim sıkılıyor, duymak istemiyorum,
- Bazen, duyduklarımın etkisinde kalıp rüyalar görüyorum,
- Böyle şeyler duyduğumda uyuyamıyorum. Abimle aynı odada kalmamıza rağmen babam olmadığı zaman annemle yatmayı istiyorum,

- Ölmekten çok korkuyorum. Acaba ben ölünce, azap çekecek miyim?

- Böyle şeyleri dinledikten sonra, yalnız kaldığımda hep birisi karşıma gelecekmiş gibi geliyor,

- Evde yalnız kalmaktan, mutfağa gidip su içmekten bile korkuyorum,

- Kabire girdiğim zaman “ne yapacağım?” diye düşünüp, korkuyorum,

- Bana bir olay anlatıldı: “Açık giyinen bir kız, öldükten sonra annesinin rüyasına girmiş. Açık yerleri yanmış durumdaymış ve hep annesini suçluyormuş”.

Ben bunu duyduktan sonra mini eteklerimi hep attım,

- Kabirdeki yılanların varlığı, beni çok korkutuyor,

- Komşumuz; “Ölülerin ruhları, akşam namazından sonra dışarı çıkar”, dedi.

Ben artık akşamları sokağa çıkamaz oldum,

- Ben uyumaktan korkuyorum. Çünkü uyuduğumuzda, ruhumuz vücudumuzdan ayrılırmış. “Ruhum ya geri gelmezse!” diye, endişeleniyorum,

- Bir gece masanın etrafına oturmuş, bu konuları konuşuyorduk. Sonra elektrikler söndü. Korktum. Daha sonra, O masada her yemek yiyişimizde, aynı şeyleri tekrar hatırladım ve korktum. Aslında o masada yemek yemeyi hiç istemiyorum,

b. 7.. Sınıf öğrencileri:

Kabir hayatına dayalı bilgilerin öğrenciler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler oluşturduğu tesbit edildi. 57 (%38.8) öğrenci bu konuda görüş belirttiler. Bunların, 26 (%18.1)’sı olumlu, 31 (%21.6)’i olumsuz yönde oldu. 86 (%60.1) öğrenci ise, soruyu cevapsız bıraktı.

1. Olumlu Etkiler:

- Bizi bir yaratan olduğuna göre, bir de hesap soran olacaktır. Bu yüzden normal karşılıyorum,
- Kabir hayatıyla ilgili konuları, merak ve ilgiyle dinlerim. Bir gün başımıza geleceği için hepimizin öğrenmesi gerek,
- Azaptan korktuğum için, bir daha günah işlemem. Ama hata yapabilirim,
- Bir gün ben de öleceğim için, iyi kul olmaya çalışıyorum,
- Kolay hesap vermek için, namazımı kılıyorum,
- Kabrimin nurlanması için, Kur'an okuyorum,
- Adımımı ona göre atıyorum ve dedemi örnek alıyorum,
- Bu bilgilerin, cenneti kazanmamıza yardımcı olacağını düşünüyorum,
- Anladım ki, dünyada ahiret için çalışmalıyız,
- Bende olumlu etkiler oluşturdu. Kabir hayatının, daha zevkli ve sıkıntısız olduğunu anladım,
- Bazen korksam da, huzur verici olabiliyor,
- Dünyada ölümden başkası yalan, diye düşünüyorum,
- Kul hakkı yememeye çalışıyorum.

2. Olumsuz Etkiler:

- Küçükken tuvalete gitmeye korkardım. Mezarlıkta annemlerin yanından ayrılmazdım. Akşamleyin lambaları açardım,
- Korkuyorum ve bu konuların konuşulduğu yerlerde bulunmak istemiyorum,
- Elektrikler her söndüğünde, mezarında karanlık olduğu aklıma geliyor ve korkuyorum,
- Öyle abartılı anlatılıyor ki, korkmamak mümkün değil. Hatta bu konulardan büyüklerin bile korktuğunu biliyorum,
- Tek başıma yatmaktan korkar oldum,
- Ben bu konuları düşünmek istemiyorum,
- Sınır ötesi programını izledikten sonra daha çok korkmaya başladım. Çünkü bu konular orada anlatılıyor,

- Bu konular anlatılınca ölüm korkusu duyuyorum,
- Yüzyıllarca kabir azabı çekmek bana korkunç geliyor,
- Bazı geceler aklıma geldiğinde uyuyamıyorum,
- Korkuyorum. Bir insan yerin altında nasıl olurda yıllarca ve solucanlarla kalır diye düşünüyorum,
- Melekleri gördüğümde korkup sorulara cevap veremem, diye korkuyorum,
- Ölenler azaptan dolayı çığlık atarmış. Bunu öğrendiğimde uyuyamadım. Babamla ve annemle oturdum. Sonra iyilik yaparsam bunların olmayacağı ve duymayacağım söylendi. Rahatladım,
- Mezardan çiçek koparmıştım. Arkadaşlarım bana: “Ölüler seni yanına çağırarak” dediler. Çok korktum ve tövbe ettim. Artık çiçek koparmıyorum,
- Anlatılanları hem merak ediyorum hem de korkuyorum. Bazen rüyalarım girdiği oluyor,
- Mezarlıktan geçerken, ölülerin azap çektiğini düşünüp, ürperiyorum. Çünkü bir gün benimde başıma gelecek,
- Cenaze merasimleri beni ümitsiz ve neşesiz yapıyor. Korkuyor ve günlerce hiç bir şeyden zevk alamıyorum,
- Anlatılanları gözümde canlandırıyorum. Özellikle karanlıkta daha çok aklıma geliyor. Odamda tek kalıyorum ve annemden ben uyuyunca lambaları kapatmasını istiyorum,
- Ölülerin tabutla mezara konduğunu sanıyordum. Böyle olmadığını öğrenince daha çok korktum. Çünkü yılanlar gelebilirdi.
- Gece susadığımda annemden su isterim. Hatta babam korkmamam için ilaç yaptırdı. Artık biraz rahatım,
- Cici annem hep kabir gibi konulardan bahseder. O bize geldiğinde ben o yüzden hiç onunla yatmam,
- Cuma geceleri tek yatamam, ruhların dolaştığını düşünürüm.

c. 8.. *Sınıf* öğrencileri:

Kabir hayatına dayalı bilgilerin öğrenciler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler oluşturduğu tesbit edildi. 47(%37.3) öğrenci bu konuda görüş belirttiler. Bunların, 19(%15)'u olumlu, 28(%22.2)'i olumsuz yönde oldu. 84(%66.6) öğrenci ise, soruyu cevapsız bıraktı.

1. Olumlu Etkiler:

- Merak ettiğim bir konu olduğu için, bu bilgileri kaçırmak istemem,
- Bu konularda konuşulduktan sonra dini ibadetlerimi yapmak istiyorum.

Ama belli bir süre sonra bundan vazgeçiyorum,

- Daha iyi davranmaya ve iyilik yapmaya çalışıyorum,
- Ayakta bevetmenin cezasını biliyorum ve yapmıyorum,
- Allahın çok adil olduğunu anlıyorum,
- Kabir azabını düşündükçe alevlerin arasında kendimin de yanacağını düşünüyorum. Bunun için elimden gelen her şeyi yapmak istiyorum,

Bunun için elimden gelen her şeyi yapmak istiyorum,

- Kabir azabına uğramamak için, yolda gördüğüm karıncalara şeker verdim,
- Kötülükten vazgeçiyorum, ibadet yapıyorum,
- Dünyanın yalan ölümün ise, gerçek olduğunu düşünüyorum,
- Küçük bir suç işlesem dahi kabirde nasıl hesap vereceğim aklıma geliyor.

Günah işlemem gerektiğini anlıyorum,

• Bazen korkuyorum. Ama her gece yatmadan Allah'a dua ediyorum. O zaman korkmuyorum. O beni koruyor, rahatlıyorum,

• Kabir hayatı ile ilgili öğrendiklerim, böyle bir hayatın olduğuna inancımı kesinleştirdi,

2. Olumsuz Etkiler:.

- Bu konular aklıma geldikçe karanlıktan korkuyorum,
- Kendimi günahkar gibi hissediyorum,
- Allah'dan korkuyorum,
- Akşamleyin odamın kapısını kilitliyorum. Artık kimseye korktuğumu söylemek istemiyorum,

- Kabirdeki hayat aklıma geldiğinde uyuyamıyorum. Daha önceleri annemin yanına gider uyurdum. Ancak şimdi uyuyamıyorum. Kendime cesaret verip kalkıyorum ve ışıkları yakıyorum. Abdest alıp namaz kılıyorum,

- Ölen kişi evin etrafında yatar demişlerdi. Kardeşim öldüğünde uzun süre anneannemlerde yattım, kendi evimize gelemedim,

- Bu konularda bir şey yazmak istemem. Çünkü akşam olduğunda korkup rahatsız olacağımı biliyorum,

- Evde, karanlıkta her an biri çıkacakmış gibi geliyor,

- Sanki çok yakında ölecekmişim gibi huzursuz oluyorum,

- Böyle şeyler aklıma geldiğinde kardeşimle yatıyorum,

- Bazı yaptıklarım aklıma geliyor. “Ben de azap çeker miyim?” diye, korkuyorum,

- Çok düşününce kafam karışıyor. Düşünmek istemiyorum,

- Anneannem, dedemin ruhunun her akşam eve geldiğini söylerdi. Bu yüzden ben, onun evinde hiç yatmadım. Bunu onlara söylemedim. Ama yatacağımı sanmıyorum,

- Fazla düşünüyorum. Bazen dünyadaki her şey anlamsız geliyor,

- Gerçekleşmeyeceğini biliyorum ama elimden gelse hiç ölmezdim. Çünkü, çok korkuyorum,

- Bu tür konular anlatıldığında uzaklaşıyorum. Dinlemeyi hiç istemem,

- Mezarlığa gittiğimizde korkuyorum. Sanki mezar oynayacak veya sesler işiteceğim gibi geliyor,

- Köyümüzdeki bir teyze, babamın mezarında onunla konuşup konuşmadığımı sordu. Ben: “Hayır” dedim. Bana bir olay anlattı ve bunun olabileceğini söyledi. Ben önce inanmadım. Ama bir gece yatarken aklıma geldi. Düşündükçe babamla konuşacağıma inandım. Hem korktum hem de terledim. Sonra annemin yatağına gittim. Sabah ona anlattım. Böyle bir şeyin olmayacağına beni inandırdı,

- Küçükken böyle şeyler duyduğumda uyuyamaz, korkardım,

- Komşumuz öldüğünde, ben evde tektim. O anda anlatılanlar aklıma geldi.

Ev beni sıktı. Arkadaşlarımın evine gittim, yalnız kalamadım,

- Beşinci sınıfa giderken, dayımın oğlu öldü. Karısı, cesedin burnunun kanadığını söyledi. Oradakiler de: “öyleyse, ruhu geldi, burada” dediler. Ben de anneme sordum. O da “evet” dedi. Öyle korktum ki, uzun zaman etkisinde kaldım,

- Mezarları parmağınla gösterirsen, çürür, dediler. Ben, mezarları parmağımla göstermem. Eğer böyle bir şey olursa, parmağımı ya dişlerimin izi çıkana kadar ısırırım ya da ayağımın altında iyice ezilene kadar ezerim,

- Dedem ölmüştü. Anneannem, onun kelebek olduğunu ve gelebileceğini söyledi. O günlerde, biraz divana uzanıp uyumuştum. Kalktığımda, bir kelebek gelip, önce omuzuma sonra yanağıma ve lambaya kondu. Tekrar dalmışım. Uyandığımda, kapının arkasında dedemin ceketini gördüm. Onu almak için uğraşırken, yere düştü ve içinden kelekler çıktı. Dışarı çıkıp, dedemi gördüğümü söyledim. Bana kızıp, kovdular. Ben de çilek tarlasına gittim. Dedem buna çok kızardı. Sanki: “yeme, haram ederim” der, gibi geldi bana. Ama yedim. O sırada bir karga, evin damına kondu. Anneannem: “karga gelirse, evden bir acı çıkar” derdi. Ben, dedemin beni de yanına alacağını zannedip, çok korktum. Ablam, beni yatıştırdı. Bunların hayal olduğunu söyledi ve dua edersen geçer dedi. Din Kültürü öğretmenininin öğrettiği duayı bana da öğretti:

Bismillahi Birsın,

Yebin nahi nursun,

Yetmiş iki katu kürsun

Dört tarafımızda melekler dursun

Ben, bu duayı her zaman okudum. Bu dua, öylesine içime işledi ki, her korktuğumda okur ve rahatlardım. Ancak ilk zamanlar öyle etkilenmişim ki, son satırını okuyamaz, kekelerdim. Bunları anlatırken bile içim sıkılıyor ve ateşleniyorum,

- M. Emin Tokadi hazretlerinin kasetinden azabın nasıl olacağını öğrendim. Ancak çok etkilendim ve korktum. Babam, bu yaşlarda böyle şeyler dinlememi istemiyor,

- Teyzemi etkileyen bir olayı anlatabilirim. İki çocuğu öldü ve çok ağladı. Ona “çok ağlarsan, çocuklarının mezarlarını su basar” dediler. Rüyasında mezarları su bastığını görmüş, artık ağlamıyor,

- Dedem öldüğünde, çok korkmuştum. Bir gece rüyamda beyaz sakallı bir kişi: “yalnız Allah’dan kork” dedi. Artık bu tür şeylerden korkmamaya başladım,
- Dedem, ölmeden önce: “seni ziyarete geleceğim” derdi. Şimdi onun resmine bile baksam korkuyorum,
- Kardeşim öldüğünde onu okulumuzun yanındaki mezarlığa koydular. Bana da: “o orada yaşıyor ve bizi görüyor” dediler. Ben oradan her geçtiğimde, sesler duyar gibi oldum. Korkudan okula gidemez hale geldim. Sonra beni ikna ettiler,
- Babam öldüğünde elektrikler söndü. Hoca benden kibrit istedi ve babama baktı. O günden sonra kibritlerden korkuyorum. Anneme evde kibrit kullanmaması için yalvarıyorum,

I. Öğrencilerin Kabir Hayatına İlişkin Öğrenmek İstedikleri Konular

“Kabir hayatı ile ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı ve oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 33.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	36	23.3	37	25.8	27	21.4	100	23.6
Cevaplamayanlar	118	76.6	106	74.1	99	78.5	323	76.3
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 33’e göre, öğrencilerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ ’ü (%23.6) kabir hayatına ilişkin öğrenmek istedikleri konularda sorular yöneltirken, yaklaşık $\frac{3}{4}$ ’ü (%76.3) soruyu cevapsız bırakarak, bu konuda talepleri olmadıklarını göstermişlerdir.

a.6.Sınıf Öğrencileri:

“Kabir hayatıyla ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusunu, 36(%23.3) öğrenci cevaplamış, 118(%76.6)’i ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin bilgilenecek istedikleri konular şunlardır:

• Kabir hayatı konusunda farklı şeyler anlatılıyor. Hangisinin doğru olduğunu anlayamıyorum. Bu yüzden, kabirde olan her şeyi, başından sonuna kadar, eksiksiz olarak öğrenmeyi isterdim, (“ Her şeyi öğrenmek isterdim” anlamında, cevap veren öğrenci sayısı 23(%14.9) tür.)

- Hangi konularda azap görüleceğini, tam olarak bilmek isterdim,
- Kabirde Allah’ı görebilecek miyiz?,
- Hangi sorular sorulacak?,
- Kabirde, vücudumuz azap görecek mi?,
- Biraz iyilik, biraz kötülük yapanlara, azap var mı?,
- Allah, kabirde de affeder mi?,
- Hangi günahlara, nasıl azap edilecek?,
- Günahattan çok sevabı olan, azap çekecek mi?,
- Gelen meleklerin görüntüsünü merak ediyorum,
- Günahsız olanlar, meleklerden korkmayacak mı?,
- Kabirde ne kadar kalacağız?
- İnsan,kabire konulduğunda, tekrar dirilip, başını tahtaya vurur, ödü patlar ve yeniden ölür, diyorlar. Bunun, doğru olup olmadığını bilmek istiyorum,
- Kabirle ilgili bilgileri, istesekte öğrenemeyiz,

b. 7.Sınıf Öğrencileri:

Kabir hayatıyla ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusunu, 37(%25.8) öğrenci cevaplamış, 106(%74.1)’sı ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin bilgilenmek istedikleri konular şunlardır:

- Her şeyi doğru olarak öğrenmek isterim,(Bu anlamda ifade kullanan öğrenci sayısı 20(%13.9)’dir.)
- Kabirde uyku ve açlık var mı?,
- Ölen yakınlarımızla birlikte olabilecek miyiz?,
- Ölen kişi için, dua eder ve Kur’an okursak, onun azabını giderebilir miyiz?,
- Cesedi yanan kişiler nasıl azap görür?,
- Mezarda iken, dünyada olanlardan haberimiz olacak mı?,

- Cuma günleri, ruhlarımız evlerine gidebilecek mi?,
- Sorgu melekleri ve bizi sokacak yılanları görebilecek miyiz?,
- İmansız ölenlerin ruhları, hıristiyan mezarlığına götürülmüş, doğru mu?,
- Mezarda, soğuktan ve yağmurdan etkilenecek miyiz?,
- Kabirde Allah'ı görecek miyiz?,
- Kabirde azap olup olmadığını bilmek isterim?,
- İnsanlar, öldüklerinde yeniden doğarlarmış. Bunu bilmek istiyorum,
- Kabirde azap nasıl olacak?,
- Günahımız bitince ne olacak?,
- Kabir azabı, cehennem azabından kötü müdür?,
- Orada şeytanlar bizi rahatsız edecek mi?,
- Allah'a inanmayanlar, gerçeği gördüklerinde ne yapacaklar? Görmek isterim,

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

“Kabir hayatıyla ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusunu, 27(%21.4) öğrenci cevaplamış, 99(%78.5)'u ise, boş bırakmıştır. Öğrencilerin bilgilenmek istedikleri konular şunlardır:

- Her şeyi öğrenmek isterim, (Bu anlamda 10(%7.9) cevap tesbit edilmiştir.)
- Günahsız insan olamayacağına göre, herkes kabir azabı çekecek mi?,
- Kabir azabından hangilerinin gerçek olduğunu bilmek isterim,
- Kabir hayatıyla ilgili, Kur'an'da neler yazıyor?,
- İnsanların öldükleri gece kabirde zor anlar geçirdikleri söyleniyor. Doğru mu?,
- Ruhların nereye gittiğini öğrenmek istiyorum,
- Öldükten sonra dirilene kadar hep kabirde mi kalacağız?,
- Günahı ve sevabı eşit olanlar azap çeker mi?,
- İnsanların, kabirde aileleriyle iletişim kurup kuramayacaklarını bilmek istiyorum,
- Ölenler, kabirde de yaşlanır mı?,

- Yanımızdaki mezarda kimin yattığını bilecek miyiz,
- Kabirdeki meleklerin özelliklerini bilmek isterim,
- Kabirde diğer ölülerle konuşacak mıyız?,
- Kabirdeki azabın sonu var mı?
- Mezarlığa girerken verilen selamı ölüler alır mı?
- Hangi günahlardan dolayı azap çekeceğiz?,
- Ölen yakınlarımızın azap görmemesi için bizim yapabileceğimiz bir şeyler var mı?,
- Günahsız kişilerin ruhları, istedikleri yere gidebilecek mi?,

B. KABİR HAYATI KONUSUNDA TESBİT EDİLEN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Problemler

Uygulanan anket sorularına dayalı olarak, elde edilen bulgu ve bilgilerin değerlendirilmesi sonucu, problemlerin üç ana noktada toplandığı görülmektedir:

- a. Bilgi düzeyinin düşük olması veya bilgilenmemiş olma,
- b. Var olan bilgilerin Kur'an ve sahih hadis dışı olması,
- c. Ruhsal açıdan olumsuz etkilenme.

a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması:

a. Kabirde sorgu olduğu bilgisi, öğrencilerin 4/5 (%83.9)'inden fazlasında görülmekle birlikte, sorgu meleklerinin "Münker ve Nekir" isimleriyle tanınma yüzdesi (%56) aynı oranda yüksek bulunmamıştır. Ayrıca bu meleklerin görevlerini doğru olarak yazanlar, tüm öğrencilerin 1/3(%29)'ünden azdır. Ancak özel isimleri ile bilinmese de öğrenciler, sorgu meleklerini ifadelerinde kullanmışlardır.

b. Öğrencilerin yaklaşık 3/5(%58.6)'inin kabir azabının varlığından haberdar oldukları, ancak bunların da sadece 3/5(%59.2)'inin, bu azabın oluş şekli konusunda bilgi sahibi olduklarının ikrarı görülmüştür.

Bu noktada;

- aa. 175(%41.3) öğrencinin, kabir azabının varlığından habersiz olması,
- bb. 101(%40.7) öğrencinin ise, azabın oluş şekli konusunda bilgi sahibi olmaması, bilgi eksikliği açısından problem olarak görülmüştür.

c. Kabir sorgusunun hangi hususlarda olduğu sorusundan elde edilen veriler, hem oran hem de içeriği açısından diğer bir problemi göstermektedir. Öğrencilerin yaklaşık 1/2(%47.5)'sinden bu konuda cevap alınmış olmasına rağmen ileride de değinileceği üzere soruların çoğu, içeriği açısından, nas dışı kişisel yaklaşımlarla oluşturulmuştur.

b. Bilgilerin Kur'an ve Sahih Hadis Dışı Olması:

Diğer bir problem, kabir hayatına ilişkin bilgilerini aktaran öğrencilerin, bu anlatımlarının büyük oranda naslara dayalı olmadığı görülmesidir. Buna dayalı olarak şu tesbitler yapılmıştır:

a. Konuyu öğreten kişiler, kendi arzu ve eğilimleri doğrultusunda bilgi vermişlerdir. Söz gelimi; Torununun oje sürmesini istemeyen bir büyükanne, bunu kabir azabı nedeni olarak görmüş ve cezasını, tırnakların çekilmesi olarak öğretmiştir(Bu konuda çok sayıda örnek için bkz.s. 47-49).

b. Ahiret hayatına dayalı bazı kavramlar (sırat köprüsü,mizan,huriler vs.), kabir hayatı içerisinde düşünülmüştür.

c. Azap şekli bazen (bir tokatla sınırı görülmek gibi) hafife alınmış, bazen de cehennem ateşine paralel özellikler yüklenmiştir. Bu durum ise, cevabın netleşmediğini göstermektedir.

d. Netlik kazanmayan diğer bir konu, azabın ve mükafatın bedene mi?, ruha mı? yoksa her ikisine mi? yapılacağı hususudur. Bu konuda, her seçeneğe ait bilgiler aktarılmıştır.

e. Kabir suallerinin bir kısmı, hadislerde verilen doğrultuda görülmüş ancak bunlara yöresel ve kişisel inanç anlayışından kaynaklanan yeni sorular da (mezheplerin, zürriyetin sorulması vs.), eklenmiştir. Ayrıca öğrencilerin bir kısmı da kendilerince en fazla günah olan veya böyle öğretilen hususları (hırsızlık, küfür etme, anne-babaya kötü davranma vs.), kabir sorgusunun tek nedeni olarak belirtmişlerdir.

f. Öğrencilerin naslar dışı bilgilerini en yaygın ve açık olarak sergiledikleri ifadeler; kabir hayatı konusunda büyüklerinden öğrenip aktardıkları farklı ifadeleri içeren cevaplarda bulunmuştur(bkz.s. 58-62). Çoğunlukla hurafelere dayalı bu anlatımların, henüz soyut düşünceye tam anlamıyla geçmemiş çocuklar üzerinde oluşturduğu olumsuz ruhsal etkilere ileride değinilecektir.

g. Öğrenciler, bilgileri akıl süzgecinden geçirdiklerinde;

a. Haklı olarak itirazlarda bulunabilmişlerdir. (mesela; imamların, ölülerle konuşabileceği bilgisini, reddedebilmişlerdir).

b.Ne reddedebildikleri ne de kabul edebildikleri hususları ise soru yaparak, net ve doğru cevaplara sahip olmayı arzulamışlardır.

c. Ruhsal Açıdan Etkilenme:

Kabir hayatına ilişkin bilgilerin, çocukları hem olumlu hem de olumsuz yönde etkiledikleri görülmüştür. Olumlu etkilerin, dünya-ahiret dengesini sağlayıcı olması ve kul olmanın sorumluluğunu hatırlatması bakımından sevindiricidir. Ancak olumsuz etkilerin, çocuğu ruh sağlığı açısından rahatsız edebilecek boyutlara ulaştığı, oluşan korku hissinin, günlük yaşamlarına tesir ettiği görülmüştür. Söz konusu bilgilere dayalı olarak, çocuklarda oluşan korku türleri şu şekilde tesbit edilmiştir:

- “Ölümden (hemen ölecekmiş hissi)”, “Yalnız kalmaktan”, “Hayvanlardan”, “Uyumaktan”, “Bu tür bilgileri öğrenmekten”, “Gece tuvalete gitmekten”, “Tek başına yatmaktan”, “Meleklerden”, “Kapalı yerde kalmaktan”, “Mezar ve mezarlıktan”, “Cenaze merasimlerinden”, “Ölen kişinin resmine bakmaktan”, “Akşam sokağa çıkmaktan” korkmak,

Ayrıca;

- Korkunç rüyalar görmek,
- Evde tek başına kalamamak,
- Kendi evine veya cenaze çıkan eve gidememek,
- Dünyanın anlamsız gelmesi, hiç bir şeyden zevk almama,
- Vucuduna zarar verme pahasına, yanlışını telafi yoluna gitme(Mezarı gösteren parmağını, dişleri ve ayakları altında ezme gibi),

Yukarıdaki korku türlerine karşı, bazı çocukların geliştirdiği savunma mekanizmaları ise, şu şekilde tesbit edilmiştir:

- Lambaları açık bırakmak,
- Anne veya kardeşle yatmak,
- İlaçlar kullanmak,
- Oda kapısını kilitlemek,
- Abdest alıp, dua ve ibadetler etmek,
- Günahlardan tövbe etmek,
- Allah’a sığınmak ve yalnızca Allah’dan korkulacağına inanmak.

II. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yukarıda belirtilen problemlere iki açıdan çözüm sunmak uygun görülmüştür:

- 1.Kabir hayatına ilişkin naslara dayalı bilgilerin temel çizgisini belirleme,
- 2.Pedagojik yaklaşım.

1.Kabir Hayatı ile İlgili Bilgilerin Temel Çizgisi:

Belirtmek gerekir ki, hedefimiz, kabir hayatına yönelik tüm bilgilerin derinlemesine tesbiti değildir. Zira bu metafizik yaşam hakkındaki tüm ifade ve yorumları değerlendirmek daha farklı bir teolojik çalışmanın konusu olacaktır. Oysa biz, somut düşünce evresinden soyut düşünce evresine geçmekte olan öğrenciler için net, doğru ve algılabilecekleri bir tabloyu oluşturmak durumundayız. Bu nedenle, konuyla ilgili bilgiler, Kur'an ayetleri ve sahih hadislerin kaynak alındığı bir çizgide ve gerekli görülen düzeyde verilecektir.

a. Kabir Sorgusu:

1. Kabir sorgusunun varlığını net bir şekilde ortaya koyan Kur'an ayeti bulunmamakta ancak bir ayetin dolaylı olarak işaret ettiği yolunda yorumlar yapılmaktadır¹.

2. Ancak bu konuda "yirmiden çok sahabiden değişik lafızlarla hadisler rivayet edilmiştir"².

3. Sorgunun hangi konu veya konularda olacağı da hadislerde geçmektedir. Ancak bu sorunun cevabı tek bir hadiste değil, hadisler biraraya getirildiğinde bulunmaktadır. Hadisler çizgisinde şu sualler tesbit edilebilir:

- "Muhammed denen kimse hakkında ne diyorsun?"³.
- "(Muhammed s.a.) Sana ne öğretti?, Rabbin kim?, Dinin nedir?, Amelin

¹ Kur'an, İbrahim (14) : 27; "Allah, sağlam sözle iman edenleri, hem dünya hayatında hem de ahirette sapsağlam tutar..". Ayetin yorumu için bkz. M.Vehbi, Hülasetü'l-Beyan, c.6, s.

² Süleyman Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat, Konya 1994,s.267.

³ Müslim, cennet, 17; Buhari, cenaiz, 68; Nesai, cenaiz, 110.

nedir?⁴”.

b. Sual Melekleri:

1. Kur'an ayetleri, sual meleklerinin varlığına yer vermemektedir.
2. Rivayet edilen bir hadiste, sual meleklerinin, siyah tenli ve mavi gözlü iki melek olduğu ve birine “Münker”, diğerine “Nekir” denildiği haber verilmiştir⁵. Ancak bir çok hadisin orijinal metninde “iki melek” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁶.

c. Kabir Azabı:

1. Kabir azabının varlığına işaret eden Kur'an ayetleri gösterilmektedir⁷.
2. Kabirde azabın var olduğuna delil gösterilen bir çok hadise rastlamak mümkündür⁸.
3. Azabın ruh ve bedene yapıldığına işaret eden net bir hadise rastlanmamaktadır. Bu nedenle konu ihtilafıdır⁹.
4. Kabir azabı şekilleri, hadislerde şu şekilde yer almaktadır:
  - a. Kabir sıkması¹⁰,
  - b. Tokmakla vuruş¹¹,
  - c. Sabah akşam cehennemdeki yerin gösterilmesi¹²,
  - d. Hayvanların saldırması, ısırması, sokması¹³,
  - e. Hz.Peygamberin rüyasına dayanarak haber verilen, ağzın çengelle yırtılması, taşla kafanın yarılması, kandan bir nehir içinde taşlanmak¹⁴.

⁴ Ebu Davud, sünnet, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 239-240.

⁵ Tirmizi, cenaiz, 70.

⁶ Buhari, cenaiz, 68; Ebu Davud, cenaiz, 78.

⁷ Mü'min,46; Tevbe,101; Secde,21; Tur,47; Tekasür,5.-7

⁸ Müslim,cennet,17; Nesai,cenaiz,114; Tecrid,550, c.3, s.335.

⁹ Toprak, a. g. e., s. 334-336.

¹⁰ Tirmizi, cenaiz, 70.

¹¹ Buhari, cenaiz, 66.

¹² Buhari, cenaiz, 88; İbni Mace, zühd, 32.

¹³ Ahmed b.Hanbel, Müsned, c. III, s. 38.

¹⁴ Buhari, cenaiz, 92.

d. Kabirde Mükafat:

1. Kabirde mükafatın varlığını açıkça ortaya koyan Kur'an ayeti bulunmamakta ancak bazı yorumcular, bazı ayetlerin işaret ettiği yolunda fikir taşımaktadırlar¹⁵.

2. Kabir mükafatının var olduğunu belirten hadisler, niteliklerini de ortaya koymaktadır:

- a. Mü'minlerin ruhunun semaya yükseltilmesi¹⁶,
- b. Mü'minden uyumasının istenmesi¹⁷,
- c. Kabrin cennet yaygıları ile donatılması ve cennet elbiselerinin giydirilmesi¹⁸,
- d. Kabrin genişletilmesi¹⁹,
- e. Kabrin aydınlatılması²⁰,
- f. Kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe halini alması²¹,
- g. Kabrin yeşilliklerle doldurulması²²,
- d. Sabah akşam, cennetteki yerin gösterilmesi²³.

2. Pedagojik Yaklaşım:

Ölüm gerçeğinin yedi yaş dolaylarında idrak edilmeye başladığını belirtmiştik (bkz. s. 24). Ergenlik başlangıcı döneminde ise, çocukların zihinsel ilgisi artık ölüm ötesi yaşamın bilinmesi ve değerlendirilmesi boyutlarına çıkabilmektedir. Ne var ki, bilgilerin kaynağı veya doğruluğu hususunda pek fazla irdeleme yapmaksızın kabullenme genel eğilim olarak görüldüğünden, söz konusu dönem çocuğu, ruhsal olarak olumsuz yönden etkilenebilmektedir. Buna iki neden gösterilebilir:

¹⁵ Kur'an, Yasin (36) :26-27; Al-i İmran (3) : 169-170.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV. s. 287-288.

¹⁷ Buhari, cenaiz, 85.

¹⁸ Buhari, salat, 72; cenaiz, 65; Mülim, cenaiz, 23.

¹⁹ Müslim, cennet, 17; Nesai, cenaiz, 109.

²⁰ Müslim, cenaiz, 23; Buhari, cenaiz, 65.

²¹ Tirmizi, kıyamet, 14.

²² Ebu Davud, sünnet, 27.

²³ Buhari, cenaiz, 88

1. Zihinsel fantazilere dayalı hurafelerle, çocuğu korkutmaya yönelik bilgilerin verilmesi,

2. Çocuğun zihinsel ve psikolojik gelişimi gözardı edilerek, düzey üstü bilgilerin doğru da olsa öğretilmesi.

Bu hususlar, yalnızca kabir hayatına ilişkin bilgilerin verilmesi noktasında değil, tüm dinsel soyut kavramların öğretilmesi esnasında da aynı olumsuz sonucun doğmasına neden olabilecektir.

Ancak kabir hayatının, yaşayan insana en yakın soyut alem olması, kaybedilen bir yakının konumunu merak veya kenarından geçilen mezarlıkta farklı bir yaşamın olduğu idraki, bu konuya ilgiyi doğal kılmaktadır. Çocuğun bu konudaki öğretimini yapan kişi, ister öğretmen olsun ister din adamı veya aile büyüğü, hem merakı hem de olumsuz etkileri giderecek bir denge kurmak zorundadır.

Bunun için şu hususlara dikkat edilmesi uygun görülmüştür:

1. Din eğitimcisi, öğrenme merakının göstergesi olan soru veya sorulara muhatap olmadan konuyu ele almayı tercih etmemelidir. Çünkü;

a. Çocuk, zihinsel işlem olarak henüz tam anlamı ile soyut anlatımı kavrayamamaktadır.

b. Konu, mümkün olabildiğince somutlaştırılarak anlatılmalıdır.

c. Konuyla ilgili bir çok soru masaya yatırılmış ancak kesin ve net çizgiler elde edilememiştir. Din bilimcilerin, farklı kişisel yaklaşım ve değerlendirmeleri hem kendileri hem de diğer yetişkinler arasında görüş ayrılıklarına neden olmaktadır.

2. Konuyla ilgili bilgilerin verilmesi zorunluluğu doğduğunda ise, din eğitimcisi;

a. Kabir hayatına ilişkin bilgilere, özellikle Kur'an'ın temel çizgisine yabancı olmamalıdır.

b. İhtilafli olan konularda, subjektif yaklaşımla bilgi vermemelidir.

c. Doğruluğuna inanmış olsa da, çocuk üzerinde ruhsal yönden olumsuz etkiler yapabileceğini düşündüğü bilgileri vermekten kaçınmalıdır. Bu konularda karşıdan gelecek sorulara; “gerçek bilginin Allah'a ait olduğu” , “inanarlara ve iyi

davranışlar işleyenlere, Allah'ın ölüm ötesi yaşamda akla gelmedik güzellikler vereceği" şeklinde cevaplarla karşılık vermelidir.

d. Naslarla temellendirilemeyen, kişisel veya yöresel anlayışlardan kaynaklanan hurafe bilgileri ise, şiddetle reddederek, çocukların bu bilgilerden soyutlanmasını sağlamalıdır.

3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kabir Hayatı

2356 sayılı tebliğler dergisinde öngörülen müfredat programları içerisinde başlık olarak yer almamasına rağmen, kabir hayatına ilişkin bilgiler, ilköğretim 7. sınıf ünitelerinden biri olan "Ahirete İman" bölümünde işlenebilmektedir. MEB talim terbiye kurulu kararıyla tavsiye edilen ders kitaplarının bazılarında kabir hayatı, ayrı bir başlık olarak ele alınmış ve öğrencilerin bilgilendirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu bilgiler değerlendirildiğinde şu tesbitler yapılmıştır:

1. Kabir hayatında sorgunun varlığından bahsedilmektedir²⁴.

2. Sorğu melekleri, bazen isim vermeden; "iki melek" ifadesiyle²⁵, bazen de; "Münker ve Nekir" isimleri verilerek yer almaktadır²⁶.

3. Kabirde sorgunun hangi hususlarda olacağı belirtilmiştir²⁷. Konu içerisinde yer verilen sorular şunlardır: Rabbin Kim?, Dinin Nedir?, Peygamberin Kimdir?

4. "Münker ve Nekir'in sorularına cevap verenlerin ruhları cennet hayatı gibi, veremeyenler ise cehennem hayatı gibi yaşarlar" ifadesiyle, azap veya mükafatın yalnızca ruha olduğu hükmü getirilmiştir²⁸.

²⁴ M. Raif Hatiboğlu, Said Çiftçi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 7, Uygun yay., İst. 1995, s. 72. (12. 05. 1994 gün ve 409 sayılı kararla 1994-1995 öğretim yılından itibaren 5 yıl süre ile); Mehmet Doğru, Talip Arışahin, Din Kültürü ve Ahlak bilgisi 7, Damla yay., İst. 1995, s. 63, (11. 05. 1994 tarih ve 379 sayılı kararla); H. Hüseyin Dilaver ve diğerleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Gün yay., Ankara 1995, s. 61, (5 Haziran 1995 tarih, 2432 sayılı tebliğler dergisinde duyurulmuştur.); Üzeyir Gündüz ve diğerleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Gendaş yay., s. 97.

²⁵ Gündüz, a. g. e., s.97. (Aynı kitabın "Meleklerle İman" ünitesinde, Münker ve nekir başlık halinde verilmiş ve görevleri, kabirde sorgu olarak açıklanmıştır.)

²⁶ Doğru, a. g. e., s.63; Dilaver, a. g. e., s. 61.

²⁷ Dilaver, a. g. e., s. 61; Doğru, a. g. e., s. 63; Gündüz, a. g. e., s. 97.

²⁸ Hatiboğlu, a. g. e., s. 72.

5. Kabirde sorgu ile Munker ve Nekir meleklerinin varlığına ilişkin bilgilerin Kur'an'da yer aldığı söylenmektedir²⁹. Ancak ayet numarası verilmemiştir.

Görüleceği üzere, öğrencilerin ders kitabı olarak kullandıkları kaynaklar, kabir hayatı ile ilgili olarak;

1. a. Sorgunun varlığı,

b. Munker ve nekir meleklerinin varlığı ve görevlerinin sorgu olduğu,

c. Sorgunun hangi konularda olacağı hususunda kesin hükümler vermektedir.

2. Ancak bir ders kitabında, bu bilgilerin Kur'an'a dayalı olduğu şeklindeki ifadelerin bulunması;

a. Öğrencilerin yanlış bilgilendirilmesine katkıda bulunduğu için büyük bir hata olarak görülmektedir.

b. Ders kitaplarını denetleme ve tavsiye etme yetkisine sahip tek birim olarak görev yapan Talim Terbiye Kurulunun ciddiyetine gölge düşürmektedir.

Sonuç olarak, öğrencilerin kabir hayatına yönelik olarak, doğruluğu kesin olmayan bilgiler edinmesinde ders kitaplarının da rol oynadığı görülmektedir.

---

²⁹ Dilaver, a. g. e , s. 61.

III. KIYAMET ALAMETLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR

A. Bulguların Değerlendirilmesi

1. Öğrencilerin Kıyamet Alametleri Bilgisi:

Öğrenciler, kıyamet alametlerine ait bilgilerini iki yolla öğrenebilmektedirler:

1. Okul dışı çevreden (aile büyüklerinden, din adamlarından, arkadaşlardan vs.),

2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinden. Ancak alan öğretmenleri kıyamet ve ahiret konularını işlerken, bu konuları kapsamlı olarak ele alan fakat doğruluğu şüphe götürür gelişigüzel eserlerden faydalanabilmektedirler. Ayrıca MEB tarafından yayımlanan tebliğler dergisinde kaynak kitap olarak tavsiye edilen eserler de bu konuları geleneksel kabul ve anlayış içerisinde ele alabilmekte, sözgelimi; küçük ve büyük kıyamet alametlerini doğruluğu kesin bilgiler olarak vermektedir¹.

Bu nedenle biz, her iki kaynağın sentezi yoluna giderek kıyamet alametleri olarak karşılaşılabilecek konuları belirledik ve öğrencilerin bunlardan hangilerini bildiklerini tesbit etmek istedik. Ancak öğrenciler birden fazla madde işaretlediklerinden tablolardaki eleman sayısı fazla görülmektedir. Buna göre aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 34'de görüleceği üzere, "Hz.İsa'nın yere inmesi" tüm kıyamet alametleri içinde yaklaşık $\frac{1}{4}$ (%25.9)'le birinci, "güneşin batıdan doğması" yine $\frac{1}{4}$ (%25) ile ikinci, "Deccal'in çıkması" $\frac{1}{10}$ 'dan biraz fazlası ile (%11.9) üçüncü sırada yer almaktadır. "Doğuda ve batıda bir yerin batması" şeklinde bilinen her iki alamet son sırada yer alırken (%3.8), diğer alametler %5.7 ila %4 arasında bilinme oranı göstermektedir.

---

¹ A. Saim Kılavuz ve diğerleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Kaynak Kitap, Marifet yayınları, İstanbul 1997, s. 71-93. (Tebliğler dergisininin 25. 3. 1985 tarih 2185, 14. 6. 1986 tarih ve 2213 sayılı kararıyla tavsiye edilmiştir.)

Tablo 34. 6. Sınıf Öğrencilerinin Kıyamet Alametleri Bilgisi

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mehdi'nin çıkması	9	6.9	8	4	7	7.6	24	5.7
Deccal'in çıkması	14	10.8	29	14.5	7	7.6	50	11.9
Hız.İsa'nın yere inmesi	33	25.5	46	23.1	30	32.6	109	25.9
Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması	7	5.4	11	5.5	5	5.4	23	5.4
Dabbetü'l Ard'ın çıkması	4	3.1	10	5	3	3.2	17	4
Güneşin batıdan doğması	32	24.8	50	25.1	23	25	105	25
Duman (duhan) çıkması	5	3.8	8	4	7	7.6	20	4.7
Doğuda bir yerin batması	4	3.1	9	4.5	3	3.2	16	3.8
Batıda bir yerin batması	3	2.3	9	4.5	4	4.3	16	3.8
Arabistan'da bir yerin batması	8	6.2	9	4.5	2	2.1	19	4.5
Yemen'den ateşin çıkması	10	7.7	10	5	1	1	21	5
Toplam	129	100	199	100	92	100	420	100

7. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 35'de görüleceği üzere, "Güneşin batıdan doğması" tüm kıyamet alametleri içinde yaklaşık $\frac{1}{4}$ (%25.1)'le birinci, "Hz.İsa'nın yere inmesi" $\frac{1}{4}$ (%23.4)'e yakın bir oranda ikinci, "Deccal'in çıkması" $\frac{1}{10}$ 'dan biraz fazlası ile (%11.1) üçüncü sırada yer almaktadır. "Dabbetü'l Ard'ın çıkması" ve "Batıda bir yerin batması" şeklinde bilinen her iki alamet son sırada yer alırken (%3.3), diğer alametler %3.5 ila %7.5 arasında bilinme oranı göstermektedir. Bu durum 6. sınıf öğrencilerinin kıyamet alametleri bilgisini gösteren bulgularla karşılaştırıldığında bir paralellik görülmektedir.

Tablo 35. 7. Sınıf Öğrencilerinin Kıyamet Alametleri Bilgisi

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mehdi'nin çıkması	11	7.1	9	5.2	3	3.1	23	5.4
Deccal'in çıkması	11	7.1	30	17.3	6	6.3	47	11.1
Hız.İsa'nın yere inmesi	36	23.3	35	20.2	28	29.4	99	23.4
Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması	20	12.9	6	3.4	6	6.3	32	7.5
Dabbetü'l Ard'ın çıkması	4	2.5	8	4.6	2	2.1	14	3.3
Güneşin batıdan doğması	36	23.9	40	23.1	30	31.5	106	25.1
Duman (duhan) çıkması	10	6.4	13	7.5	7	7.3	30	7.1
Doğuda bir yerin batması	8	5.1	10	5.7	5	5.2	23	5.4
Batıda bir yerin batması	6	3.8	6	3.4	2	2.1	14	3.3
Arabistan'da bir yerin batması	6	3.8	8	4.6	1	1	15	3.5
Yemen'den ateşin çıkması	6	3.8	8	4.6	5	5.2	19	4.5
Toplam	154	100	173	100	95	100	422	100

8. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 36'da görüleceği üzere, "Güneşin batıdan doğması" tüm kıyamet alametleri içinde $\frac{1}{4}$ (%22.7)'e yakın bir oranda birinci, "Hz.İsa'nın yere inmesi" yaklaşık $\frac{1}{5}$ (%17.9) ile ikinci, "Deccal'in çıkması" $\frac{1}{10}$ 'dan biraz fazlası ile (%11) üçüncü sırada yer almaktadır. "Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması" da yaklaşık $\frac{1}{10}$ (%9.1) ile aynı orana yaklaşmaktadır. "Arabistan'da bir yerin batması" son sırada yer alırken (%3.1), diğer alametler %3.5 ila %7.6 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir. Bu durum, 7.sınıf öğrencilerinin kıyamet alametleri bilgisini gösteren bulgularla karşılaştırıldığında paralellik görülmektedir.

Tablo 36. 8. Sınıf Öğrencilerinin Kıyamet Alametleri Bilgisi

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mehdi'nin çıkması	16	10.1	12	6.9	4	4.6	32	7.6
Deccal'ın çıkması	21	13.2	20	11.5	5	5.8	46	11
Hız.İsa'nın yere inmesi	25	15.8	29	16.7	21	24.4	75	17.9
Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması	18	11.3	13	7.5	7	8.1	38	9.1
Dabbetü'l Ard'ın çıkması	6	3.7	6	3.4	3	3.4	15	3.5
Güneşin batıdan doğması	30	18.9	37	21.3	28	32.5	95	22.7
Duman (duhan) çıkması	11	6.9	14	8	3	3.4	28	6.7
Doğuda bir yerin batması	11	6.9	12	6.9	3	3.4	26	6.2
Batıda bir yerin batması	6	3.7	12	6.9	3	3.4	21	5
Arabistan'da bir yerin batması	6	3.7	5	2.8	2	2.3	13	3.1
Yemen'den ateşin çıkması	8	5	13	7.5	7	8.1	28	6.7
Toplam	158	100	173	100	86	100	417	100

d. Tüm Öğrencilerin Kıyamet Alametleri Bilgisi:

Tablo 37'de görüleceği üzere, "Güneşin batıdan doğması" yaklaşık $\frac{1}{4}$ (%24.3)'le birinci, "Hz.İsa'nın yere inmesi" $\frac{1}{5}$ 'den fazla oranda (%22.4) ikinci, "Deccal'in çıkması" $\frac{1}{10}$ 'dan fazlası ile (%11.3) üçüncü sırada yer almaktadır. "Dabbetü'l Ard'ın çıkması (%3.6)" ve "Arabistan'da bir yerin batması (%3.7)" şeklinde bilinen alametler son sıralarda yer alırken, diğer alametler %4 ila %7.3 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir.

Tablo 37. Tüm Öğrencilerin Kıyamet Alametleri Bilgisi

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mehdi'nin çıkması	24	5.7	23	5.4	32	7.6	79	6.2
Deccal'ın çıkması	50	11.9	47	11.1	46	11	143	11.3
Hız. İsa'nın yere inmesi	109	25.9	99	23.4	75	17.9	283	22.4
Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması	23	5.4	32	7.5	38	9.1	93	7.3
Dabbetü'l Ard'ın çıkması	17	4	14	3.3	15	3.5	46	3.6
Güneşin batıdan doğması	105	25	106	25.1	95	22.7	306	24.3
Duman (duhan) çıkması	20	4.7	30	7.1	28	6.7	78	6.1
Doğuda bir yerin batması	16	3.8	23	5.4	26	6.2	65	5.1
Batıda bir yerin batması	16	3.8	14	3.3	21	5	51	4
Arabistan'da bir yerin batması	19	4.5	15	3.5	13	3.1	47	3.7
Yemen'den ateşin çıkması	21	5.5	19	4.5	28	6.7	68	5.4
Toplam	420	100	422	100	417	100	1259	100

Bundan sonraki sorulara öğrencilerin yazılı cevap vermeleri istenmiştir. 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin ifadeleri ayrı ayrı kaydedilerek kıyamet ve alametlerine dair;

- Bilgi düzeylerinin tespiti ve naslara dayalı olup olmadığı,
- Mevcut bilgilerini akıl süzgecinden geçirerek reddetme yoluna gidip gitmedikleri,
- Bu konudaki bilgilerin kendilerine korku verip vermediği ve ruhsal açıdan nasıl etkilendikleri ortaya konmak istenmiştir.

Bu tespitleri yapabilmek için, öğrencilerden yazılı cevapları istenen sorular şunlardır:

- İşaretledikleriniz dışında size öğretilen başka alametler var mı? Yazınız.
- Kıyamet alametleri ile ilgili olarak öğrendiğiniz bilgilerden aklınız ile çelişenler var mı? Neler?

4. Öğrendiğimize göre kıyamet nasıl kopacaktır? Kısaca yazınız.
5. Kıyamet alametleri içinde sizi ürküten bilgiler var mı? Neler?

2. Öğrencilerin Bildikleri Diğer Kıyamet Alametleri

Öğrencilerden, 1. soruda işaretledikleri alametler dışında öğrendikleri başka alametler olup olmadığı sorulmuştur. Aşağıdaki tablo bu soruya verilen cevap dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 38.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	41	26.6	35	24.4	47	37.3	123	29
Cevaplamayanlar	113	73.3	108	75.5	79	62.6	300	71
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 38’de görüldüğü gibi, “bildikleri diğer kıyamet alametleri” sorusuna öğrencilerin yaklaşık 1/3 (%29)’ü cevap vermiştir. Deneklerin 2/3’den fazlasının (%71) ise, başka alametler bilmedikleri düşünülmektedir.

a. 6.sınıf öğrencileri:

Bildikleri diğer kıyamet alametleri sorusuna 41 (%26.6) öğrenci cevap vermiştir. 113 (%73.3)’ü ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakanların başka alametler öğrenmedikleri düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir:

- Kıyamete yakın güneş ışığını kaybedecek,
- Gökyüzünden yalancı peygamber gelecek,
- Kedi ile köpek konuşacak, çok iyi arkadaş olacak,
- Ay okyanusun ortasına düşecek,
- Yeryüzü sisli olacak (öğrenci duhan maddesini işaretlememiştir.),
- Ay, güneş ile birleşecek,
- Tüm insanlar ve hayvanlar ters gitmeye başlayacak,

- Cimrilik artacak,
- Yüksek binalar çoğalacak,
- Gözleri kafasının arkasında insan çıkacak (öğrenci,deccal maddesini işaretlememiştir),
- Kadın şarkıcılar artacak,
- Ay okyanusa düşecek ve okyanusun suyu gökyüzüne çıkacak,
- Topraktan yılanlar çıkacak,
- Kötülükler ve kötü insanlar çoğalacak,
- Sakallı bir bebek dünyaya gelecek,
- Kuraklık ve kıtlık olacak,
- Müslümanlar, hıristiyanlarla savaşacak ve dünyaya hakim olacak,
- Kabe yıkılacak,
- Ye'cüc ve Me'cüc insanların kafasını karıştırıp, tüm dini bilgileri unutturacak,
- Üç gün gece olup, sabah olmayacak,
- Müslümanlar azalacak, camiler çoğalacak ancak insanlar camiye gelmeyecek,
- Gökten yılan ve akrep gibi hayvanlar yağacak, koç inecek,
- Zina artacak,
- Erkekler kadınlardan utanacaklar, sokağa çıkamaz olacaklar,
- Fırat nehrinin altından bir dağ çıkacak,
- Kadınlar erkek, erkekler kadın gibi olacak,
- Evler minare boyunda olacak,
- Zaman su gibi akacak, herkez müslüman olacak,
- Ye'cüc ve Me'cüc diye iki cani devlet kuracak,
- Peygamberimizin doğması,
- Horoz yumurtasından elmas çıkacak,
- Noksan organlı canlılar doğacak,
- Gökten taş yağacak,
- Her kadın kapanacak,

- Ağaçlar ve eşyalar konuşacak,
- Kur'an'ın yazıları tamamen silinecek,

b.7.sınıf öğrencileri:

Bildikleri diğer kıyamet almetleri sorusuna 35 (%24.4) öğrenci cevap vermiş, 108 (%75.5)'i boş bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakanların başka alametler öğrenmedikleri düşünülmektedir. Ortak ifadeler birleştirildiğinde şu anlatımlar bulunmuştur

- İki başlı bir insan çıkacak,
- Anne ve babaya saygı azalacak,
- İnsanların birbiriyle dostlukları kalmayacak,
- Günah işlemek moda haline gelecek,
- İnsanların boyları küçülecek,
- Dürüst insanların kıymeti kalmayacak,
- Binalar yükselecek, apartmanlar çoğalacak,
- Kadınlar yüksek topuklu ayakkabılar giyecek,
- Kadınlar çoğalıp, erkekler azalacak,
- Herkez malının hesabını bilmeyecek kadar zengin olacak,
- Erkekler ipek elbiseler giyecek,
- Ezanlar gizli okunacak,
- Zina çoğalacak,
- Hiç müslüman kalmayacak,
- İslami ilimler gerileyecek, cahillik çoğalacak,
- Sarhoşluk veren şeyler artacak,
- Eğlence ve şans oyunlarına ilgi olacak,
- Kötü bir kişi çıkacak ve ona bakanın kafası eşeğe dönüşecek,
- Cinayetler çoğalacak,
- İnançlı kimseler azalıp, din hor görülecek,
- İnsanlar yarı hayvan yarı insan olacak. Bilim adamları; "Bunu biz yarattık"

diyecekler,

- Hamile kadınların çocukları konuşacak,
- Tek gözlü bir adam çıkacak (öğrenci “deccal” maddesini işaretlememiştir.),
- Türkiye kırk yıl önceden Irak ile savaşacak,
- Tabiat olayları tersine olacak,
- Erkekler kadın, kadınlar erkek gibi olacak,
- Kur’an’ın yazıları silinecek,
- Camilerin ayakları olacak ama yürüyemeyecek ,
- Edirne selle batacak, İstanbul yangınla yok olacak ,
- Develer katır doğuracak,
- Evlerden su yerine içki akacak,
- Dünya üç gün karanlıkta kalacak,

c.8.sınıf öğrencileri:

Bildikleri diğer kıyamet alametleri sorusuna 47 (%37.3) öğrenci cevap vermiş, 79 (%62.6)’u ise, boş bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakanların başka alametler öğrenmedikleri düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde şu ifadeler bulunmuştur:

- Gökyüzünden koç inecek,
- Mehdi çıkacak,
- Kur’an’ın bütün yazıları silinecek,
- Ay, yok olacak, güneş ışığını kaybedecek,
- Erkekler, ipek gömlek giyecek,
- Yeraltından canavar çıkacak,
- Dünya tersine dönmeye başlayacak, dereler ters akacak,
- Gökyüzünden taşlar yağacak,
- Kadın sanatçılar çoğalacak,
- Yapılan yanlış işler, doğru kabul edilecek,
- Güneş, üç gün ışığını kaybedecek ve dünya soğuyacak,

- Kızlar erkekler gibi giyinecek,
- Yeryüzünde savaşlar çoğalacak,
- Kadınlar yedi parçalı etek giymeye başlayacak,
- Her yerde evler olacak, binalar çoğalacak,
- Erkekler kızlara, kızlar erkeklere benzeyecek,
- Fakirler çoğalacak,
- Teknoloji ilerlemiş olacak, iklimler değişecek,
- Faiz yaygınlaşacak,
- Güneş üç gün doğmayacak, sonra dünyaya yaklaşacak,
- Kadınlar başa geçecek, kadın sayısı artacak,
- Hırsızlar alkışlanacak,
- Bütün dünya islama yönelecek,
- Kıyametten önce gökyüzünde iğne deliği kadar bir delik açılacak ve bütün müslümanlar ölecek. Dini batıllar ise, kendi kendine ortada kalacak,
- Dünyada volkanlar harekete geçecek, kutuplardaki buzlar eriyecek,
- Fareler çoğalacak, hayvanlar ters ayaklı olup, konuşacaklar,
- Ahlaksızlık çoğalacak,
- Erkekler annelerine değil, karılarına itaat edecekler,
- Camiler aşırı şekilde süslenecek,
- Kadınlar erkeklerle nikahlı yaşamıyacak,
- Çaresiz hastalıklar çoğalacak,
- Kadınlar çeşit çeşit baş bağlayacaklar,
- Hamile köpekler değil, karnındaki yavruları havlayacak,
- Kediler köpek, köpekler kedi sesinde bağırarak,
- Alim olmanın kıymeti kalmayacak, adaletsizlik artacak,
- Ağaçlar azalacak, dünya çölleşecek,
- Namazlar terk edilip, kazaya bırakılacak, kafirlerle dost olunacak,
- Dünyada sık sık depremler olacak,
- Zekat verecek fakir müslüman bulunamayacak,

3. Öğrencilerin Akıllarıyla Çelişen Kıyamet Bilgileri

Öğrencilerden, kıyamet ve alametleri ile ilgili olarak öğrendikleri bilgilerden, akıllarıyla çelişenler olup olmadığını belirtmeleri istenmiştir. Aşağıdaki tablo bu soruya verilen cevap dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 39.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	21	13.6	32	22.3	27	21.4	80	18.9
Cevaplamayanlar	133	86.3	111	77.6	99	78.5	343	81
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 39’da görüldüğü gibi, “kıyamet ve alametlerinin akıllarıyla çelişip çelişmediği” sorusuna öğrencilerin yaklaşık 1/5’i (%18.9)’ cevap vermiştir. Deneklerin 4/5’ inin (%81) ise, mevcut bilgilerinin akıllarıyla çelişmediği düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Kıyamet alametlerinin akıllarıyla çeliştiğini ifade eden öğrenci sayısı 21 (%13.6)’dır. 133 (%86.3)’ü ise, boş bırakmış olup, mevcut bilgilerinin makul buldukları düşünülmektedir. Doğruluğundan şüphe edilen bilgiler şu şekilde tesbit edilmiştir:

- Güneşin dürülmesi, yıldızların dökülmesi,
- Kıyamet kopmadan önce ölülerin mezardan çıkması,
- Kıyametin 2000 yılında kopması,
- Kıyametin Cuma günü kopacağı,
- Güneşin dünyaya bir metre yaklaşması,
- Deccal denilen varlık, davul çalarak sokaklarda gezecekmiş. İnançsızlar pencereden baktıklarında, kafaları büyüyecek ve geri çekemeyeceklermiş. Sonra bir adam gelip, onların kafalarını kesecekmiş,
- Kabe’nin yıkılması ve oraya bir yumurta konduğunda, dünyanın her yerinden görülmesi,

- Yemenden çıkacak ateş dünyayı nasıl kavuracak!,
- Denizin altından bir canavarın çıkması ve insanları öldürmesi,
- Ecüş'le Bücüş'ün, dünyadaki tüm suları ve yiyecekleri bitirmesi,
- Hayvanların ayak sayısının değişmesi,
- Hz. İsa'nın, bir cami imamına gözükp, imam üç kere "Allahü Ekber" deyince, kıyametin kopması,
- Yağmur yerine kan yağması,
- Sıcaktan binaların erimesi, kar yağınca, herkesin donması,
- Anne karnındaki çocukların konuşması,
- Deccalı, karıncanın doğurması,
- Allah'ın bir vuruşta herkesi öldürmesi,
- Ağaçlar ve eşyanın konuşması,
- Fırat nehrinin altından bir dağ çıkması,
- Herkesin müslüman olması,
- Kur'anın yazısının silinip, okunmaması,
- Cuma günü, kıyametin kopası; çünkü, bu gün müslümanların kutsal günüdür,
- Kıyamet esnasında ailemizin değişmesi, başkalarının çocukları olmamız.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

Kıyamet alametlerinin akıllarıyla çeliştiğini ifade eden öğrenci sayısı 32 (%22.3)' dir. 111 (%77.6)'i ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bunların mevcut bilgilerini makul buldukları düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde, şu ifadeler bulunmuştur:

- İki başlı insanın çıkması,
- Yer ve göğün birleşmesi, hiç kimsenin birbirini tanımaması,
- Hz. İsa'nın gökten yere inmesi,
- Yer ile gök birleştiğinde insanlar ne olacak? Ezilcekler mi? Yoksa gök aşağıda kafalar yukarıda mı? olacak. Bu durumda nasıl kaçışacaklar?,
- Kimisi cennetten gelecek koku ile müslümanların uykuya dalacağını, kimisi de hem kafirlerin hem de müslümanların aynı şekilde yok olacağını söylüyor!,

- Deccal gibi kötü görünüşlü birine insanlar neden itaat etsin!,
- Azrail'in canını Allah'ın alması,
- Camdan dışarı bakanların kafalarının, eşeğe dönüşmesi,
- Deccal için söylenenler, bana abartılı geliyor,
- Camilerin ayaklarının olması,
- Musluklardan içki akması,
- Kur'an'ın yazılarının silinmesi,
- Develer nasıl katır doğurabilir!,
- 2000 yılında kıyametin kopması,
- Edirne'nin selle, İstanbul'un yangınla yok olması,
- Hz. İsa'nın en temiz kiliseye inmesi,
- Deccal'in insanları günahlarına göre parçalara ayırması,
- Gökten kan ve taş yağması,
- Tüm hayvanların konuşmaya başlaması,
- Kıyamet zamanı, insan renklerinin beyaz-yeşil karışımı olması, silahlardan mermi değil, meleklerin çıkması
- Kıyamet zamanı bir bulut gelip, insanları içine çekecekmiş. İnançlı insanlar, buradan cennete, inançsızlar ise, cehenneme gidecekmiş,
- Kıyamete yakın, birisinin cennete gidip, orada gördüklerini anlatması, cenneti tanıtması ve insanları müslüman olmaya çağırması,
- Kıyamet yaklaştığında, müslümanların ermeni, ermenilerin müslüman mezarına konması,

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Kıyamet alametlerinin akıllarıyla çeliştiğini ifade eden öğrenci sayısı 27 (%21.4)' dir. 99 (%78.5)'u ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bunların mevcut bilgilerini makul buldukları düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde, şu itirazlar tesbit edilmiştir:

- Hz. İsa'nın gökten yere inmesi,
- Hz. İsa kıyamete kırk yıl kala yere inecekse, kıyametin ne zaman kopacağı belli olur!,

- Hem sura üflendiğinde sesin dehşetinden herkes ölecek deniliyor hem de dünyadaki felaketlerden ölüneceği söyleniyor! Hangisi doğru?, bilmek isterim,
- Deccal denen bir tek yaratık, milyarlarca insanı nasıl etkiliyecek?,
- Kur'an, kıyamette insanların yanmasını nasıl önleyebilir?,
- Göğün yere inmesini anlamıyorum,
- Camilerin ayaklanması,
- Kıyameti dinlerken, abartılı olduğunu düşünüyorum. İnsanların ölmesi için o kadar felaket gerekmez,
- Güneş nasıl batıdan doğacak?, dünya mı? duracak, mevsimler mi? değişecek,
- Kafasında gözü olan deccal, hemen tanınır ve korkunç birisinin peşinden kimse gitmez,
- 2000 yılında kıyametin kopması,
- Bütün dünyanın islamiyeti kabul etmesi,
- Gök yüzünden bir koçun inmesi ne anlam taşıyor?,
- Hamile köpeklerin yavrularının konuşması,
- Kur'an'ın yazılarının silinmesi,
- Mehdi'nin sarığından bir adam çıkıp; "Bu mehdidir" demesi,
- Kıyamete yakın, yer yüzündeki altın ve gümüşlerin ortaya çıkması ancak insanların bunu dikkate almaması,
- Kur'an'ın; "beni okuyan yok" diye inlemesi,
- İnsanların hayvan şekline girmesi,
- Deccalın şu anda bir adada hapis olması,
- Müslümanların tüm dünyaya sahip olması,
- Deccal ölünce, kanının bütün dünyayı kaplaması,
- Televizyonun bir kıyamet alameti olduğuna ve onu seyredenlerin gözlerine şiş çekileceğine inanmıyorum,
- Fırat nehrinin altından, altın bir dağ çıkması.

4. Öğrencilerin Bilgilerine Göre Kıyametin Kopuş Şekli

Öğrencilerden, kıyametin kopuş şeklini, bilgileri dahilinde anlatmaları istenmiştir. Aşağıdaki tablo, bu soruya verilen cevap dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 40.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	93	60.3	89	62.2	97	76.9	279	65.9
Cevaplamayanlar	61	39.6	54	37.7	29	23	144	34
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 40'a göre, kıyametin kopuş şeklini, bilgisi dahilinde tasvir eden öğrenci sayısı, tüm öğrencilerin 2/3' ünden fazladır (%65.9). Deneklerin 1/3' ü (%34) ise, soruyu cevapsız bırakmış olup, bu konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Kıyametin kopuş şeklini tasvir eden öğrenci sayısı 93 (%60.3)' dür. 61 (%39.6) öğrenci ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bunların konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde, şu ifadeler bulunmuştur:

- İsrail isimli bir melek, borozan şeklinde bir boruyu öttürünce kıyamet kopar. Dağlar bir birine çarpar. Evler yıkılır, insanlar,sağa sola koşuşur,
- Öğrendiğime göre, herkes öldüğünde kıyamet kopacak,
- Bir azap meleği boru öttürünce, herkes korkudan yere yatacak. O sırada apartmanlar çökecek ve tüm insanlar ölecek,
- Bir melek düdük öttürecek, yer karışacak. Ölüler dirilip, hesap başlayacak,
- Yeryüzünün her tarafını sular kaplayacak. Su ve ekmek bulunamayacak,
- Bir Cuma akşamı, melekler, sur denilen alete üfleyecek. Birinci üfleyişte, her yer yıkılacak. İkinci üfleyişte, dünyada hayat kalmayacak,

• Kıyamet koparken, gökten top top beyaz şeyler yağacak. Bu toplar her şeyi bembeyaz yaptığından, hiç bir şey görülmeyecek ve bunların arasından Hz. Muhammed inecek,

• Vampirlerin İstanbula gelmesiyle, kıyamet başlayacak,
• Denizler kuruyacak, yer gök bir birine girecek. Dağlar evlerin üzerine gelecek,

• Her şey toprağın içine gömülecek, tüm ormanlar yanacak,

• Dünyada, fırtına ve yağmur olacak, selden herkes ölecek,

• Ay düşecek, yollar yarıp, içinden ateşler çıkacak,

• Denizler taşacak, dağlar bir birine vuracak,

• Toprak havaya kalkarak, tekrar yere inecek. Yer gök konuşacak. Öyle büyük deprem olacak ki, mezardaki ölüler dışarı çıkacak,

• Peygamberimizin nuru ortadan kalkıyor. Dünya bir top gibi diğer gezegenlere vuruyor ve parçalanıyor. Ama müslümanın ruhu acı çekmiyor,

• Yer yarıp, içinden akrep ve yılanlar çıkacak. Güneş sönecek, ay güneşin yerine geçip, bizi ısıtacak. Ama biz üşümemiz gerekirken, sıcaktan ter içinde kalacağız,

• Denizler sıcaktan kaynayacak. Şehitler bizi kurtarmaya gelecek. Herkes, yaşlanacak. Hamileler çocuklarını düşürecek,

• Sıcaktan, insanlar terleyip kendi terlerinde boğulacaklar. Beyinleri kaynayacak,

• Her yer çatlayacak ve insanlar onun içine gömülecek,

• İnsanların hayvan, hayvanların insan olacağını duydum,

• Denizler dağlara kadar yükselecek. Güneş parçalanarak, yer yüzüne parça parça düşecek. Böylece her şey yok olacak,

• Her taraf sisli olacak, yer ve gökyüzü birleşecek. Denizler ve dağlar yok olacak. Ay sönecek, yok olmayan tek bir devlet kalmayacak,

• Kıyamet esnasında, köpük gibi bir yağmur yağacak,

• Gökyüzünde pırl pırl parlayan yıldızlar ve güneş sönecek ve dolu taneleri gibi dökülecek. Ay tutulup, güneş ışığını kaybedecek,

- Dünya dümdüz olacak ve güneş, insanlara bir metre kadar yaklaşacak,
- Kıyamet esnasında evler yıkılacak, yerine camiler çıkacak. Onlara bir şey olmayacak. Çünkü, camiler Allah'ın evidir,
- Her yer karanlık olacak. İnsanlar ışık arayacak fakat bulamayacak,

b.7. Sınıf Öğrencileri:

Kıyametin kopuş şeklini tasvir eden öğrenci sayısı 89 (%62.2)' dur. 54 (%37.7) öğrenci ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bunların konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde, şu ifadeler bulunmuştur:

- Güneş solacak. Dağlar toz olacak. Büyük bir deprem çıkacak ve her şey yok olacak,
- Bir peygamber, bir boru üfleyecek ve yer ile gök darmadağın olacak,
- Hava kızaracak, yerle gök birleşecek. İsrail (a.s), üç defa sura üfleyecek ve dünya ters dönecek,
- Taş raş üstünde kalmayacak. Gökyüzü yere inecek. Dünya çöl olacak,
- Denizler köpürecek. Güneş çok yakıcı olacak. Ancak sevabı olanlar bundan etkilenmeyecek,
- Güneş batıdan doğunca, her taraf sis olacak. İnsanlar küçülecek. Karıncalar, insanlardan büyük olacak. Dünyadaki sarsıntıdan, herkes ölecek,
- Yeryüzü ikiye ayrılıp, alevler çıkacak ve insanlar ölecek,
- Güneş patlayacak, dünya parçalanacak. Önce hayvanlar ölecek. İnsanların boynuzları çıkacak. Deniz dalgaları, dağlardan yüksek olacak. Buzullar eriyerek, yeryüzünü sular basacak,
- Sura üflendiğinde herkes ölür. O gün gök salınıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür. Gök yarılıp kızarır, yağ renginde gül gibi olur,
- Kıyametin dehşetini yalnızca kafirler görecektir. Müslümanlar ise, uyuyacak,
- Yer ve gök yer değiştirecek, evler yıkılacak, sıcak bir sıvı insanları yakıp kavuracak,
- Kabe yıkıldıktan kırk yıl sonra güneş enerjisini bitirecek ve biz donup yok olacağız,

- Dünyada afetler başlayacak, müslümanlar camilere sığınıp orada uykuya dalacaklar,
- Herkes kendi teri içinde boğularak ölecek,
- Bir Cuma akşam namazından sonra her yeri duman kaplayacak ve dünya altüst olacak,
- Mehdi ile deccal, tüm günahkarları öldürecekler. Müslümanlar da ölecek. Sonra Azrail, Allah'ın emri ile diğer meleklerin canını, son olarak da kendi canını alacak ama çok bağıracak: “can almanın bu kadar zor olduğunu bilseydim, kimseyi öldürmezdim” diyecek,
- Yeryüzü sallanır, gök yarılr, dağlar yürür ve kum gibi olur.

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Kıyametin kopuş şeklini tasvir eden öğrenci sayısı 97 (%76.9)' dir. 29 (%23) öğrenci ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bunların konu hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Ortak anlatımlar birleştirildiğinde, şu ifadeler bulunmuştur:

- Bir cuma günü, sabah ezanından sonra sur üflenecek ve toprak çatlayıp, insanlar içine düşecek. Dağlar yürüyecek. Denizler taşıp, insanları boğacak,
- Güneş ve ayın ışığı bitecek ve birleşecekler. Yıldızlar yere doğru düşmeye başlayacak,
- İsrail, sura üflediğinde öyle korku bir ses çıkacak ki, herkes ölecek,
- Cuma günü ikindi ile akşam namazı arasında kıyamet kopacak. Yer ile gök birleşecek, dünya dümdüz olacak,
- Kıyamet Cuma günü öğle namazından sonra kopacak. Her yer kum haline gelecek. Güneş insanları kavurarak öldürecek,
- Yer sarsıntısının şiddetinden, toprağın altındakiler dışarı fıskırarak,
- Her yer karanlık olacak. Gök kırmızı hale gelecek. Dağlar yürümeye ve parçalanmaya başlayacak,
- Kıyamet, sıcak bir rüzgarla başlayacak. Herkes boşlukta uçacak ve mahşerde buluşacaklar,

- Sura üfürülmesiyle, insanlar bayılacak. Yer dümdüz olacak. Yeniden canlanıp, arabistanda buluşacaklar. Kimse anne ve babasını tanımayacak,
- Dağlar ayaklanacak. Bizler nasıl açılıyorsak, güneş de öyle açılacak ve bizleri kavuracak,
- Kızıl hamile develer, başıboş kalacak,
- Çiçekler insanlara, kelebek ya da çiçek olacaklarını söyleyecekler,
- Kıyamet alametleri bittikten sonra, ye'cüc ve me'cüc gelip, insanları yok edecekler,
- Kıyamet, güneşin batıdan doğması ile başlayacak. Her tarafta afetler olacak ve her yeri fareler basacak,

5. Öğrencileri Ürküten Kıyamet Bilgileri

Öğrencilere “Kıyamet alametleri içerisinde sizi ürküten bilgiler var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Aşağıdaki tablo, bu soruya verilen cevap dağılımını ve oranlarını göstermektedir:

Tablo 41.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	34	22.	36	25.1	25	19.8	95	22.4
Cevaplamayanlar	120	78	107	74.8	101	80.1	328	77.5
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 41’de görüldüğü gibi, “kendilerini ürküten kıyamet ve alametleri bilgileri” sorusuna öğrencilerin 1/5’ den fazlası (%22.4) cevap vermiştir. ¼’ den fazlasının ise (%77.5), ürküntü veren bilgilere sahip olmadıkları veya mevcut bilgilerinin bu tür bir hisse neden olmadığı düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

“Kıyamet alametleri içerisinde sizi ürküten bilgiler var mı?” sorusunu, 34 (%22) öğrenci cevaplamıştır. 120 (%78)’inin ise, mevcut bilgilerinin böyle bir duyguya neden olmadığı düşünülmektedir. Öğrenciler, endişe ve korkularını hem genel ifadelerle (yalnızca kavram adı vererek; cehennem, sırat köprüsü vs.), hem de özel anlatımlarla belirtmişlerdir. Kişisel anlatımlar şeklinde verilen cevaplar şunlardır:

- Cuma geceleri, akşam namazından sonra; “Acaba kıyamet şimdi mi? kopacak” diye endişe ederim,
- Bir gece rüyamda, kıyametin koptuğunu gördüm. Çok korktum. Annem, bana moral verdi. Ama hatırladıkça rahatsız oluyorum,
- Kıyamet 2000 yılında kopacak, bütün evler yıkılacak gibi şeyler söyleniyor. Bütün bunlar, beni korkutuyor,
- Öğrendiğime göre, kıyamet çok korkunç olacak. İnşallah, o günleri görmem,
- Yağmurlu, şimşekli bazı geceler, kıyametin kopacağı aklıma gelince, içime sıkıntı ve korku giriyor. Sabah kalkıp bakıyorum, havalar aydınlık, o zaman rahatlıyorum,
- Gece uyuyunca, daha hiç sabah olmayacak diye korkuyorum,
- Kıyamete yakın, yeraltından yaratıklar çıkacak, insan kılığına girip, dünyayı saracakmış. Sonra kapıları çalıp, kim kapısını açarsa, onu öldürecekmiş. Bu yüzden ben, gece kapı çalınca korkuyorum. Kapı açamaz oldum,
- Beni korkutan, dünyanın yerle bir olması ve hiç bir canlının kalmaması,
- Henüz kıyamet alametleri oluşmadığı için, korkulacak bir şey görmüyorum,
- Korkmuyorum. Çünkü, kıyametin dehşetini, müslümanlar yaşamayacak,
- Hz. İsa indiğinde; “Ben müslümanım, kitabım Kur’an” diyecek. Sonra güneşten parçalar kopacak. Her kıtaya düşecek, yangınlar çıkacak. Böylece herkes yanacak,
- Bazı arkadaşlarım; “ biz ölmeden kıyamet kopar” diyorlar. Biraz aklıma yatıyor ve korkuyorum,

- Şahmeran yılanları başıdır. Onu bir insan öldürdü. Ama bundan diğer yılanların haberi yok. Kıyamete yakın, yılanlar bunu öğrenecekler ve insanlardan intikam alacaklar,

- Şu anda karıncalardan küçük olan bir varlık, kıyamete yakın palyaço şekline girecekti. “Bu varlık, bulutları üstüne çıkacak ve öldüreceği insanları gözetleyecek” dediler. Ben palyaçoları izlerken, hep bu aklıma geliyor ve ürperiyorum. Acaba bu o varlık mı? diye düşünüyorum,

- Deccal, camdan bakanların kafasını kesecekmiş. Bu beni korkuttu,

- Kıyamete yakın iki adam gelecek ve denize girenleri öldürecek, demişlerdi. Her denize girdiğimde bu aklıma geliyor,

- Hz. İsa, gökten inerken parça parça inecek. Parçaları birleşecek ama yıldırım hızıyla. Normal insan gibi görünecek ve günahkarların kafasını vuracak,

- Kıyamet esnasında, televizyon izleyenlere büyük bir ışık yönelecek. Bu ışık, onları donduracak. Çözülüklerinde ise, gözlerine şiş geçecek,

- Gökten kan yağması ve kan kokusunun yayılması, bana korkunç geliyor. Yağan kan şehitlerin kanı olacakmış,

- Deccal, normal insan gibi ama denize girdiğinde su, dizlerine gelecek. Elini kaldırdığında, gökyüzüne degecek. Yağmura; “yağ” diyecek, yağacak. “ Ben Allah’ım” diyecek. Ne isterse olacak. İnsanlara, cennet ve cehennemi gösterecek. Kafirler cennetine girecek ama orası cehennem olacak. Bir genç, ona karşı çıkacak ama deccal, onu kesecek. Sonra o, dirilecek. Deccal; “Sen bana inanıyor musun?” diye soracak. O da; “Hayır! Sen deccal’sin” diye bağırarak. Deccal, genci tekrar öldürecek. Bu kişi büyük şehid olacak,

- Kıyamete yakın, yeraltından canavarların ve kafasında tek gözü olan insanların çıkması, iki bebeğin insanları öldürmesi, beni ürkütüyor,

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

“Kıyamet alametleri içerisinde sizi ürküten bilgiler var mı?” sorusunu, 36 (%25.1) öğrenci cevaplamıştır. 107 (%74.8)’ sinin ise, mevcut bilgilerinin böyle bir hisse neden olmadığı düşünülmektedir. Öğrenciler, endişe ve korkularını hem genel

ifadelerle (yalnızca kavram adı vererek; cehennem, mahşer vs.) hem de özel anlatımlarla belirtmişlerdir. Kişisel anlatımlar şeklinde verilen cevaplar şunlardır:

- Küçükken, deccal'in davul çalarak sokaklarda gezeceğini ve merak edenlerin müziğin etkisiyle pencereden bakacağını fakat kafaları büyüyeceği için geri çekemeyeceklerini duymuştum. Sonra Hz. İsa gelerek, o kişilerin kafalarını kesecekmiş. Küçükken korkmuştum ama şimdi değil,

- Kıyamet gününde her şeyin yok olacağı düşüncesi beni korkutuyor,
- Dalgaların boylarının dağları aşması ve yıldızların yere düşmesi,
- Her şeyden önemlisi, birgün öleceğim düşüncesi, beni ürkütüyor,
- Ben karanlıktan korkarım. Kıyamete yakın, güneşin ışığını kaybedip, on yıl gece olacağını duyduğumda da çok korktum,

- Deccalı ilk duyduğumda, camın arkasından onun gibi boynuzlu, tek gözlü bir adamın görüneceğini hayal ederdim,

- Dağların hallaç pamuğu gibi atılması, yer ve göğün birleşmesi, güneşin yaklaşması beni ürkütüyor,

- Kıyamet zamanındaki sıcaktan, su bulamamaktan korkuyorum,
- Kıyametin kopması, deniz kenarında başlayacakmış. Babamın tayini Samsun'a çıktığında, aklıma ilk gelen bu oldu ve korktum,

- Beni hepsi korkutuyor ama müslümanların uyuyarak ölecek olması, rahatlatıyor,

- Bazı sabahlar, "Acaba güneş, doğudan mı? yoksa batıdan mı? doğdu" diye aklıma takılıyor,

- Müslüman kişi, Allah'dan başka hiç bir şeyden korkmaz,
- Ecüş-Mecüc adında böcekler, insanları yiyecekler. Et ve kan kokusu yayılacak,

- Kıyamete yakın doksan dokuz canavar çıkacak. En sonuncusu, çok büyük olacak ve bizi ayakları ile ezecekler,

- Demirler konuşacak. Bir çeşme gürül gürül akarken, yanına gittiğimizde kupkuru olacak,

- Uzaydan bir canlı gelecek. O zaman, öyle sis olacak ki, ailemizi bile bulamayacağız. Sonra o kişi insanlara damga vuracak. Bu tam kırk yıl sürecek,

- Gözleri araba farı gibi, her şeyle girebilen bir yaratığın çıkması,
- Cuma günleri, akşam okuldan çıktığımda, “anneme ulaşamaz mıyım?” diye, korkarım,
- Üçüncü dünya savaşı olursa, kıyametin kesin kopacağını duydum. Savaş haberleri duyduğumda kıyamete yaklaştık gibi geliyor,
- Gök kızardığında, şimşekler çakacak ve bir şimşek, gökyüzünü ikiye bölecek. Açılan delikten, ateşler yağacak,
- Kıyamette, dokunduğumuz her şeyin ateşe dönüşmesi, her yerin karanlık olması, evlerin ve dağların altında kalmamız,
- Beni en fazla ürküten şey; deccalın, insanların sevdiklerinin kılığına girip, onları öldürmesi,
- Kastamonu’nun bir köyünde kalıyorduk. Kötü havalarda yağmur, şimşek, gök gürültüsü, çam ağaçlarının sallanması kıyameti hatırlatırdı ve Allah’a sığındım,
- Güneşin dünyaya yaklaşması, annelerin çocuklarını bırakması, gözlerimizin arkaya ve göğsümüze gelmesi,
- Değişik türden bir hayvan yerden çıkacak ve insanlarla konuşacak. Ne diyeceği, ne yapacağı belli olmayacak. Sonra güneş kırmızı dumanla batıdan doğacak. Öğle namazından sonra tekrar batıya gidecek. Sonra yemenden ateş çıkacak ve bütün insanlar kıyametin kopacağı alana getirilecek,
- Ülkelerin hep çöl olması, yiyecek ve su bulunmaması, ölümlerin artması, canavarların çıkması. Ayrıca yüzü uzun ve ince iki kişinin çıkıp, dünyada idareyi ele alması,
- Bulutlardan bir canavar gelecek. İnsanları on iki parçaya ayıracak. Sonra üç melek gelecek ve ellerinde üç mum olacak. Birinci mum üflendiğinde, herkes donacak. İkinci mum üflendiğinde, güneş dünyaya üç metre yaklaşacak. Üçüncü mum üflendiğinde, herkes ölecek,
- Depremi bir kaç kez hissettim. “Acaba kıyamet mi? kopuyor” diye korktum. Çünkü, kıyamet depremlerle başlayacak,
- Sura üflenince, yeryüzü karışacak. Öyle ki, cesetler mezarlarından fırlayacak. Dünya dümdüz olacak. Artık yuvarlak olmayacak,

- Deccal bir eşektir. Kıyamete yakın çıkar ve tepinir. Etrafı, göz gözü görmez bir şekilde toz bulutu kaplar. Ayrıca herkes hakkında dedikodu yaparak, insanların bir birine düşman olmasını sağlar,

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

“Kıyamet alametleri içerisinde sizi ürküten bilgiler var mı?” sorusunu, 25 (%19.8) öğrenci cevaplamıştır. 101 (%80.1)’inin ise mevcut bilgilerinin böyle bir hisse neden olmadığı düşünülmektedir. Öğrenciler, endişe ve korkularını hem genel ifadelerle (yalnızca kavram adı vererek; cehennem, mahşer vs.) hem de özel anlatımlarla belirtmişlerdir. Kişisel anlatımlar şeklinde verilen cevaplar şunlardır:

- Kıyamet alametlerinin hemen hepsi ürkütücü. Tuhaf ve korkunç yaratıklar yeryüzüne iniyor, Hz. İsa gökten geliyor, güneşin rotası değişiyor vs. O günleri ben yaşamıyacağım için endişe duymuyorum,

- Kıyamette tüm ölülerin mezarlarından fırlaması bana ürküntü veriyor,
- Deccalı görmek istemezdim. Hem korkunç hem de insanları etkiliyor,
- Kıyamet esnasında güneşin ışığını kaybedip tüm dünyanın karanlıkta kalması,

- Dünyanın sonunun gelmesi ürkütücü. Ama başka bir dünyanın başlaması da beni sevindiriyor. Tamamen yok olsaydık bu daha kötü olurdu,

- Mahmud efendi hazretleri; “Mehdiyim diye geçinenler var, inanmayın. Ama yakında gelir. Televizyonlarınızı açmayın” dedi. Ben, bazen yalnızca maç seyredirim,

- Deccal kısa boylu tek gözlü, bir elinde su bir elinde ateş olacak . Hz. Muhammed’in “Deccal ölmeden üç sene evvel, deccalın elindeki ateşe gidin” diye bir hadisi vardır. Hıristiyanlar gibi biz de suya gidersek, cehenneme gideceğimize kesindir. Kur’an her yere düşüşünde deccalın bağlı bulunduğu zincirlerden biri kopacaktır. Deccalın yanında ye’cüc ve me’cüc adında bir millet de gelecektir,

- Deccalı karınca doğuracak. İneceği zaman çok yağmur yağacak. İnsanlar toprağa gömülüp hareket edemez hale gelecekler. Deccal onları kurtaracak ve insanlarda onun peşinden gidecek,

- Deccal ve dabbetü'l ard gibi varlıklardan korkuyorum. Mesela: dabbetü'l ard, çok sayıda olacak. Yeryüzüne dağılacaklar. İnsanları yılan şeklinde zincirlerle bağlayacaklar ve öldürecekler. Bir de reisleri olacak. Ateşin üstünde oturup insanları yakacak,

- Deccal herkesi hıristiyan yapmaya çalışacak. Onun peşinden gidersek cehenneme, ikinci yola girersek karanlık ve uzun bir yola gireceğiz. Ama sabredip korkmazsak cennete ulaşacağız ,

- Cuma sabahı Kur'an kursunda sabah namazı kıldık. Sonra hava kızardı. Şiddetli yağmur ve gök gürültüsü başladı. Sınıfta beş kişi idik. Yanımızda mezarlık ve orman vardı. Kıyamet kopacak sandık ve çok korktuk. Ben annemi ve babamı istedim. Hoca beni sakinleştirdi,

- Deccalın çıkması beni ürkütüyor. Yani tek gözlü, kısa boylu, bacaklarının arası açık bir mel'unun Allah olduğunu iddia etmesi ve insanlara kötülük yapmaya çalışması,

- Kıyamette, insanların en yakınlarından bile kaçması, her tarafın karanlık olması ve lavlarla kaplanması kısaca çaresiz olmak beni korkutuyor,

- Davaro isimli bir yaratıktan bahsedildi. Kıyamete yakın mezarları korumaya gelecekmiş. Ali hoca bunu söyledikten sonra mezarlığın yanına gidemez olduk. Bir gün, bir kurbağayı bu hayvan zannettim. Çünkü o, hiç yere basmaz, zıp zıplarmış,

- Beni yalnızca, kıyamet kopacağı zaman yaşıyor olmak endişesi rahatsız ediyor,

- Müslümanların etkilenmeyeceğini bildiğim için korkmuyorum,

- Sur denilen düdüğün, şu anda bile İsrail'in iki dudağı arasında olduğunu biliyorum ve onu her an çalabilir diye korkuyorum. Çünkü, bir çok kıyamet alameti başladı.

B. KIYAMET ve ALAMETLERİ KONUSUNDA TESBİT EDİLEN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I. Problemler

Bu bölümde elde edilen bulgu ve bilgilerin değerlendirilmesi sonucu tesbit edilen problemler iki ana noktada ele alınabilir:

1. Bilgiye dayalı problemler
  - a. Bilgi düzeyinin düşük olması
  - b. Bilgilerin naslar dışı kaynaklara dayanması
2. Ruhsal açıdan etkilenme

1. Bilgiye Dayalı Problemler

a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması:

Ankete katılan tüm öğrencilerden “Kiyametın Büyük Alametleri” olarak bilinen toplam 11 maddeden, bilgileri dahilinde olanlarını işaretlemeleri istenmiş, sonuç olarak, bilinme yoğunluğunun “Güneşin batıdan doğması (%24.3)”, “Hz. İsa'nın yere inmesi (%22.4)” ve “Deccal'ın çıkması (%11.3)” konularında olduğu görülmüştür. Diğerleri ise, 1/10'un altında bilinme oranı göstermiştir.

Diğer taraftan, öğrencilerin yazılı cevap vermeleri istenen öteki dört soruya katılımları ve oranları tablo 42' de sunulmuştur.

Tablo 42.

	2.Soru		3.Soru		4.Soru		5.Soru		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	123	29	80	19	279	66	95	22.4	577	34.1
Cevaplamayanlar	300	71	343	81	144	34	328	77.5	1115	65.8
Toplam	423	100	423	100	423	100	423	100	1692	100

Tablo 42'de görüldüğü gibi, soruların yaklaşık 1/3'ü (%34.1) cevaplanırken, 2/3'ü (%65.8) boş bırakılmıştır. En fazla cevaplanma oranı, kıyametin kopuş şeklinin istendiği 4. soruda (%66), en düşük cevaplama oranı ise, söz konusu bilgilerin akıllarıyla çelişip çelişmediğinin sorulduğu 3. soruda gözlemlenmektedir.

1/3'lük katılım yanında (%34.1), problemin daha ciddi yönünü, var olan bilgilerin naslar dışı kaynaklara dayalı olması oluşturmaktadır.

b. Bilgilerin Naslar dışı Kaynaklara Dayalı Olması:

Kıyamet ve alametlerine dair bilgilerini aktaran öğrencilerin, bu alandaki bilgilerinin naslar dışı kaynaklara dayandırılmış olduğu ya da Kur'an ve hadisleri henüz soyut düşünce içinde yorumlayabilme yeteniğini kazanmamış oldukları görülmüştür.

1. Kıyamet alametlerine yönelik bilgiler arasında tezatlar görülmektedir. Söz gelimi; hem tüm dünyanın müslüman olması hem de yeryüzünde hiç müslüman kalmaması, kıyamet alametleri arasında sayılmaktadır.

2. Toplumsal kıyamet olarak değerlendirilmesi gereken hususlar, söz gelimi; zinanın, rüşvetin, hırsızlığın vs. artması, evrende canlılığın son bulması anlamındaki kıyamet belirtileri olarak değerlendirilmiştir.

3. Normal fizik kanunları içerisinde gerçekleşme ihtimali az ancak olumsuz bazı etkenlerle her zaman olabilecek olan olaylar da, örneğin; noksan veya fazla organlı canlıların doğumu, iklimlerin değişmesi vs. kıyamet alametleri olarak değerlendirilmiştir.

4. Naslarda yer verilmeyen ve aklen mümkün olmayan bazı hususlar da kıyamet alameti olarak kabul edilmiştir; Kedilerin köpek, köpeklerin kedi sesinde bağırması, hayvanların ve bitbilerin konuşmaları, gökyüzünden kan yağması vs.

5. Öğrenciler bazı hayali anlatımları reddedebilmişlerdir (Deccalı, karıncanın doğurması, 2000 yılında kıyametin kopması, develerin katır doğurması vs.).

6. naslarda özellikle Kur'an'da yer almasına rağmen bilginin reddedilmesidir. Bunun bir nedeni de Kur'an'a dayalı bilginin eksikliğidir. Söz gelimi; "güneşin dürülmesi (81:1), "yıldızların dökülmesi (81:2) vs.

2. Ruhsal Açıdan Etkilenme:

Kıyamet ve alametlerine dayalı bilgilerinin öğrencileri ruhsal açıdan etkiledikleri görülmüştür. Bir takım korku ve endişelere neden olan ruhsal etkilenimin temelinde şu faktörler yatmaktadır:

1. Öğrenciler, bu konudaki bilgilerini günlük hayatta karşılaştıkları bir takım tabiat olayları ile özdeşleştirmişlerdir. Fırtınalı bir hava, yağmur, gök gürültüsü, şimşek gibi doğal olaylar, özellikle bir araya geldiğinde, kıyamet bağlantısı kurulmuş ve “Acaba kıyamet mi? kopuyor”, soru ve endişesi doğmuştur (bkz. s. 111).

2. Kıyamet alametleri olarak öğretilen, bazı canlılara yönelik normal dışı tasvirler benimsenmiştir. Boynuzlu, kafasında tek gözü olan, bazen kısa boylu olup bazen gökyüzüne degebilen vs. fiziksel yapı içerisinde bir varlık ve benzerleri çocukların hayal dünyasında yerini almıştır.

3. Normal seyrinde devam eden tabiat kanunlarında anormal gelişmeler beklentisi çıkmıştır; “Acaba sabah olacak mı?”, “Güneş ışığını kaybetti mi?”, “Güneş bugün batıdan mı? doğdu” şeklindeki sorular, kaygı ve korkunun bir nedenini oluşturmaktadır.

4. Evrende yaşamın son bulmasına neden olabilecek doğal felaketler zinciri bir arada düşünülmüştür. Depremler, yangınlar, denizlerin taşması, dağların devrilmesi, güneşin yaklaşması, şiddetli yağmur, şimşek ve gök gürültüsü, her tarafı kaplayan sis, karanlık, açlık, susuzluk, ölümlerin topraktan çıkması, göğün yarılması, açılan deliklerden ateş yağması vb. olaylar bir arada düşünülme süretiyle, çocuğun hayal dünyasında dehşetli bir tablonun çizilmesi ve buna bağlı olarak korku hissini yaşanması mümkün olmuştur.

Yukarıda aktarılan bu faktörlerin ortak paydası; “evrenin yok olma beklentisine dayalı olarak fizik ötesi olayların tasvir edilmesidir”. Buna bağlı olarak, çocuklarda oluşan endişe ve korku türü rahatsızlıklar şu şekilde tesbit edilmiştir:

- a. Karanlıkta kalma ve sabahı görememe korkusu,
- b. Öğrenilen bilgilere dayalı rüyalar görme,
- c. Hayal gücüne bağlı olarak, anormal fiziki özelliklerdeki canlıların varmış gibi düşünülmesi sonucu oluşan korku,
- d. Cuma günleri ve özellikle akşam ve yatsı namazları arasında meydana gelen tabiat olayları karşısında duyulan korku,
- e. Müzik dinleme ve televizyon seyretme korkusu,

f. Söz konusu varlıkların, günlük hayattaki canlılara yönelik anlatılması veya olabirliğinin hissettirilmesi sonucu oluşan korku, (Palyaço benzetmesi veya deccal gelebilir endişesiyle kapıyı açamama gibi)

g. Açlık ve susuzluk korkusu,

h. Deniz kenarında yaşama korkusu,

ı. Tüm bu felaketleri, anne ve babadan uzak yaşama korkusu,

i. Çaresizliğin neden olduğu korku,

j. Kıyamet kopacağı zaman yaşıyor olma korkusu.

II. Çözüm Önerileri

Tesbit edilen problemlere, kıyametin zamanı, alametleri ve kopuş şeklini naslar çizgisinde belirlemek ve bu konularla ilgili olarak, din eğitimcisinin tercih etmesi gereken yaklaşım şeklini önermek suretiyle çözüm bulunması uygun görölmüştür.

a. Kıyametin Zamanı ve Öğretimine İlişkin Öneriler:

1. Kur'ana göre, kıyametin vakti Allahın bilgisindedir¹. Ancak yakın olduğu bildirilmektedir².

2. Kıyametin zamanının bilinmediđi³ ancak yakın olduğunun bildirildiği hadisler de vardır⁴.

3. Bir hadiste ise, kıyametin Cuma günü kopacağı belirtilmiřtir⁵.

Görüleceği üzere, nasların ortaya koyduğu hükümler, kıyametin kopuş zamanının bilinemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Zaman için yakınlık ise izafi bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, kıyametin kopuş zamanının bilinmediğini, öğrencilere de bu şekilde açıklanmasının uygun olacağını belirtebiliriz.

¹ Kur'an, Ahzab (33) : 63; Lokman (31) : 34; En'am (6) : 2; Fussilet (41) : 47.

² Kur'an, Necm (53) : 57; Kamer (54) : 1; Mearic (70) : 6-7; Muhammed (47) : 18; Nahl (16) : 77.

³ Tecrid, 1, 59.

⁴ Müslim, fiten, 185; Tirmizi, fiten, 32.

⁵ İbni Mace, ikame, 79.

b. Kıyamet Alametleri ve Öğretimine İlişkin Öneriler:

Kıyamet alametlerine ilişkin olarak, öğretilen bilgilerin çeşitliliğini ve bunun sonucunda ortaya çıkan spekülasyon ve çelişkileri bilgisel problemler olarak görmüştük.

Biz burada, büyük alametler olarak öğretilen hususların naslar çizgisindeki öz değerlendirmesini gerekli gördük. Bu arada toplumsal bozulmanın ve dağılmanın belirtileri olarak değerlendirilmesi gereken küçük alametlere değinmemeyi yeğledik. Zira, evrenin ve yaşamın son bulmasının belirtileri olarak öğretilen bu hususların yanlış bakış açısıyla değerlendirildiği kanaatini taşıyoruz.

1. Mehdi'nin Çıkması:

a. Mehdi'nin varlığına işaret eden ayet bulunmamaktadır.

b. Mehdi'nin çıkacağına dair çok sayıda hadise rastlamak mümkündür. Ancak bunlar arasında çelişkiler görülmektedir. Söz gelimi; bir taraftan mehdi'nin ehli beytten olacağı⁶ diğer taraftan Hz. İsa'nın bizzat kendisinin olacağı⁷ ifade edilmektedir. Ayrıca yeryüzünde kalacağı süre de ihtilafıdır⁸.

Sonuç olarak, ayetlerde bulunmayan, hadislerle teyit edilmeyen ve özellikle “şiiilere ait bir iman esası⁹” olarak karşımıza çıkan mehdiliğe, ilköğretim seviyesindeki örgün ve yaygın din eğitimi içerisinde yer verilmesini doğru bulmuyoruz.

2. Deccal'ın Çıkması:

a. Kur'an ayetlerinde “deccal” ismi geçmemektedir.

b. Hadislerde ise, hem isim olarak hem de nitelikleri belirtilerek yer almaktadır. Nesei'nin sünen'i dışında kütüb-i sitte'nin diğer kitaplarında bu konu ile ilgili hadisler mevcuttur.

⁶ Ebu Davud, mehdi, 1; Tirmizi, fiten, 52.

⁷ İbni Mace, fiten, 24.

⁸ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Ankara 1988, c. 14, s. 268.

⁹ Abdülkadir Gölpinarlı, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiiilik, İst. 1979, s. 520; Orhan Baytan, Geleceğin Tarihi 3, 2. Baskı, Mevsim yay., İstanbul 1994, s. 24-25.

c. Genel tanımı içerisinde “deccal, gaib bir şerdir¹⁰” ve sayısı ihtilaflıdır¹¹.

d. Hadislerde deccal, yalnızca kıyamet zamanı çıkacak bir varlığa işaret etmemekte, ayrıca tüm peygamberlerin de ümmetlerini bu konuda uyardığına dikkat çekilmektedir¹². Günümüz yahudi ve hıristiyan inancı içinde de deccal kavramı vardır¹³.

e. Bazı hadisler, deccal’ı somut fiziksel yapı içerisinde anlatır. Buna göre deccal:

1. Kısa boylu, iki ayağının arası açık ve bir gözü kör¹⁴,
2. Çocuksuz¹⁵,
3. Saçı çok ve sol gözü kör¹⁶, (Bir hadiste de, “sağ gözü kör¹⁷” denilmiştir.),
4. İki gözü arasında “kafir” yazısı bulunan¹⁸,
5. Büyük cüsseli, kızıl renkli, kıvrıkcık saçlı, üzüm tanesi gibi gözü fırlamış¹⁹ şeklinde anlatılmaktadır.

f. Doğudan çıkacak, tüm dünyada ayak basmadık yer bırakmayacak²⁰ ancak Mekke ve Medine’ye giremeyecektir²¹.

g. Bir hadiste deccal, Allah’a sığınılması gereken dört fitnedен biri olarak gösterilir ve Hz. Peygamberin bunu, her namazdan sonra dua olarak okuduğu kaydedilir²². Ayrıca ashab döneminde, temel eğitim programında öğrencilere bu kavramın öğretildiği ifade edilmektedir²³.

¹⁰ Tac, 631, c. 5, s. 363.

¹¹ Bkz. İ. Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, c. 14, s. 322-323.

¹² Buhari, fiten, 26; Müslim, fiten, 101; Tirmizi, fiten, 62.

¹³ Zeki Sarıtoprak, İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal, İst. 1992, s.26.

¹⁴ Ebu Davud, melahim, 14.

¹⁵ Müslim, fiten, 91.

¹⁶ İbni Mace, fiten, 33.

¹⁷ Buhari, fiten, 27.

¹⁸ Müslim, fiten, 100.

¹⁹ Tac, 1033, c. 5, s. 629.

²⁰ Tac, 1026, c.5, s. 623.

²¹ Buhari, fezailü'l-Medine, 9; fiten, 27.

²² Ebu Davud, salat, 184.

²³ Bkz. Canan, a. g. e., c. 7, s. 36.

h. Deccal ile ilgili hadisler, somut düşünce içerisinde değerlendirildiğinde anlaşılması güçleşecektir. Ancak soyut bir bakış açısı, haberlerin sembol ve teşbih ifade ettiğini kavrayabilir. Söz gelimi; “Deccal çıktığı zaman, beraberinde su ve ateş vardır. Ancak insanların ateş olarak gördüğü tatlı su, su olarak gördüğü ise, ateştir...”²⁴ hadisini, teşbih ve izafi bir değerlendirme yapmadan anlam vermek imkansızdır. Nefse hoş gelen arzuları kısıtlamak, Allah için eziyetlere katlanmak (hapis, işten ve aştan olma vs.) zor (ateş gibi) görünse de, Allah’ın takdirine sebep olacağından cennete (suya) ulaşmanın sebebidir. Oysa nefislerine düşkün kişilerin yaşadığı zevk ve eğlence, hoş görünse de, aslında Allah’ın rızasına ters düşeceğinden ateşin (cehennemin) nedeni olacaktır²⁵.

Görüleceği üzere, deccal kavramı, Hz. Peygamberden kıyamete kadar geçen süre içinde, insanların itikadlarına bir şekilde engel olacak veya tahribatta bulunacak her türlü fitne, kötülük olarak algılanmaktadır. Onu fiziksel garabet içinde düşünmekten ziyade, bu yönde yoruma ve teşbihe yönelmek, anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Hz. Peygamberden nakledilen bilgiye göre, tüm ümmetler bu tehlikeyi taşımışlardır. Ayrıca Muhammed ümmetinin de, bu tür bir sınavdan çok sayıda geçeceği yine hadislerin ifadesidir. Dolayısıyla deccal, bir kıyamet alameti olarak değerlendirilmemelidir.

Sonuç olarak, bu türlü bir yaklaşım, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine yönelik din eğitiminde, açıklayıcı, soruları izale edici ve korkuları kaldıracı bir rol oynayacaktır.

3. Hz. İsa’nın Yere İnmesi:

a. Bazı yorumculara göre, “O, kıyametin kopacağını gösterir bir ilimdir (43:61)” ayeti, Hz. İsa’nın kıyamete yakın yeryüzüne ineceğine işaret etmektedir. Ancak diğer bir görüşe göre ise, ayette geçen “O” zamiri, Hz. İsa’ya değil, Kur’an’a işaret etmektedir. Buna göre ayette, Hz. İsa’nın kıyamete yakın gökten ineceğine dair bir anlam yoktur²⁶.

²⁴ Buhari, fiten, 26; Enbiya, 50; Müslim, fiten, 105.

²⁵ Canan, a. g. e , c. 7, s. 36.

²⁶ Karşılaştırınız: Elmalılı M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. 6, s.4281; M. Vehbi, a. g. e , c. 13, s. 5228; Süleyman Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, c. 8, s. 259-260.

b. Konu, Hz. İsa'nın Allah tarafından semaya yükseltildiğinin bildirildiği Al-i İmran 55. ayet ışığında açıklanmaya çalışılmaktadır. Görüşlerden biri; Hz. İsa'nın ölmediği, Allah katına yükseltildiği ve kıyamet günü ömrünü tamamlamak üzere tekrar yeryüzüne ineceği yolundadır. Bu yükselmenin niteliği ile ilgili olarak "beden ve ruhla" diyenlerin yanında, Konunun Allah'ın bilgisinde gaybi bir mesele olduğu şeklinde görüş de bildirilmiştir²⁷. Diğer bir görüşe göre ise, Hz. İsa'nın cismiyle birlikte göğe yükseltilmesi, Allah'ın arzdan çıkan maddelerin tekrar arza dönecekleri hakkındaki kanununa aykırıdır. Üstelik, Kur'an, Hz. İsa'nın göğe değil, Allah'a yükseltildiğini söylemektedir ki, bu, O'nun katında yüksek derece kazanmak anlamına gelmektedir²⁸.

c. Hz. İsa'nın, kıyamete yakın yeryüzüne ineceğini belirten hadisler mevcuttur²⁹. Bu hadislere göre:

1. Fiziksel olarak, orta boylu, beyaz tenli, iki parçadan oluşan takım elbiseli bir kişi olacaktır³⁰.
2. Adaletli bir hakim olacaktır. İstavrozları kıracak, domuzları öldürecek, cizyeyi kaldıracaktır³¹.
3. Hz. Peygamberin sünnetine tabi olacaktır³².
4. Hac veya umre görevi yapacaktır³³.
5. Deccal'ı öldürecektir³⁴.
6. Onun zamanında yeryüzü emin bir yer olacaktır. Söz gelimi; kurtlar kuzularla, aslanlar develerle, çocuklar yılanlarla oynayabilecektir³⁵.
7. Yeryüzünde ne kadar kalacağı ihtilaflıdır. Değişik rivayetlere göre; 7, 19, 40 yıl kalacağı söylenmektedir³⁶.

²⁷ Seyyid Kutub, Fi-zila'l-il Kur'an, c. 2, s. 297; Yazır, a. g. e., c.2, s. 1112-1113.

²⁸ Ateş, a. g. e., c. 2, s. 49-55.

²⁹ Müslim, fiten, 39; iman, 242.

³⁰ Tac, 1052, c. 5, s. 647.

³¹ Tirmizi, fiten, 54; Buhari, enbiya, 49.

³² Müslim, fiten, 8.

³³ Müslim, hacc, 216.

³⁴ Müslim, fiten, 34; İbni Mace, fiten, 33.

³⁵ Tac, 1052, c. 5, s. 647.

³⁶ Ahmed Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, c. 2, s. 570; Canan, a. g. e., c. 14, s. 274.

8. Hz. Peygamberin yanına gömülecektir³⁷.

Görüldüğü gibi, bu konudaki teolojik bilgilere dayalı yorumlar, farklı gibi görünse de, ayetler tevile gerek kalmayacak şekilde göstermektedir ki;

1. Hz. İsa'nın Allah katına yükselmesi, cismen değil manendir.

2. Kıyametin kopacağını gösterir bir ilim olarak işaret edilen "O" zamiri, Hz. İsa'ya değil, Kur'an'a uygun düşmektedir. Bu durumda, Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğine dair Kur'an'dan delil getirilemez.

Ancak hadislere gelince, bunları zahiri manada ele alanlar olduğu gibi, bunu sakıncalı görüp, teşbih yoluna gidenler de olmuştur. Özellikle kıyametle ilgili hadislerin, müteşabih olduğu görüşünden hareketle, tevil yoluna gidilerek yorumlar yapılmıştır. Söz gelimi; Hz. İsa'nın inmesi, hıristiyanlığın özüne dönerek saflaşması, hurafelerden arınarak islam çizgisinde, diğer düşünce akımlarına karşı (deccal gibi) koymasındır veya hıristiyanların müslüman olmasıdır³⁸. Bizim yaklaşımımız da, rivayetlerin doğru olması halinde bu tür bir tevilin uygun olduğu yolundadır. Ancak Hz. İsa'yı fiziksel yapısı içinde tarif eden rivayetleri kabul etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak, konu ile ilgili bilgilerin, Hz. İsanın bizzat yeryüzüne ineceği şeklinde, söz konusu dönem çocuklarına öğretimi nasrlara dayalı olarak çıkardığımız sonuçlara uygun olmadığından doğru değildir.

4. Ye'cuc ve Me'cuc'un Çıkması:

a. Kıyamet öncesi, ye'cuc ve Me'cuc'ün çıkması ile ilgili Kur'an ayeti bulunmaktadır: "Nihayet Ye'cuc, Me'cuc'un önü açıldığı ve onlar her tepeden akın etmeye başladıkları zaman gerçek va'd yaklaşmış olur...(Enbiya:96-97)".

b. Kur'an; mazlum bir kavmin isteği üzerine, Zülkarneyn'in yeryüzünde fitne çıkararak ye'cuc ve me'cuc'e karşı sed inşa ettiğini ancak kıyamet günü yaklaşınca Yüce Allah'ın bu seddi yerle bir edeceğini ve bu kavmin yeryüzüne yayılacağını

³⁷ Tac, 1053, c. 5, s. 648.

³⁸ İsmail Mutlu, Kıyamet Alametleri, İst. 1993, s. 230-231; Ayrıca bkz: Ateş, a. g. e , c. 2, s. 55.

haber verir³⁹.

c. Müfessirlerin beyanlarına göre; “Ye’cuc Me’cuc diye bir milletin bulunduğu ve bunların, dünyanın sonunda barajlarını aşip her tepeden diğer milletlere saldıracaklarına inanmak lazımdır. Çünkü bunu Kur’an söylemektedir⁴⁰”.

d. Hz. Peygamber de kıyamet alametlerinden birisinin, ye’cuc ve me’cuc’ün çıkması olduğunu bildirmiştir⁴¹.

e. Ancak bu konudaki yorumlar ve “tefsirler, sahih hadislerle dayanmayan bir sürü rivayetlerle doludur. Bunlar hakkında ihtiyatlı olmak gerekir⁴²” ve efsanevi ayrıntılara inanılmamalıdır. Çünkü bunlara israiliyyat karışmıştır⁴³.

f. Hadislere göre:

1. Ye’cuc ve Me’cuc, seddi aşmak için her gün uğraşmakta ancak başaramamaktadırlar. Müddetleri dolunca, çıkıp insanlara saldıracaklar, uğradıkları suları tüketecekler. Daha sonra Allahın enselerine musallat ettiği deve kurtlarıyla öleceklerdir. Onların etlerini yiyen hayvanlar semirecek ve sütleri bollaşacaktır⁴⁴.

2. Hz. İsa, ye’cuc ve me’cuc’ü öldürmesi için Allah’a dua edecek. Dua kabul edilecek ve yeryüzü onların leşleri ile pis pis kokacaktır. İkinci bir duadan sonra, Allah, su gönderecek ve bu su onları denize atacaktır⁴⁵.

3. Ye’cuc ve me’cuc’ün çıkışından sonra da hac ve umre yapılacaktır⁴⁶.

---

³⁹ “Nihayet iki sed arasına ulaşınca onların önünde hemen hiç söz anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: “Ey Zü’l-karneyn, Ye’cuc ve me’cuc, bu yerde bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?”. Dedi ki: “Rabbimin beni içinde bulundurduğu imkanlar daha iyidir. Siz bana (insan) güc(ü) ile yardım edin de sizinle onlar arasına sağlam bir engel yapayım. “Bana demir kütleleri getirin”. İki dağın arasını aynı düzeye getirince “Üfleyin” dedi. Nihayet o (demir kütleleri)ni bir ateş haline sokunca: “Getirin bana, üzerine erimiş bakır dökeyim” dedi. Artık (Ye’cuc, Me’cuc) onu ne aşabildiler ne de delebildiler. (Zü’l-Karneyn) dedi: “Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin va’di geldiği zaman onu yerle bir eder; şüphesiz Rabbimin va’di gerçektir. Biz (va’dimizin geldiği) gün (Ye’cuc Me’cuc’u) bırakmışızdır, birbiri içinde dalgalanmaktadırlar. Sur’a da üflenmiştir ve onları hep bir araya toplamışızdır”. (Kur’an, Kehf (18) : 93-99).

⁴⁰ Ateş, a. g. e , c. 5, s. 330.

⁴¹ Müslim, fiten, 39.

⁴² Sünen-i Tirmizi Tercemesi, c. 4, s. 61.

⁴³ Ateş, a. g. e , c. 5, s. 330.

⁴⁴ Canan, a. g. e , c. 17, s. 554.

⁴⁵ İbni Mace, fiten, 33.

⁴⁶ Buhari, hacc, 43.

4. Yüzü kızarmış olarak uyanan Allah Resülü, rüyasında ye'cüc me'cüc seddinden (baş parmağı ile şehadet parmağını halka yaparak) delik açtıklarını gördüğünü söylemiştir⁴⁷.

5. Naslara göre, ye'cüc ve me'cüc kimlerdir?, Şimdi nerede bulunuyorlar?, İnşa edilen sed nerededir? sorularına gerçekçi cevap bulmak zordur.

Görüleceği üzere, varlığına ve kıyamet öncesi çıkışına ayet ve hadislerle işaret edilen “ye'cüc ve me'cüc” konusu, din eğitimcisi açısından problemler taşımaktadır. Zira yukarıda değinildiği gibi;

a. Sahih olmayan rivayetler konusunda tedbirli olma zorunluluğu vardır.

b. Sahih kabul edilen az sayıdaki rivayetler arasında dahi, soruya neden olabilecek ifadeler vardır. Söz gelimi; ye'cüc ve me'cüc'ün ölümleri iki farklı şekilde anlatılmıştır.

c. Ayetler ve hadisler, bu varlıkların gerçek nitelikleri konusunda net bilgiler sunmamakta, böylece soyut yoruma açık bir alan oluşmaktadır. Ancak net cevaplara yorumlarla ulaşmak mümkün değildir.

Sonuç olarak, ergenlik öncesi ve başlangıcı evresindeki öğrencilere, sadece bu varlıkların isimlerinden bahsedilmeli ancak kesin yorumlardan kaçınılmalıdır. Din eğitimcisi, konuyu kendi ele almamalı, soru yöneltildiğinde ise, kısa açıklamalarla yetinmelidir.

5. Dabbetü'l Arz'ın Çıkışı:

a. “Dabbetü'l arz” tabir olarak Kur'an'da iki yerde görülür⁴⁸. Bunlardan biri; “ağaç kurdu (sebe,14.)”, diğeri ise, “yeryüzü canlısı (neml, 82)” anlamını taşımaktadır. Ayrıca yalnızca “dabbe” kelimesi, “canlı” anlamında iki yerde daha geçmektedir⁴⁹.

⁴⁷ Tirmizi, fiten, 21.

⁴⁸ Kur'an, Neml (27) : 82; Sebe (34) : 14.

⁴⁹ Kur'an, Bakara (2) : 164; Hud (11) : 6.

b. Kur'an'a dayanarak, böyle bir canlının kıyamet öncesi çıkacağına işaret eden bir ayet gösterilmektedir⁵⁰.

c. Hz. Peygamber de bir hadisinde "dabbetü'l arz" ı, kıyamet alametlerinden biri olarak saymıştır⁵¹.

d. Bu konudaki sahih rivayetlerin, söz konusu canlının nitelikleri ile ilgili açıklamalarda bulunmadığı, vasıflarının ortaya konduğu rivayetlerin ise, sıhhat derecesine ulaşmadığı kabul edilmektedir⁵². Bu nedenle, dabbetü'l arz'ın deve ayağı gibi ayaklarının, kuş gibi kanatlarının, öküz gibi başının, domuz gibi gözünün, gergedan gibi boynuzunun olması, kulağının fil kulağına, göğsünün aslan göğsüne benzemesi vs. anlatımların⁵³ bir değeri yoktur.

e. Bir varlık şeklinde ortaya çıkacağı ileri sürülen diğer alametlerde olduğu gibi, dabbetü'l arz'ın da ne olduğu hususunda ancak yorumlar yapılmaktadır. Bu konuda baskın görüş, onun, bir mikrop veya virüs olacağı yolundadır⁵⁴. Ancak yine de konunun Allah'ın bilgisinde olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Görüleceği üzere, naslar bizi dabbetü'ül arz'ın bir kıyamet alameti olduğu sonucuna götürmemekle birlikte, varlığı açıktır. Görülen; dabbetü'l arz'ın tek bir varlık olarak değil, bir tür olarak ortaya çıkacağına ağırlık kazanmış olduğudur. Zira, mitolojik anlatımlara dayalı tek bir varlığın kabulü, ayet ve sahih hadislerle ters düşmektedir. Bu durumda teşbihe dayalı bir yorumun yapılması uygun olacaktır. Ancak bu yorumların hangisinin, bizi doğru ve kesin bilgiye ulaştıracığı problemi vardır.

Sonuç olarak, ergenlik öncesi veya başlangıcı dönemi öğrencilerine, "dabbetü'l arz" bilgisinin, kıyametin bir belirtisi olarak yerden çıkacak bir yaratık şeklinde ve fiziksel niteliklerle verilmesi yanlıştır. Bu durumda, bu kavramı,

⁵⁰ " O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dabbe (mahluk) çıkarırız da, bu onlara insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler (Kur'an, Neml (27) : 82)".

⁵¹ Müslim, fiten, 39

⁵² Kutub, a. g. e , c. 11, s. 198.

⁵³ S. Naci Eren, Ölüm-Kıyamet-Ahiret, İst.1990, s. 146-147.

⁵⁴ Canan, a. g. e , c. 14, s. 343.

toplumsal çöküş, yok olma veya cezayı içeren bir olumsuzluk olarak anlatmak en uygun yaklaşım şeklidir. Zira, Yüce Allah'ın, iman ve ahlaki davranışlar konusunda inkar ve zaaf içerisinde bulunan bazı toplumlara bir takım musibetler verdiğini Kur'an'dan öğrenebiliyoruz.

6. Güneşin Batıdan Doğması:

a. Kıyamet öncesi, güneşin batıdan doğacağını belirten Kur'an ayeti bulunmamaktadır.

b. Ancak bu konuya hadislerde yer verilmiştir⁵⁵. Hadislere göre:

1. Güneş, battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmayacak ve bu alametin ortaya çıkmasından sonra iman etme fayda sağlamayacaktır⁵⁶.

2. Bu alametin görülmesinden sonra tevbe kapısı kapanacaktır⁵⁷.

3. Bazı rivayetlerde, her iki olay arasındaki zaman, farklı şekilde sunulmuştur⁵⁸. Ancak Hz.Peygamber bir hadisinde, söz konusu zamanın kısalığını teşbihle (...ağza alınan lokmanın yenmeden kıyametin kopması...vb. şekilde) açıklamıştır⁵⁹.

4. İmanın geçersiz olması ve tevbenin kabul edilmemesi bizi, bu hadisleri zahiri manada anlamamıza imkan sağlar. Zira, tüm insanlığın şahit olacağı, alışılmışın dışındaki bu olayla "gayba inanmanın⁶⁰" ötesine geçilecektir.

Görülmektedir ki, kıyamet alameti olarak güneşin batıdan doğacağı haberi yalnızca hadislerde yer almıştır. Ancak insanların bu durum karşısındaki iman ve tevbelerinin keyfiyeti ötesinde bilgi verilmemiştir.

Sonuç olarak, din eğitiminde, özellikle ergenlik öncesi çocuğun, bu alameti; "Acaba bu sabah güneş batıdan mı? doğacak" endişesi içinde bekleyebildiğini dikkate almak gerekir (bkz. s. 108). Bu nedenle, konunun öğretimine yer vermemek

⁵⁵ Tirmizi, fiten, 21; İbni Mace, fiten, 28.

⁵⁶ Buhari, rikak, 39; istiska, 27.

⁵⁷ İbni Mace, fiten, 32.

⁵⁸ Bkz. Canan, a. g. e., c. 14, s. 323.

⁵⁹ Buhari, fiten, 25.

⁶⁰ Kur'an, Bakara (2) : 3.

çocuğun ruhsal açıdan olumsuz etkilenme riskini ortadan kaldırmak açısından yararlı olacaktır.

7. Duman (duhan) Çıkması:

a. Kıyamet öncesi, duhan (duman) çıkmasına delil gösterilen; “Göğün, insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkaracağı günü gözle⁶¹” hükmünün, Hz. Peygamber zamanında yaşandığı ve gelecekte olmayacağı görüşü benimsenmektedir⁶².

b. Duhan çıkması, on büyük alametin sayıldığı hadiste geçmesine rağmen⁶³, bu konudaki bir çok rivayetin zayıf olduğu görüşü hakimdir⁶⁴. Ayrıca bu alametin, hadislerle ek olarak başka bir senedle ilave edildiği de görülmektedir⁶⁵.

Kıyamet sürecinin Hz. Peygamberle başladığını kabul edersek, nasları zahirine göre değerlendirmek ve söz konusu alametin meydana geldiği görüşünü benimsemek yanlış olmaz. Ancak yine de aynı hadisenin tekrarının Allah'ın kudretinde olduğu kabul edilmelidir. Böylece kesin bilgiye ulaşmadan, yeniden bir ikilem içine girsek de Mutlak Kudret'e sınır tanımamak anlamında doğruyu yapmış oluruz.

Sonuç olarak, ergenlik öncesi ve başlangıcı çocuğuna, duhan'ın kıyamet öncesi meydana gelecek bir doğal felaket şeklinde takdimi, doğruluğu üzerinde ittifak edilen bir bilgi olmayacaktır. Ayrıca öğrencilerin zihinlerinde algıladıkları duhan'ın, karanlık, yalnızlık ve kaybolma korkularına neden olan korkunç bir sis ve duman tabakası olduğu ve onları ruhsal açıdan olumsuz yönde etkilediği unutulmamalıdır.

---

⁶¹ Kur'an, Duhan (44) : 10.

⁶² Bkz. Yazır, a. g. e , c. 6, s. 4293-4294; Kutub, a. g. e , c. 13, s. 238-239.

⁶³ Müslim, fiten, 39.

⁶⁴ Canan, a. g. e , c. 14, s. 237.

⁶⁵ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, c. 4, s. 56-57.

8. Doğuda, Batıda ve Arabistanda Bir Yerin Batması:

a. Kıyamet öncesi, doğuda, batıda ve arabistanda bir yerin batacağına dair Kur'an ayeti bulunmamaktadır.

b. Söz konusu olaylar, kıyametin on alametinin sayıldığı hadiste yer almaktadır⁶⁶.

c. Ancak olayların nitelikleri konusunda bilgi veren rivayetlere rastlanmamıştır.

Sonuç olarak, din eğitimcisinin, konuyu temellendirecek naslardan yoksun olması nedeniyle, yapılan yorumlara iltifat etmesi veya bizzat kendisinin böyle bir çaba içerisine girmesi uygun olmayacaktır.

9. Yemenden Ateşin Çıkması:

a. Kıyamet öncesi, hicaz bölgesinden bir ateş çıkacağına dair Kur'an ayeti bulunmamaktadır.

b. Kıyamet alameti olarak, bu bölgeden ateş çıkacağını ifade eden rivayetler mevcuttur. Ancak bir kısım hadislerde "hicaz"⁶⁷, bir kısmında ise, "aden"⁶⁸ ifadesi kullanılmıştır.

c. Hadisleri açıklayanlar iki farklı görüş belirtmektedirler. Bunlardan biri; hadisenin, hicri 654 yılında, medine yakınlarında, bir depremi takiben meydana geldiği ve ateşin Mekke ve Busra'dan görüldüğü yolundadır. Bu duruma göre, ateş hadisesi gerçekleşmiştir. İkinci görüş ise; kıyamete yakın böyle bir olayın tekrarlanabileceği yolundadır.

Sonuç olarak, "ateşin çıkışı" ayetle teyit edilemeyen ancak hadislerde belirtilen bir alamet olarak görülmektedir. "Ben kıyamet alametindenim..."⁶⁹, buyuran Hz. Peygamberin işaret ettiği bu olayın gerçekleşmiş olduğu kabul edilebilir. Fakat bu yaklaşım, benzer bir hadisenin ortaya çıkmasını imkansız kılmaz. Zira, bölge hem petrol yatağı durumunda olması hem de zaman zaman sıcak savaşlara gebe görünmesi açısından, böyle bir olayın tekrarına müsaittir.

⁶⁶ Sahih-Müslim Tercemesi, c. 8, s. 434.

⁶⁶ Sahih-Müslim Tercemesi, c. 8, s. 434.

⁶⁷ Buhari, fiten, 24; Müslim, fiten, 42.

⁶⁸ Tecrid, c. 3, s. 2.

⁶⁹ Müslim, fiten, 185.

Ancak din eğitiminde, özellikle ergenlik öncesi çocuğunun böyle bir beklenti içerisine sokulması yarar sağlamayacağı gibi, kesin bilgilerin aktarılamayacak olması nedeniyle de sakıncalı olacaktır.

c. Kıyametin Kopuşu ve Öğretimine İlişkin Öneriler:

Öğrencilerin, kıyametin kopuşunu, evrenin ve dolayısıyla tüm yaşamın yok oluşuna neden olacak doğal felaketler şeklinde tasvir ettiklerini ve anlatımlarının dağlar, denizler, yıldızlar, güneş, gökyüzü vs.' ye dayalı olduğunu görmüştük.

Kur'an kıyametten, "dehşeti her şeyi kaplayan"⁷⁰ şeklinde bahsettiğine göre, ifadelerin ve yorumların mübalağalı bulunmaması gerekir. Ayetlerde sergilenen kıyamet sahnelerinin, dünyevi anlamdaki bu müthiş " Son Buluş" a yönelik tahayyülleri sınırlamadığı görülür.

1. Güneşin Durumu:

- a. Güneş katkanıp dürüldüğünde⁷¹,
- b. Güneşle ay biraraya getirildiği zaman⁷²,

2. Yıldızların Durumu:

- a. Yıldızların ışığı söndüğü zaman⁷³,
- b. Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde⁷⁴,
- c. Yıldızlar döküldüğü zaman⁷⁵,

3. Gökyüzünün Durumu:

- a. Gök de yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar⁷⁶,
- b. Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapılar oluşur⁷⁷,
- c. Gökyüzü bile onunla (o günün dehşeti ile) yarılacaktır⁷⁸,

⁷⁰ Kur'an, Gaşıye (88) : 1.

⁷¹ Kur'an, Tekvir (81) : 1.

⁷² Kur'an, Kıyamet (75) : 9.

⁷³ Kur'an, Mürselat (77) : 8.

⁷⁴ Kur'an, Tekvir (81) : 2.

⁷⁵ Kur'an, İnfitar (82) : 2.

⁷⁶ Kur'an, Hakka (69) : 16.

⁷⁷ Kur'an, Nebe (78) : 19.

⁷⁸ Kuran, Müzzemmil (73) : 18.

- d. Gökyüzü yarıldığı zaman⁷⁹,
- e. Gök yarılıpta, kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman⁸⁰,
- f. O gün, gök sarsılıp çalkalanır⁸¹,
- g. O gün, semayı kitap sayfalarını dürer gibi düreriz⁸²,
- h. O gün, gök erimiş bakıra döner⁸³,

4. Dağların Durumu:

- a. Dağların da atılmış, renkli yüne döndüğü gündür⁸⁴,
- b. Dağlar yürütülür ve serap haline gelir⁸⁵,
- c. Dağlar yerinden kopup yürür⁸⁶,
- d. Dağlar parça parça olduğunda, dağılıp toz haline geldiğinde⁸⁷,
- e. Dağlar atılmış yün gibi olur⁸⁸,
- f. Dağlar atıldığında⁸⁹,
- g. Dağlar yürütüldüğünde⁹⁰,

h. De ki: Rabbim onları (dağları) kül gibi ufalayıp savuracak. Sonra yerlerini dümdüz bir toprak haline bırakacak. Öyle ki, onda ne bir çukur görürsün, ne de bir yükseklik⁹¹,

⁷⁹ Kur'an, İnfitar (82) :1; İnşikak (84) :1; Mürselat (77) : 9.

⁸⁰ Kur'an, Rahman (55) : 37.

⁸¹ Kur'an, Tur (52) : 9.

⁸² Kur'an, Enbiya (21) : 104.

⁸³ Kur'an, Mearic (70) : 8.

⁸⁴ Kur'an, Karia (101) : 5.

⁸⁵ Kur'an, Nebe (78) : 20.

⁸⁶ Kur'an, Tur (52) :10.

⁸⁷ Kur'an, Vakıa (56) : 5-6.

⁸⁸ Kur'an, Mearic (70) : 9.

⁸⁹ Kur'an, Mürselat (77) : 10.

⁹⁰ Kur'an, Tekvir (81) : 3.

⁹¹ Kur'an, Taha (20) : 105-107.

5. Yeryüzünün Durumu:

- a. Yer dümdüz edildiği, içinde ne varsa atıp boşalttığı⁹²,
- b. Orada ne iniş ne de bir yokuş görebileceksin⁹³,
- c. Yer şiddetle sarsıldığı⁹⁴,
- d. Yer küre kendine has sarsıntıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan “ne oluyor buna” dediği zaman⁹⁵,
- e. Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışta çarpılıp darmadağın edildiği zaman⁹⁶,

6. Denizlerin Durumu:

- a. Denizler kaynatıldığı⁹⁷,
- b. Denizler birbirine katıldığı zaman⁹⁸,

7. Hayvanların Durumu:

- a. Gebe develer başı boş bırakıldığı⁹⁹,
- b. Vahşi hayvanlar toplanıp biraraya getirildiğinde¹⁰⁰,

Görüüleceği üzere, Kur'an, kıyametin kopuşu esnasında meydana gelecek olayları, oldukça somut bir tarzda sunmaktadır. Ancak bilginin edinilmesi veya verilmesi esnasında şu hususa dikkat etmek gerekir; Kur'an'da kıyametle ilgili anlatımlar hem evrenin yok oluşu hem de tekrar dirilme esnasındaki sahnelerle iç içedir. Ayetlerin başının ve devamının takibi bu ayırımın yapılabilmesi için yeterlidir. Aksi halde, öğrencilerin anlatımlarında da tesbit ettiğimiz gibi, olayların ve durumların hangi aşamaya ait olduğu karıştırılabilir. Söz gelimi; kişinin

⁹¹ Kur'an, Taha (20) : 105-107.

⁹² Kur'an, İnşikak (84) : 3-4.

⁹³ Kur'an, Taha (20) : 107.

⁹⁴ Kur'an, Vakıa (56) : 4.

⁹⁵ Kur'an, Zilzal (99) : 1-3.

⁹⁶ Kur'an, Hakka (69) : 14.

⁹⁷ Kur'an, Tekvir (81) : 6.

⁹⁸ Kur'an, İnfitar (82) : 3.

⁹⁹ Kur'an, Tekvir (81) : 4.

¹⁰⁰ Kur'an, Tekvir (81) : 5.

kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağına anlatıldığı ayetler¹⁰¹, evrensel yok oluş anlamındaki kıyameti değil, tekrar dirilme esnasındaki durumu anlatmaktadır.

Sonuç olarak, ergenlik öncesi ve başlangıcı dönemi çocuğu, her ne kadar mükellef olma sınırına yaklaşmış olsa da, ruhsal açıdan kıyametin dehşetini kaldıracak olgunlukta değildir. Problemlerin tesbitinde de görüldüğü üzere, öğrencilerin günlük yaşamları, bu bilgiler doğrultusunda etkilenebilmekte ve her an kıyametin kopacağı beklentisi doğabilmektedir.

Sorunun çözülebilmesi, ancak gelişmiş düşünce yapısı içinde bilgilerin değerlendirilmesi ve Mutlak Kudret'in himayesinin hissedilebilmesi ile mümkün olacaktır. Bir kısım öğrencilerin ifadelerinde olduğu gibi; “müslümanların etkilenmeyeceğini bildiğim için korkmuyorum” cevabı, bu hedefi bir dereceye kadar yakalamış kabul edilebilir. Ancak bu olgunluğa, söz konusu dönem çocuğunun ulaşma yüzdesi düşük olduğundan eğitimcilerin hassas olmaları gerekir.

d. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kıyamet Konusu

Kıyamet ve alametlerine ait bilgiler, 7. sınıf öğrencilerinin yıllık ders programı içerisinde yer alan “Ahirete İman” ünitesinde işlenebilmektedir. Konu, din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatını düzenleyen 2356 sayılı tebliğler dergisinde müstakil bir başlık halinde verilmemiş olup, işlenmesi veya kapsamı öğretmenin tasarrufunda görülmektedir.

Öğretmenlerin kıyamet ve alametlerini, söz konusu ünite içerisinde işleme eğilimi taşıdıklarını söyleyebiliriz. Zira, daha önce yapılan bir araştırmada öğretmenlerin, bu konuların müfredatta yer alması gerektiği hususunda talepleri tesbit edilmiştir¹⁰².

Ancak talim ve terbiye kurulu tarafından ders veya kaynak kitap olarak tavsiye edilen eserlerde de kıyamet konusu kapsam olarak farklı boyutlarda ele alınmaktadır. Buna göre:

¹⁰¹ Kur'an, Abese (80) : 34-37.

¹⁰² Osman Taştekin, Öğretmen ve Öğrencilere Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Konularının Değerlendirilmesi, (Basılmamaş Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994, s. 151.

1. “Kıyamet” ve “sur” kelimeleri, sözlük ve terim anlamları verilerek tanımlanmış ve bilimin, kıyametin olabirliğine destek verdiği ifade edilmiştir. Ancak “sur” konusunda, Hz. Peygamberin; “içine üflenen bir boru” tanımlaması da verilmiş fakat açıklama yoluna gidilmemiştir¹⁰³.

2. Bazı kitaplarda, kıyametin kopuş şekli Kur’an ayetleri ışığında verilmiş ancak bir seçicilik ve açıklama yapılmamıştır¹⁰⁴. Böylece, muhatabın yetişkin bir zihin olmadığı gerçeği gözardı edilmiştir.

3. Bir başka kitapta, kıyametin kopuş şekli verilirken, temsil metodu kullanılarak konunun anlaşılmasına ve kavranılmasına zemin hazırlanmıştır; “İpi kopan bir tesbihin taneleri gibi ay, güneş, yıldızlar ve diğer gezegenler arasındaki bağ kopacak¹⁰⁵” ifadesi buna güzel bir örnektir.

4. Ders kitaplarında kıyamet alametlerinden bahsedilmemesine rağmen, talim terbiye kurulunca tavsiye edilen bir kaynak kitapta, kıyamet ve alametleri, büyük ve küçük alametler olarak ele alınmakta, somut ve yorumsuz anlatımlarla doğruluğu kesin hükümler olarak verilmektedir¹⁰⁶.

Görüleceği üzere, öğrencilerin ders kitabı olarak kullandıkları kaynaklar, kıyamet ile ilgili bilgileri kısmen de olsa içermektedir. Bu bilgiler gözden geçirildiğinde;

a. Ayetler ve hadisler, somut tarzda ve öğrencilerin anlayış kapasiteleri gözardı edilerek verilmiştir.

b. Genel olarak kıyamet alametlerine yer verilmemesi olumlu karşılanmakla birlikte, yukarıda adı verilen kaynak eserinde olduğu gibi, bu konudaki bilgilerin mevcudiyeti hem öğretmenleri yönlendirmesi hem de doğrudan öğrencileri bilgilendirmesi açısından uygun görülmemiştir.

¹⁰³ İlyas Çelebi ve diğerleri, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Salan yay., s. 53. (Talim Terbiye Kurulunun 08.10. 1993 gün ve 438 sayılı kararı ile 5 yıl süre ile tavsiye olunmuştur.); A. Reşid Çınarlı, Kemalettin Kadimoğlu, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Meram yay., ist. 1995, s. 69. (1 Mart 1994 gün ve 139 sayılı kararla 5 yıl süre ile tavsiye edilmiştir.)

¹⁰⁴ Çınarlı, Kadimoğlu, a. g. e , s. 69; Çelebi, a. g. e , s. 54.

¹⁰⁵ A. Kemal Özdemir, Arif Arslan, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Gaye Ders Kitapları, Ankara 1995, s.54-55. (13. 08. 1993 gün ve 379 sayılı kararla, 5 yıl süre ile tavsiye edilmiştir.)

¹⁰⁶ Kılavuz, a. g. e , s. 71-93.

Sonuç olarak, öğrencilerin, ders kitaplarındaki bilgilere bağlı olarak ruhsal açıdan olumsuz yönde etkilenmeyecekleri düşünölmekle birlikte yukarıda sözü edilen noksanlıkların giderilmesi, konunun öğretimine katkıda bulunacağı için gerekli görölmüştür.

IV. AHİRET KAVRAMLARI İLE İLGİLİ BULGULAR

A. Bulguların Değerlendirilmesi

1. Öğrencilerin Bilgileri Dahilinde Olan Ahiret Kavramları

Öğrencilerin ahiret bilgisi içinde karşılaşabilecekleri kavramlardan hangilerini öğrendiklerini tespit etmek amacıyla, hem din kültürü ve ahlak bilgisi ders veya kaynak kitaplarında hem de bu konudaki eserlerde yer alan ahiret kavramları taranarak bir sentez yapılmış ve 12 kavram tesbit edilmiştir. Deneklerin, verilen 12 kavramdan bildiklerini işaretlemeleri istenmiştir. Ancak öğrenciler birden fazla kavram işaretlediklerinden tablolardaki eleman sayısı fazla görülmektedir. Buna göre aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

a. 6. sınıf öğrencileri:

Tablo 43. 6 sınıf öğrencilerinin ahiret ile ilgili bildikleri kavramlar

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su [^] ra üfleme	20	8.2	29	8.9	19	9.3	68	8.8
Haşır	2	0.8	10	3	2	0.9	14	1.8
Mahşer	24	9.8	30	9.2	14	6.8	68	8.8
Hesab ve Mizan	22	9	25	7.6	9	4.4	56	7.2
Amel defteri	24	9.8	31	9.5	14	6.8	69	8.9
Cennet	47	19.3	55	17	52	25.6	154	19.9
Kevser havuzu	12	4.9	20	6.1	8	3.9	40	5.1
Huriler	10	4.1	21	6.4	5	2.4	36	4.6
Gilmanlar	0	0	4	1.2	0	0	4	0.5
Araf ve araf ehli	0	0	6	1.8	0	0	6	0.7
Cehennem	47	19.3	55	17	52	25.6	154	19.9
Sırat köprüsü	35	14.4	39	12	28	13.7	102	13.2
Toplam	243	100	325	100	203	100	775	100

Tablo 43'e göre, ahiret ile ilgili kavramlar içerisinde, bilinme oranı açısından "cennet" ve "cehennem" birinci (%19.9), "sırat köprüsü" ikinci (%13.2), "amel defteri", "sura üfleme" ve "mahşer" üçüncü (%8.8) sırada yer almaktadır. "Gılmanlar" (%0.5) ve "araf ehli" (%0.7) son sıralarda yer alırken, diğer kavramlar %1.8 ila %7.2 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir.

b. 7. sınıf öğrencileri:

Tablo 44. 7. sınıf öğrencilerinin ahiret ile ilgili bildikleri kavramlar

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su[^]ra üfleme	32	10.4	34	10.5	23	8.3	89	9.8
Haşır	8	2.6	7	2.1	6	2.1	21	2.3
Mahşer	34	11	34	10.5	31	11.3	99	10.9
Hesab ve Mizan	32	10.4	28	8.6	25	9.1	85	9.4
Amel defteri	38	12.3	38	11.7	34	12.4	110	12.1
Cennet	45	14.6	51	15.7	47	17.1	143	15.8
Kevser havuzu	24	7.8	14	4.3	13	4.7	51	5.6
Huriler	19	6.1	17	5.2	9	3.2	45	4.9
Gılmanlar	1	0.3	1	0.3	0	0	2	0.2
Araf ve araf ehli	1	0.3	4	1.2	1	0.3	6	0.6
Cehennem	45	14.6	51	15.7	47	17.1	143	15.8
Sırat köprüsü	28	9.1	44	13.6	38	13.8	110	12.1
Toplam	307	100	323	100	274	100	904	100

Tablo 44'e göre, ahiret ile ilgili kavramlar içerisinde, bilinme oranı açısından "cennet" ve "cehennem" birinci (%15.8), "amel defteri", "sura üfleme" (%12.1) ikinci, "mahşer" (%10.9) üçüncü sırada yer almaktadır. "Gılmanlar" (%0.2) son

sırada yer alırken, diğer kavramlar %9.8 ila %0.6 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir. Bu durum, 6. sınıf bulguları ile karşılaştırıldığında bir paralellik görülmekle birlikte işaretlenen kavram sayısının arttığı dikkat çekmektedir.

c. 8. sınıf öğrencileri:

Tablo 45. 8. sınıf öğrencilerinin ahiret ile ilgili bildikleri kavramlar

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	28	9.7	42	12	28	11.2	98	11
Haşır	5	1.7	20	5.7	13	5.2	38	4.3
Mahşer	26	9	36	10.3	27	10.8	89	10
Hesab ve Mizan	26	9	38	10.8	20	8	84	9.5
Amel defteri	34	11.8	36	10.3	29	11.6	99	11.2
Cennet	42	14.6	44	12.6	40	16.1	126	14.2
Kevser havuzu	18	6.2	15	4.2	12	4.8	45	5
Huriler	30	10.4	29	8.3	8	3.2	67	7.5
Gılmanlar	1	0.3	0	0	0	0	1	0.1
Araf ve araf ehli	0	0	1	0.2	0	0	1	0.1
Cehennem	42	14.6	44	12.6	40	16.1	126	14.2
Sırat köprüsü	34	11.8	44	12.6	31	12.5	109	12.3
Toplam	286	100	349	100	248	100	883	100

Tablo 45'e göre, ahiret ile ilgili kavramlar içerisinde, bilinme oranı açısından "cennet" ve "cehennem" birinci (%14.2), "sırat köprüsü" (%12.3) ikinci, "amel defteri" (%11.2) ve "sura üfleme" (%11) üçüncü sırada yer almaktadır. "Gılmanlar" (%0.1) ve "araf ehli" (%0.1) son sırada yer alırken diğer kavramlar %4.3 ila %10 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir. Bu durum, 7. sınıf bulguları ile karşılaştırıldığında bir paralellik görülmektedir.

d. Tüm Öğrenciler:

Tablo 46. Tüm öğrencilerin ahiret ile ilgili bildikleri kavramlar

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	68	8.8	89	9.8	98	11	255	9.9
Haşır	14	1.8	21	2.3	38	4.3	73	2.8
Mahşer	68	8.8	99	10.9	89	10	256	10
Hesab ve Mizan	56	7.2	85	9.4	84	9.5	225	8.7
Amel defteri	69	8.9	110	12.1	99	11.2	278	10.8
Cennet	154	19.9	143	15.8	126	14.2	423	16.5
Kevser havuzu	40	5.1	51	5.6	45	5	136	5.3
Huriler	36	4.6	45	4.9	67	7.5	148	5.7
Gılmanlar	4	0.5	2	0.2	1	0.1	7	0.2
Araf ve araf ehli	6	0.7	6	0.6	1	0.1	13	0.5
Cehennem	154	19.9	143	15.8	126	14.2	423	16.5
Sırat köprüsü	102	13.2	110	12.1	109	12.3	321	12.5
Toplam	771	100	904	100	883	100	2558	100

Tablo 46'ya göre, ahiret ile ilgili kavramlar içerisinde, bilinme oranı açısından "cennet" ve "cehennem" birinci (%16.5), "sırat köprüsü" (%12.5) ikinci, "amel defteri" (%10.8) üçüncü sırada yer almaktadır. "Mahşer" (%10) ve "sura üfleme" (%9.9) üçüncü sıraya yakın bilinme oranı göstermiştir. "Gılmanlar" (%0.2) son sırada yer alırken diğer kavramlar %0.5 ila %8.7 arasında bilinme yüzdesi göstermektedir.

2. Öğrencilerin Anlamakta Güçlük Çektikleri Ahiret Kavramları

İlk soruda bilgileri dahilinde olan ahiret ile ilgili kavramları işaretleyen öğrenciler bu soruya, hangi kavramları anlamakta güçlük çektiklerini yazarak cevap vermişlerdir. Elde edilen veriler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

a. 6. sınıf öğrencileri:

Tablo 47. 6. sınıf öğrencilerinin anlamada güçlük çektikleri ahiret kavramları.

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su [^] ra üfleme	8	12.5	15	6.7	10	12.6	9.3	1
Haşır	0	0	8	3.6	0	0	8	2.1
Mahşer	5	7.8	15	6.7	3	3.7	23	6.3
Hesab ve Mizan	3	4.6	20	9	2	2.5	25	6.8
Amel defteri	9	14	27	12.2	4	5	40	10.9
Cennet	10	15.6	39	17.6	17	21.5	66	18.1
Kevser havuzu	3	4.6	18	8.1	3	3.7	24	6.5
Huriler	2	3.1	3	1.3	0	0	5	1.3
Gılmanlar	0	0	3	1.3	0	0	3	0.8
Araf ve araf ehli	0	0	5	2.2	0	0	5	1.3
Cehennem	17	26.5	36	16.2	25	31.6	78	21.4
Sırat köprüsü	7	10.9	32	14.4	15	18.9	54	14.8
Toplam	64	100	221	100	79	100	364	100

Tablo 47'ye göre, ahiret ile ilgili kavramlar anlama güçlüğü açısından "cehennem" (%21.4) birinci, "cennet" (%18.1) ikinci, sırat köprüsü (%14.8) üçüncü sırada yer almaktadır. Bilinme oranı düşük olan "Gılmanlar" (%0.8) son sırada görülürken, diğer kavramlar %1.3 ila %10.9 arasında anlama güçlüğü çekilenler olarak tespit edilmiştir.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 48'e göre, ahiret ile ilgili kavramlar anlama güçlüğü açısından değerlendirildiğinde "sırat köprüsü" (%22.3) birinci, "cehennem" (%19) ikinci, "su^ra üfleme" (%12.5) üçüncü sırada yer almaktadır. Bilinme oranı düşük olan "Gılmanlar" (%0) sonuncu olup bu kavramla ilgili anlama güçlüğü çekildiğine dair ifade bulunamamıştır.

Tablo 48. 7. sınıf öğrencilerinin anlamada güçlük çektikleri ahiret kavramları.

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	9	10.8	19	12.9	13	13.5	41	12.5
Haşır	0	0	3	2	2	2	5	1.5
Mahşer	3	3.6	14	9.5	7	7.2	24	7.3
Hesab ve Mizan	7	8.4	17	11.5	9	9.3	33	10.1
Amel defteri	16	19.2	15	10.2	11	11.4	42	12.8
Cennet	2	2.4	10	6.8	3	3.1	15	4.6
Kevser havuzu	7	8.4	5	3.4	3	3.1	15	4.6
Huriler	7	8.4	7	4.7	0	0	14	4.2
Gılmanlar	0	0	0	0	0	0	0	0
Araf ve araf ehli	0	0	2	1.3	0	0	2	0.6
Cehennem	14	16.8	23	15.6	25	26	62	19
Sırat köprüsü	18	21.6	32	21.7	23	23.9	73	22.3
Toplam	83	100	147	100	96	100	326	100

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 49'a göre, ahiret ile ilgili kavramlar anlama güçlüğü açısından değerlendirildiğinde "sırat köprüsü" (%20.8) birinci, "cehennem" (%18.7) ikinci, "su^ra üfleme" (%13.7) üçüncü sırada yer almaktadır. Bilinme oranı düşük olan "Gılmanlar" (%0) ve "araf ehli" (%0) sonuncu olup bu kavramla ilgili anlama

güçlüğü çekildiğine dair ifade bulunamamıştır. Bu durum 7.sınıf bulgularıyla karşılaştırıldığında paralellik görülmektedir.

Tablo 49. 8. sınıf öğrencilerinin anlamada güçlük çektikleri ahiret kavramları.

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	17	13.6	25	15.2	10	11.1	52	13.7
Haşır	0	0	7	4.2	4	4.4	11	2.9
Mahşer	15	12	10	6	9	10	34	8.9
Hesab ve Mizan	11	8.8	9	5.4	3	3.3	23	6
Amel defteri	19	15.2	12	7.3	9	10	40	10.5
Cennet	11	8.8	15	9.1	7	7.7	33	8.7
Kevser havuzu	9	7.2	10	6	9	10	28	7.3
Huriler	5	4	0	0	3	3.3	8	2.1
Gılmanlar	0	0	0	0	0	0	0	0
Araf ve araf ehli	0	0	0	0	0	0	0	0
Cehennem	19	15.2	37	22.5	15	16.6	71	18.7
Sırat köprüsü	19	15.2	39	23.7	21	23.3	79	20.8
Toplam	125	100	164	100	190	100	379	100

d. Tüm Öğrenciler:

Tablo 50'ye göre, ahiret ile ilgili kavramlar anlama güçlüğü açısından değerlendirildiğinde "cehennem" (%19.7) birinci, "sırat köprüsü" (%19.2) ikinci, "su^ra üfleme" (%11.7) üçüncü sırada yer almaktadır. "Gılmanlar" (%0.2) son sırada yer almasının sebebi bilinme oranındaki düşüklüktür. Sonuç olarak, kavramların bilinme oranı ile anlama güçlüğü çekme oranı arasında bir paralellik bulunmuştur.

Tablo 50. Tüm öğrencilerin anlamada güçlük çektikleri ahiret kavramları.

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	33	9	41	12.5	52	13.7	126	11.7
Haşır	8	2.1	5	1.5	11	2.9	24	2.5
Mahşer	23	6.3	24	7.3	34	8.9	81	7.5
Hesab ve Mizan	25	6.8	33	10.1	23	6	81	7.5
Amel defteri	40	10.9	42	12.8	40	10.5	122	11.4
Cennet	66	18.1	15	4.6	33	8.7	114	10.6
Kevser havuzu	24	6.5	15	4.6	28	7.3	67	6.2
Huriler	5	1.3	14	4.2	8	2.1	27	2.5
Gılmanlar	3	0.8	0	0	0	0	3	0.2
Araf ve araf ehli	5	1.3	2	0.6	0	0	7	0.6
Cehennem	78	21.4	62	19	71	18.7	211	19.7
Sırat köprüsü	54	14.8	73	22.3	79	20.8	206	19.2
Toplam	364	100	326	100	379	100	1069	100

3. Öğrencileri Ürküten ve Korkutan Ahiret Kavramları

Öğrenciler, hangi kavramların kendilerini ürkütüp korkuttuğunu yazarak cevap vermişlerdir. Elde edilen bilgiler aşağıdaki tablolarda değerlendirilmiştir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 51'e göre, anlatıldığında öğrencileri korkutan ve ürküten ahiret kavramları içerisinde "cehennem" (%40) birinci, "sırat köprüsü" (%36.6) ikinci, "mahşer" (%9) üçüncü sırada yer almaktadır. En az korku oluşturan kavram "amel defteri" (%0.9) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 51. 6. sınıf öğrencilerini anlatıldığında ürküten kavramlar

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	3	4.6	4	4.6	8	13.5	15	7.1
Haşır	0	0	2	2.3	2	3.3	4	1.9
Mahşer	3	4.6	7	8.1	9	15.2	19	9
Hesab ve Mizan	0	0	7	8.1	2	3.3	9	4.2
Amel defteri	0	0	0	0	2	3.3	2	0.9
Cehennem	34	52.3	31	36	19	32.2	84	40
Sırat köprüsü	25	38.4	35	40.6	17	28.8	77	36.6
Toplam	65	100	86	100	59	100	210	100

*b. 7.Sınıf Öğrencileri:***Tablo 52. 7. sınıf öğrencilerini anlatıldığında ürküten kavramlar**

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	3	4.3	7	7.9	11	13.2	21	8.7
Haşır	4	5.7	2	2.2	2	2.4	8	3.3
Mahşer	13	18.8	11	12.5	16	19.2	40	16.6
Hesab ve Mizan	3	4.3	7	7.9	5	6	15	6.2
Cehennem	30	43.4	32	36.3	28	33.7	90	37.5
Sırat köprüsü	16	23.1	29	32.9	21	25.3	66	27.5
Toplam	69	100	88	100	83	100	240	100

Tablo 52’de görüleceği üzere, anlatıldığında öğrencileri korkutan ve ürküten ahiret kavramları içerisinde “cehennem” (%37.5) birinci, “sırat köprüsü” (%27.5) ikinci, “mahşer” (%16.6) üçüncü sırada yer almaktadır. En az korku oluşturan

kavram “hesab ve mizan” (%6.2) olarak tespit edilmiştir. Bu durum 6. sınıf öğrenci bulguları ile karşılaştırıldığında nispeten paralellik göstermektedir.

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Tablo 53. 8. sınıf öğrencilerini anlatıldığında ürküten kavramlar

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	7	10.1	3	4.4	13	15.8	23	10.5
Haşır	0	0	9	13.4	7	8.5	16	7.3
Mahşer	17	24.6	10	14.9	11	13.4	38	17.4
Hesab ve Mizan	3	4.3	4	5.9	9	10.9	16	7.3
Amel defteri	0	0	0	0	3	3.6	3	1.3
Cehennem	31	44.9	24	35.8	22	26.8	77	35.3
Sırat köprüsü	11	15.9	17	25.3	17	20.7	45	20.6
Toplam	69	100	67	100	82	100	218	100

Tablo 53'e göre, anlatıldığında öğrencileri korkutan ve ürküten ahiret kavramları içerisinde “cehennem” (%35.3) birinci, “sırat köprüsü” (%20.6) ikinci, “mahşer” (%17.4) üçüncü sırada yer almaktadır. En az korku oluşturan kavram “amel defteri” (%1.3) olarak tespit edilmiştir. Bu durum diğer sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular ile karşılaştırıldığında nispeten paralellik göstermektedir.

d. Tüm Öğrenciler:

Tablo 54'e göre, anlatıldığında öğrencileri korkutan ve ürküten ahiret kavramları içerisinde “cehennem” (%37.5) birinci, “sırat köprüsü” (%28.1) ikinci, “mahşer” (%14.5) üçüncü sırada yer almaktadır. En az korku oluşturan kavram “amel defteri” (%0.7) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 54. Tüm öğrencileri anlatıldığında ürküten kavramlar

	6.Sınıflar		7.Sınıflar		8.Sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Su^ra üfleme	15	7.1	21	8.7	23	10.5	59	8.8
Haşır	4	1.9	8	3.3	16	7.3	28	4.1
Mahşer	19	9	40	16.6	38	17.4	97	14.5
Hesab ve Mizan	9	4.2	15	6.2	16	7.3	40	5.9
Amel defteri	2	0.9	0	0	3	1.3	5	0.7
Cehennem	84	40	90	37.5	77	35.3	251	37.5
Sırat köprüsü	77	36.6	66	27.5	45	20.6	188	28.1
Toplam	210	100	240	100	218	100	668	100

4. Öğrencilerin Ahiretle İlgili Bildikleri Diğer Kavramlar

Öğrencilerden 1. soruda verilen kavramlar dışında bildikleri diğer kavramlar var ise yazmaları istenmiştir. 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin tümü bu soruyu boş bırakırken, 8. sınıflardan 7 öğrenci (%5.5) cevap vermiştir. Değerlendirmeye alınan bu cevapların dağılımını ve oranlarını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 55. 8. sınıf öğrencilerinin ahiret ile ilgili bildikleri diğer kavramlar

	N	%
Zebaniler	4	3.1
Tuba ağacı	2	1.5
Peygamberimizin sancağı	1	0.7
Boş bırakanlar	119	94.4
Toplam	126	100

Öğrencilerin bundan sonraki sorulara verecekleri cevaplar yukarıda verilen kavramlardan bağımsız olma niteliğini taşımaktadır. Cevapların değerlendirilmesi sonucu, ahiret ile ilgili bilgilerin öğrencileri;

1. Nasıl ve hangi yönde etkilediği,
2. Bilgilerin zihinsel açıdan hangi düzeyde algılandığı,
3. Mevcut bilgilerin zihinsel çelişkiye neden olup olmadığı,
4. Hangi sorulara cevap aradıkları sorgulanmak istenmiştir.

Bu amaçla, aşağıdaki sorular yöneltilmiş ve yazılı cevaplar vermeleri istenmiştir:

5.soru: Ahiret ile ilgili kavramlar konusunda bilgilendirildiğinizde sizi çok etkileyen anlatımlar var mı? Neler?

6.soru: Ahiret ile ilgili kavramlar anlatıldığında, doğruluğundan şüphe ettikleriniz var mı? Bunlar nelerdir? Nedenlerini yazınız.

7.soru: Ahiret ile ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?

5. Öğrencileri Etkileyen Ahiretle İlgili Anlatımlar

Öğrencileri etkileyen anlatımların istendiği bu soruya verilen cevap dağılımını ve oranlarını gösteren bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 56.

	6. sınıflar		7.sınıflar		8.sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	39	25.4	35	24.4	41	32.5	115	27.1
Cevaplamayanlar	115	74.6	108	75.5	85	67.4	308	72.8
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 56'da görüldüğü gibi, ahiret ile ilgili hangi anlatımların kendilerini etkilediği sorusuna bu anlatımları yazarak cevap verenler tüm öğrencilerin $\frac{1}{4}$ 'ünden (%27.1) fazladır. Öğrencilerin $\frac{3}{4}$ 'üne yakını (%72.8) ise, bu soruya cevap vermemiş olup, bu konuda kendilerini etkileyen bilgilere sahip olmadıkları düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

Ahiretle ilgili hangi anlatımların kendilerini etkilediği sorusuna 39 (%25.3) öğrenci cevap vermiş, 115'i (%74.6) ise, boş bırakmıştır. Soruyu cevaplamayanların bu konuda etkilenmedikleri düşünülmektedir. Tesbit edilen anlatımlar şunlardır:

- Dümdüz olan dünyada hepimiz mezarımızda oturacağız. Erkekler göbeklerine, kadınlar göğüslerine kadar toprağa gömülü olacaklar. Güneş günahkarların beynini su gibi kaynatacak,

- Beni en çok etkileyen kaynar kazanlara insanların atılması,

- Cennette her istenenin önümüze geldiğini biliyorum. Bana bu durum hep Alaaddin'in sihirli lambasında olanlar gibi gelir.

- Dedem, her zaman kışın yanan sobayı göstererek, cehennem azabına nasıl dayanacağımızı söyler. Soba çok yanınca, yanına yaklaşmadığım için cehennemi çok korkunç buluyorum ve beni oraya atmaması için Allah'a yalvarıyorum,

- Bana, ahiret gününde karşımıza iki kapının çıkacağını söylediler. Biri cennet, biri cehennem kapısı olacak ve onlardan birini seçeceğiz. Ama biz, hangisinin cennet kapısı olduğunu bilmiyoruz. Ya yanlışlıkla, cehennem kapısını seçersek diye korkuyorum,

- Tekrar dirildiğimizde, insanların tüyleri diken diken olur. Elleri, ayakları tutmaz olur, tir tir titrer. Tanıdıkları kimseleri bulamazlar,

- Çok hassas bir terazi olacak. Günahlarımız taşla, sevaplarımız kumla tartılacak. Kimin cennete gideceği işte burada belli olacak,

- Günahlarımız bize simsiyah ve korkunç, sevaplarımız ise, bembeyaz ve güzel gözükecek,

- Amel defterimiz beni etkiliyor. Çünkü, dünyada yaptığımız her şey orada en ufak noktasına kadar yazılı olacak,

- Ahirette hiç kimseyi tanımayacağız. Tek başımıza bir yerde oturacağız. En sevdiğimiz ailemizle bile olamayacağız. Annemiz ve babamız bile bizden kaçacak. Ölümden korkmuyorum. Nasıl olsa ecelimiz gelince öleceğiz. Fakat beni tek başıma kalmak korkutuyor,

- Kıl kadar ince köprüden geçmek zorundayız. Bu köprünün altında ateşler kaynıyor. Günahlı olanlar ne kadar uğraşalarda, geçemeyecekler,

- Cennete gitmek için, sırat köprüsünden karşıya geçmek gerekir. Sevabı ağır gelenler için köprü genişler. Şimşek gibi, rüzgar gibi geçilir. Ama günahkarlar için, kıldan incedir. Ne kadar uğraşsa da ateşe düşer ve cezasını çeker,

- Ahirette kimse günahını söylemez. Ama eller ve ayaklar konuşmaya başlar. Her şeyi itiraf eder. Yapılacak bir şey kalmaz,

- Bir cehennem meleği var ki, her tarafı ateşten ve elleri çok büyük. Bir anda binlerce kişiyi tutabilir. Böylece herkesi, çok çabuk cehenneme atar,

- Cehenneme yalnızca insanlar atılmayacak, cinler de onlarla birlikte olacak,

- Cehennemdeki ateş, dünyadaki gibi değildir. Eğer onun ne kadar korkunç olduğunu bilse idik, hiç durmadan ibadet ederdik,

- Mahşerde annemizi, sütünün kokusundan tanıyacağız,

- Peygamberimiz, sakallı erkekleri ve başı kapalı kadınları yanına alacak. Hesap için insanlar bin yıl ayakta bekleyecekler,

- Diridiğimizde 18 yaşında olacağız,

- Ahirette televizyon gibi bir alet olacak ve herkes ne yaptığını seyredecek,

- Karşımıza iki yol çıkacak; biri yukarı, biri aşağı. Yukarı olan yeşil, aşağı olan kırmızı olacak. Yeşil olan cennete, kırmızı olan cehenneme çıkar,

- Öbür dünyada bir yokuş var. İniliyor, çıkılacak. Günahımıza göre, eğimi azalacak veya çoğalacak,

- Amel defterine günahlar kırmızı kalemle, sevaplar ise, yeşil veya altın kalemle yazılacak. Sol tarafımızdaki melekler, günahlarımızı hemen yazmaz, akşama kadar bekler,

- Sur, israfilin ağzından çıkan bir sestir. Koskoca minareden bu sesi çıkarınca, herkes dirilir ve hesap başlar,

- Cenneti rüyasında babaannemin annesi gördü ve bana anlattı. Orası tepe gibi bir yer ve meyve ağaçları var. Bir kapısı ile önünde iki melek var. Bunların biri sağda, biri solda. Ona; cennete girmesi için namaz kılması gerektiğini söylediler,

- Cehennem yedi kattır. Günahına göre, insanlar yerleştirilir. Küfür edenlerin ağzına pislik doldurulur. Oranın bir günü buranın bin günüdür. Bir rekat kılınmadığı zaman, cehennemde seksen sene yanılır,

- Gücümüzün yettiği hayvanları öldürsek, mesela; karıncayı, sırat köprüsünü geçmemize yardım etmez. Öldürmezsek, elimizden tutarak karşıya geçmemize yardım eder. Ayrıca kestiğimiz hayvanların üstüne binerek de bu köprüyü kolayca geçebiliriz,

- Cennetteki bir akrabamız, eğer bizim cennete girmemizi istiyorsa, sırat köprüsünü kolay geçeceğiz. Ancak alnımızda kim tarafından kurtarıldığımızı belirten bir damga olacak,

- Cehennemde kömür haline geleceğiz. Sonra tekrar eski halimize geleceğiz. Günahlarımız bitince cennete gideceğiz ama damgalı olacağız,

- Cennet çok güzel olacak. Günahsızlar süttten beyaz, baldan tatlı su içecekler. Sonra hiç susamayacaklar. Ayrıca süttten şelaleler akacak. Akla gelen her şey hazır olacak. Mesela; eskiyen ayakkabıların yerine yenisi gelecek. Herkes 33 yaşında olacak, ölüm ve hastalık olmayacak. Ancak oradaki nimetler yenmez, bakılınca doyulur,

- Cehennemdeki insanlar yanınca bir damla su olup, tekrar yaratılır. Susayınca onlara balgam içirilir. Günahı kadar bu durum devam eder,

- Hoca “Kimse cehenneme gitmeyecek. Anne ve baba çocuklarını nasıl affediyorsa, Allah’da bizi affedecek” dedi. Ben de çok rahatladım,

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

Ahiretle ilgili hangi anlatımların kendilerini etkilediği sorusuna 35 (%24.4) öğrenci cevap vermiş, 108’i (%75.5) ise, boş bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin, bu konuda kendilerini etkileyen bilgilere sahip olmadıkları düşünülmektedir. Tesbit edilen anlatımlar şunlardır:

- Sırat köprüsü, bir telin yedi kat inceliğinde olacak. Kafirler, geçeyim derken düşecek. Müslümanlar öyle hızlı geçecekler ki, anlamayacaklar ve “biz niye sıratı geçemedik” diyecekler,

- Dünyada zararsız bir hayvanı öldürünce, insan o hayvanın şekline girecek. Hayvan da insan olacak ve ona eziyet edecek. Eziyetten kurtulunca da cennetle cehennem arasında hapsedilecek,
- Cehennemde iken, aslana benzer bir hayvan gelecek ve oradakilere zarar verecek. Ayrıca öldürdüğümüz hayvanlar da dev kadar olup zarar verecekler. Sonra orasını çok pis bir koku kaplayacak,
- Cennette müslümanlar için, altından yapılmış köşkler var. Sevap sayımız ne kadar fazla olursa, o kadar altın köşkümüz olur. Orada zahmetsiz ihtiyaçlar karşılanır. Dünyada yapamadıklarımızı orada yapabiliriz,
- Cennet derece derecedir. En üstünde, peygamberler, şehitler ve evliyalar kalır. Bunlar her zaman Allah'ı ve Peygamberimizi görebilirler,
- Cehenneme iki grup girer; kafirler ve günahkar müslümanlar. Orada bir hayvan gelip, insanların iç organlarını çıkarır. Ama insan ölmez. İç organlar öyle pis kokar ki, cehennemdekiler buna dayanamazlar ve "Allahım! Yeterki bu kokuyu al, biz yanmaya razıyız" derler. Allah, bunu kabul etmez. Günahları bitip de cennete gidenlerin alınlarında kırmızı boya sürülür,
- Cehennemde Allah yanmayı emrecek. Eğer insan, bu emre uyar ve kaçmazsa, Allah onu affedip cennete sokacak. Kaçmaya çalışanlar ise, yakalanıp, tekrar tekrar yakılacak,
- Küçükken ölen bebekler, anne ve babalarını affedebilirler. Ama onlar kafirse, kurtulamazlar. Onların yerine melekler, bebeklere annelik ve babalık yaparlar,
- Amel defterini elimize aldığımızda, bazıları sevinecek, bazıları üzülecek. O defteri teraziye koyup tartacağız. Ahirette terazinin gözleri ters olacak. Ağırıklar yukarı, hafiflikler aşağı çökecek,
- Dünyada iken, şalvar, cübbe ve çarşaf giyenlere ahirette serinlik verilecek. Onlar sıcaktan hiç etkilenmeyecekler,
- Amelimize göre, kurt, köpek, domuz vs. olacağız. Bazımızın gözleri arkada olacak. Omurgamız bükülecek, birbirine yapışacak. Bunu gören kendinden kaçacak,

- Dünyada içki içip de, cehennemde yanan kişi, çıkınca bir dere görecektir. O dereyi iki zannedecek. İçecek ve “ne biçim tadı var” diyecek. Tatlı su bulamayacak ve pişman olacak,

- Cennette çok portakal istersen, çok portakal gelir. Cehennemde ise, portakal istersen, diken gelir. Allah: “Bu senin hakkındır” der. Ayrıca ahirette iki elma vardır. Biri cennetin, biri de cehennemindir. Cehennem elmasının dışı iyi ama içi çürük, cennet elmasının dışı kötü ama içi tatlıdır. Yalan söyleyenin başına kanlı yarasa, doğru söyleyenin başına beyaz güvercin konacaktır,

- Amel defterinde önce farzlara bakılır. Sonra sünnetlere ve nafilere. Hepsisi de yetersizse cehenneme, farzlar yeterli ise, defter kapatılarak cennete gönderilir,

- Cehennem, güneşten sıcak, alevli bir yerdir. Kızgın saclar ve yılanlar bulunur. Cehennem kazanları bir sene yakılır, kızartılır. Bir sene daha yakılır, karartılır. Deve büyüklüğünde akrelerin ısırıldığı yerin acısı, kırk yıl geçmez,

- Cehennem, şeytanların bulunduğu bir yerdir. Kocaman bir ateş kuyusu vardır. Sırat köprüsü bunun üzerinde bulunur. Orada irin ve kan ırmakları vardır,

- Cehennemlikler sonsuz boşlukta yanacaklardır. ”Su, su” diye bağıracaklar fakat büyük yılanlar gelip onları sokacak. Ayrıca susayınca, oradaki bir ağacın suyunu verecekler ama öldürücü tadı olacak. Günahımız bitene kadar,ölüp ölüp dirileceğiz. Sonra cennete gittiğimizde alnımıza bir artı işareti konacak. Bunu gören herkes alay edecek,

- Dünya sona erdikten sonra, kadınlar beli bükük, erkekler normal olarak yeniden canlanacaklar. Bulutların üzerinde, gökdelen gibi bir bina olacak. En üstte Allah, sonra peygamberler ve melekler olacak. Buraya günahkarlar yürüyerek, sevabı olanlar asansörle çıkacaklar. Herkes Allah’ı ve peygamberleri görecektir. Orası mahkeme gibi olacak. Allah, herkese sırası ile amel defterini verecek. Amel defterindeki beyaz sayfalar, sevap demektir. Bir günahın ağırlığı, bir sevabın ağırlığının yarısı kadar olacak,

- Önce Allah’ın huzuruna geleceğiz. Günahları fazla olanlar sırat köprüsüne gidecek ve dere gibi ateşli bir yere düşecek. Bu dereye yananlar bir daha Allah’ın

huzuruna gelecek. Eğer derslerini almışlarsa cennete, almamışlarsa cehenneme götürülecekler,

- Sevabı fazla olanlara, sırat at verilecek. Onlar buna binecekler ve cennete gidecekler. Günahkarlar ise, yanık bir şekilde cennete girecekler,
- Cehennemlikler, sırat köprüsünden düşünce, altta insan yemeyi bekleyen timsahlar olacak,

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

Ahiretle ilgili hangi anlatımların kendilerini etkilediği sorusuna 41 (%32.5) öğrenci cevap vermiş, 85'i (%67.4) ise, boş bırakmıştır. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin, bu konuda kendilerini etkileyen bilgilere sahip olmadıkları kabul edilmektedir. Tesbit edilen anlatımlar şunlardır:

- Cennette her şeye ulaşabileceğim düşüncesi beni mutlu ediyor,
- Cehenneme götürülürken, insanlar ikiye katlanır. Gürzlerle bel ve boyun kemikleri kırılarak sürüklenir. Cehenneme gitsem bile, şeytanlarla sürüklenmek beni korkutuyor,
- Mahşer yerine gelirken, cehennemin korkunç sesini herkes duyacak ve dehşete kapılacak. Hesap anında peygamberlerin bile dilleri tutulacak,
- Ahirette Allah'ı görebilmemiz ve cennette sonsuza kadar kalacak olmamız beni rahatlatıyor,
- Yemek vaktinde dedikodu yapanların, cehennemde kokmuş et yiyeceğini biliyorum. Ayrıca cehennemdeki diğer yiyecekler ve zebanilerin şekilleri çok korkunç olacakmış,
- Sırat köprüsünden geçmeyi başaramam diye korkuyorum,
- Cennette baldan ve süttten ırmaklar var. Kuşlar gelip, "Beni ye" diyorlar. Yendiklerinde, kemikleri yeniden birleşip, kuş oluyorlar. Akıldan geçen her şey anında oluyor,
- Amel defteri elimize verildiğinde sırat köprüsüne gideceğiz. Köprünün sonunda bir kedi ve bir köpek olacak. Kedi çıkaracak ve köprü kayganlaşacak. Günahkarlar ateş kazanlarına düşecekler. Ama günahsızlar geçerken, köpek, kedinin çıkardıklarını yalayarak kayganlığı önleyecek,

- Cehennemde dibi olmayan bir kuyu var. İçine düşüp yanacağız. Yanarken, melekler de ellerindeki dikenleri batıracaklar,
- Cehennemin ateşi, dünyadaki yetmiş bin katı daha güçlü ve dehşetli olacak. O ateşin bir kıvılcımı dünyaya düşseydi, dünya yanardı,
- Cennet meyvelerle dolu, yemyeşil bir yerdir. Ancak istenen şeyin grçeği karşımıza gelmez. Onun hayalini görür fakat elimize alamayız. Her cuma öğleden sonra Allah'ı görebiliriz. Hayatında karıncaları incitmeyenlere orada, karıncalar hizmet eder,
- Ahirette bir tartı var. Orada tüm günahlar ve sevaplar görüntü ile tartılır,
- Ahirette karşımıza iki yol çıkar. Biri güllü, biri dikenlidir. Dikenli yol, ileride güllü yol olur ve cennete çıkar. Güllü yola girenler ise, cehenneme gider. Orada ömrümüz bize üç dakika gibi gelir,
- Cennette altın bir tas vardır. Buradan süt veya su içince, içtiğimiz yarısı da altın olur. Cennette ben birinci katta, annem yedinci katta ise ve ben onun yanına gitmek istiyosam, bir melek gelir ve beni onun yanına götürür,
- Allah'ın bir meleğinin 600 yıl uzunluğunda bir kanadı vardır. Cenneti 600 yıl gezmiş bitirememiş ama kanadı bitmiş. Sonra o melek cennette bir çiçek olmuş,
- Cennette bir kişinin dört bin hatunu olur. Bir meyve yemek istediğimizde, ağaç ters döner. Dalları aşağıda, kökleri yukarıda olur. Havada uçan bir kuşu yemek istediğimizde, tabağımıza pişmiş olarak gelir. Yorulduğumuzda altımıza oturak verilir,
- Cehennemde “yandım” diye bağırıldığında, soğuk su dökülerek ateş söndürülür. Sonra soğuktan donulur. Sonra vahşi hayvanların bulunduğu kuyulara atılır,
- Cehennemde ateşten denizler ve kazanlar vardır. Orada insanın eti, kemiği eriyor ama hiç ölmüyor,
- Şehitler ve müridler sırat köprüsünden geçmezler. Onların kul hakkına karşılık, alacaklı olanlara cennetten köşkler verilir. Ayrıca huriler, evlenmemiş şehitlere verilir,

- Cehennemde yananların alınlarında bir “ben” olur. Hıristiyanlar hariç herkes, cehennemden çıkıp, cennete girer. Ancak alındaki “ben” cehennem ateşi kokar ve herkes ondan kaçar,
- Sırat köprüsünün üzerinde kancalar, bombalar, mayınlar olacak. Yedi kat altında cehennem, yedi kat üstünde ise, cennet olacak. Ondan geçerken bin yıl düz, bin yıl yokuş gidilecek,
- Cennet kapısı açılmadan, herkes susayacak. İyiler Peygamberimizin yanına gidip, su içecekler. Oradaki havuz dört köşe olacak. Bir köşesinde Peygamberimiz, diğer köşelerinde ise, Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir olacak,
- Cehennemde yetmiş bin kazan var. En sonuncusunda açık gezenler yanacak. Ama kalpleri yanmayacak. Çünkü, kalplerde mühür vardır,
- Cennette bir meyve var. Kim ondan yerse, cehenneme gönderilecek.

6. Öğrencilerin Doğruluğundan Şüphe Ettikleri Ahiretle İlgili Bilgiler

Öğrencilere, ahiretle ilgili hangi bilgilerin doğruluğundan şüphe ettikleri sorulmuştur. Soruyu cevapsız bırakan öğrencilerin, mevcut bilgilerinden şüphe etmedikleri düşünülmektedir. Bu soruya verilen cevap dağılımı ve oranlarını gösteren tablo aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

Tablo 57.

	6. sınıflar		7.sınıflar		8.sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	18	11.6	21	14.6	17	13.4	56	13.2
Cevaplamayanlar	136	88.3	122	85.3	109	86.5	367	86.7
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 57’ye göre, öğrencilerin 1/10’undan fazlası (%13.2), şüphe duydukları ahiretle ilgili bilgileri aktarmışlardır. 4/5’den fazlası (%86.7) ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu öğrencilerin, mevcut bilgilerinin doğruluğundan şüphe etmedikleri düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

“Ahiretle ilgili kavramlar anlatıldığında doğruluğundan şüphe ettikleriniz var mı?” sorusuna 18 (%11.6) öğrenci cevap vermiştir. Soruyu cevapız bırakan 136’ (%88.3) öğrencinin ise, bilgilerinin doğruluğun şüphe etmedikleri düşünülmektedir. Tesbit edilen itirazlar şunlardır:

- Yeniden dirildiğimizde mezarımızda bin yıl beklememiz,
- Ahirette, kötü amellerimizin bize eşek şeklinde görünmesi,
- Ahirette doğru söyleyenlerin başına beyaz güvercin, yalancıların başına yarasa konması,
- Kötü insanların, ahirette köpek olarak yaratılması,
- Oynadığımız bebeklere kötü davrandığımızda, ahirette de onların bize kötü davranması,
- Günahı çok olanların bir daha dünyaya gönderilecekleri,
- Allah bir güçtür. Onu ahirette de göremeyiz,
- Annenin çocuklarından kaçması,
- Anne çocuklarına hakkını helal etmeyince ebedi yanacakmış. Müslüman ise nasıl ebedi yanacak,
- Hayvanlara acı çektirdiğimizde, onların da bize acı çektirmesi,
- Üç tane erkek çocuğu olanın cennete gitmesi,
- Şehitlerin yetmiş kişiyi cennete sokması,
- Cennet ırmaklarından içtikçe içilmesi, cehennem suyundan içince bağırsakların erimesi,
- Uyurken gülen bebeklerin ruhlarının o anda cennette olması,
- Ellerimiz ve ayaklarımızın konuşarak günhlarımızı söylemesi.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

“Ahiretle ilgili kavramlar anlatıldığında doğruluğundan şüphe ettikleriniz var mı?” sorusuna 21 (%14.6) öğrenci cevap vermiştir. Soruyu cevapsız bırakan 122 öğrencinin (%85.3) ise, bu konuda şüphe taşımadıkları düşünülmektedir. Tesbit edilen itirazlar şunlardır:

- Sırat köprüsüne ve anlatılanlara inanmıyorum,
- Ahirette, hayatımızın televizyon gibi bir aletle seyrettirilmesi,
- Kafirlerin dişlerinin ahirette dağ kadar büyük olması,
- Güneşin insanlara bir metre kadar yaklaşması ve insanların terleri içinde boğulması,
- Cehenneme en fazla kadınların gitmesi,
- Sırat köprüsünün kıldan ince olması,
- Ahirette, sevdiklerimizden kaçmamız,
- Şu anda cennetin var olması,
- Hayatta iken annesine bağırانların, ahirette dillerinin uzaması,
- Cennetin kapısının yerden göğe kadar büyük olması,
- Günahımızın bedelini öderken, yanıp kül olduktan sonra tekrar canlanıp acı çekmemiz,
- Dünyanın dümdüz olması ve başka dünyaya gitmemiz. Peki, bu dünya ne olacak?,
- Cehennem, o kadar kötü bir yer olmayabilir,
- Cennete giden insan, istediği her şeyi yiyip içiyormuş. Afedersiniz, büyük ve küçük abdestini yapamazmış. Buna inanmıyorum,
- Evli olan bir kadın, cennete herkese karşı inanılmaz güzel giysiler giyermiş. Fakat kocası karşısında çıplakmış. Bunu bana, yazın gittiğim Kur'an kursu hocası arasına söyledim ama inanmadım,
- Allah, insanları cezalandıracaksa, niçin yarattı?,
- Cehennemden çıkıpta cennete gidenlerin hiç mutlu olamaması. O zaman cennete gitmenin ne anlamı var?.

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

“Ahiretle ilgili kavramlar anlatıldığında doğruluğundan şüphe ettikleriniz var mı?” sorusuna 17 (%13.4) öğrenci cevap vermiştir. 109'u (%86.5) ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu öğrencilerin mevcut bilgilerinden şüphe duymadıkları kabul edilmektedir. Tesbit edilen itirazlar şunlardır:

- Cennetteki ağaçların ters olması. Allah, kullarım ağaçlara çıkar ve düşer diye düşünmüş. Bence böyle değildir,

- Cennetin sonsuz olduğundan şüpheleniyorum,
- Her istenilenin gerçekleşmesi,
- Allah'a inanmadığımdan değil ama tekrar dirileceğimize inanmıyorum,
- Cennetteki bir insanın, cehennemdeki bir kişiyi kurtarması. Herkes kendi

cezasını çekmeyecek mi?,

- Günahlarımızın terazide tartılması bana doğru gelmiyor,
- Sırat köprüsünün hem kıldan ince hem de kılıçtan keskin olması,
- Ahirette herkesin anne, baba ve oğlundan kaçması,
- Organlarımızın konuşarak, günahlarımızı söylemesi,
- Yeniden diriltildiğimizde, develerin üzerinde dirilmemiz. Üstelik bir deve

üstünde beş kişinin dirilmesi,

- Dünyada iken, müzik aleti çalanların mahşere o aletleri çalarak gitmesi,
- Cehennemde çok bağırp yardım isteyenleri Allah'ın affetmesi,
- Sırat köprüsünü hayvanların üstünde geçmemiz,
- 100 yaşını geçen herkesin cennete gitmesi. Ayrıca torununun torununu

görenlerin ve beş kızı olanın da cennete gitmesi,

- Dünyada iken açık gezenlerin, kafirlerin kanını içerek azap çekmeleri,
- Erkeklerin, cennette çok kadınla yaşamaları,
- Cehennemi gören meleklerin hiç gülmemesi. Aslında meleklerin gülmesi

diye bir şey yoktur.

7. Öğrencilerin Ahiretle İlgili Olarak Öğrenmek İstedikleri Konular

Öğrencilere, "Ahiretle ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?" sorusu yöneltilmiş olup, bu soruya verilen cevap dağılımı ve oranlarını gösteren tablo aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

Tablo 58.

	6. sınıflar		7.sınıflar		8.sınıflar		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	43	27.9	36	25.1	39	30.9	118	27.8
Cevaplamayanlar	111	72	107	74.8	87	69	305	72.1
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

Tablo 58'e göre, öğrencilerin $\frac{1}{4}$ 'nden fazlası (%27.8), ahiretle ilgili öğrenmek istedikleri konuları belirtmişlerdir. $\frac{3}{4}$ 'e yakını (%72.1) ise, soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu öğrencilerin ahiretle ilgili merak ettikleri hususların olmadığı düşünülmektedir.

a. 6. Sınıf Öğrencileri:

"Ahiretle ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?" sorusuna 43 (%27.9) öğrenci cevap vermiştir. Bunların 24'ü (%15.5), kavramları ayrıntılı öğrenme isteği bildirmiştir. Bu konuda yoğunlaşma, cehennem, cennet, sırat köprüsü, sura üfleme üzerinde olmuştur. Öğrencilerin 19'u (%12.3) ise, özel sorular yöneltilmişlerdir. Tesbit edilen sorular şunlardır:

- Ahirette giysilerimiz olacak mı?,
- Amel defterinin özelliklerini merak ediyorum,
- Ahirette insanlar bir birine nasıl davranacaklar?,
- Oradaki hayat, buradaki gibi hava, su ve güneşe bağlı olacak mı?
- Allah'ı görebilecek miyiz?,
- Peygamberimizin yanına istediğimiz zaman gidebilecek miyiz?,
- Cennette istediğimiz her şey gerçekten önümüze gelecek mi?,
- Cezamız bittikten sonra cennete gidebilecek miyiz?,
- Ahirette ölüm var mı?,
- Günahkarlar bir kere mi? yanacak yoksa günahı kadar mı?,
- Cennet ve cehennem dünyada mı? olacak,
- Cennete giden her kişi, yanına yedi kişi alabiliyormuş, doğru mu?,
- İnsanlar, sevdikleriyle beraber olabilecek mi?,

- Annemiz ve babamız değişecek mi?, onlarla beraber olacak mıyız?,
- Günahımız ve sevabımız eşit olursa ne olur?,
- Şehitler bizi cennete sokabilecek mi?,
- Cehennemde korkunç hayvanlar olacak mı?,
- Cennet ve cehennemin bitişik iki oda olduğu doğru mu?,
- Anlatılanlardan hangisi doğrudur?, bilmek isterim.

b. 7. Sınıf Öğrencileri:

“Ahiretle ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusuna 36 (%25.1) öğrenci cevap vermiştir. Bunların 14’ü (%9.7), kavramları ayrıntılı öğrenme isteği bildirmiştir. Bu konuda yoğunlaşma, cehennem, cennet, sırat köprüsü, sura üfleme üzerinde olmuştur. Öğrencilerin 22’si (%15.3) ise, özel sorular yöneltmişlerdir. Tesbit edilen sorular şunlardır:

- Cennet ve cehennem, şu anda var mı?, yoksa sonra mı? yaratılacak,
- Cehennemde yılan ve akrep gibi hayvanlar da azap edecek mi?,
- Sırat köprüsü cehennemin üzerinde midir?
- Müslümanlar cehenneme gidecek mi?
- Ahirette bedenimiz aynı mı? olacak,
- Cennete gidenler, istedikleri bir kaç kişiyi cehennemden kurtarabiliyorlar mı?,
- Ahirette yalnızca ruhumuz mu? yaratılacak, yoksa bedenimizle ruhumuz mu?,
- Cehenneme gideceksek niçin yaratıldık?,
- Ahirette ailemi tanıyabilecek miyim?,
- Günahkarların gözleri tepesinde olarak mı? yaratılacak,
- Allah’ı ve peygamberimizi görebilecek miyim?
- Ahirette insanların yaşları kaç olacak? Bazıları 18, bazıları 33 diyor. Hangisi doğru?,
- Cehennemdeki ateşin kaynağı ne olacak?,
- Sırat köprüsü anlatıldığı kadar uzun ve ince mi?,

- Cehennemde kızgın saclar üzerinde namaz kılınacak mı?,
- Cennette huri erkekler de var mı?,
- Cehennemden çıkanların alınlarında kara damga olacak mı?,
- Öldükten sonra hayat varsa, bir daha ölüm var mı?,
- Cennet, bize anlatıldığı gibi mi?, yoksa değişik bir yer mi?,
- Hayvanlar, cennete veya cehenneme gidecekler mi?,
- Dünyadaki anne ve babamızın, ahirette anne ve babamız olmayacağı doğru mu?,
- Cehennemde ateş kazanları var mı?

c. 8. Sınıf Öğrencileri:

“Ahiretle ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?” sorusuna 39 (%30.9) öğrenci cevap vermiştir. Bunların 15’i (%11.9), kavramları ayrıntılı öğrenme isteği bildirmiştir. Bu konuda yoğunlaşma, sırat köprüsü, cehennem, cennet ve sura üfleme üzerinde olmuştur. Öğrencilerin 24’ü (%19) ise, özel sorular yöneltmişlerdir. Tesbit edilen sorular şunlardır:

- Ahirette Allah’ görebilecek miyiz?
- Cennette kaç yaşında olacağız?
- Ahirette evlenme var mı?, çocuk sahibi olacak mıyız?,
- Cennetteki ırmaklar ve saraylar nasıl olacak?,
- Ahirette kar ve yağmur yağıyor mu?, yani mevsimler var mı?,
- Ahirette, hastalık ve kaza var mı?,
- Evimizde beslediğimiz hayvanlarla, ahirette bereber olabilecek miyiz?
- Günahı olmayanlar, hesaba çeşitli hayvanların üzerinde gideceklermiş.

Bunlar, dünyadaki hayvanlar mı?, yoksa bilmediğimiz türden araçlar mı?,

- Ahirette, ailemiz olacak mı?,
- Önce sıratтан geçip, hesabı sanra mı? vereceğiz, yoksa tersi mi? olacak,
- Cehennemden sonra cennete gidilecek mi?,
- Ahirette, yakınlarımızı görüp tanıyabilecek miyiz?,

- Ahirette, dünyadaki şeklimizde mi? olacağız,
- Cennette daha yakışıklı veya daha güzel olmak istersek, bu da gerçekleşecek mi?, yoksa Allah'ın yarattığı gibi mi? olacağız,
- Milyarlarca insan aynı anda nasıl hesap verecek? Sıramızı beklerken ne yapacağız?,
- Kabirde güzel bir hayat geçirenin, cehenneme gitme ihtimali var mı? veya kabirde kötü bir hayat geçirenin, cennete gitme ihtimali var mı?,
- Biz cennete veya cehenneme gittiğimizde, bu dünya boş bir gezegen olarak mı? kalacak,
- Kadınlar, kocalarını huri kızlardan kıskanacaklar mı?,
- Ahirette insanlar çıplak mıdır?,
- Cehennemde yanıp ölünce yok mu? olacağız, yoksa başka bir dünyada yeniden mi? doğacağız,
- Ölünce, annemiz bize bir şey öğretmedi diye cehenneme atılırsa, biz de; “Annem bana çok şey öğretti” desek, kurtulur mu?,
- Cennette insanlar birbiri ile eşleşir mi?,
- Ahirette de, dünyada olduğu gibi ibadet edecek miyiz?,
- Zemzem suyu cennette içeceğimiz su mu?.

B. AHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR KONUSUNDA TESBİT EDİLEN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I. Problemler:

Bu bölümde elde edilen bulgu ve bilgilerin değerlendirilmesi sonucu tesbit edilen problemler iki ana noktada ele alınabilir:

1. Bilgiye dayalı problemler,
  - a. Bilgi düzeyinin düşük olması.
  - b. Bilgilerin naslar dışı kaynaklara dayanması
2. Ruhsal etkilenim.

1. Bilgiye Dayalı Problemler

a. Bilgi Düzeyinin Düşük Olması:

Öğrencilere verilen 12 kavram içerisinde bilinme yüzdesi olarak, “cennet” ve “cehennem” birinci sırada yer alırken, “sırat köprüsü (%75.8)”, “amel defteri (%65.7)” ve “mahşer (%60.7)” kavramlarının da 3/5 ve üzeri bilinme oranlarına sahip olduğu görülmektedir.

Ancak öğrenciler, haberdar oldukları bu kavramları anlamakta güçlük çektiklerini belirtmişlerdir (bkz. tablo 50). Bu durum, söz konusu kavramlara dayalı bilgilerin net olmamasının veya yeterli düzeyde bilgiye sahip olamamalarının göstergesidir. Zira, bilinme yüzdesi düşük kavramlar için aynı talep görülmemiştir.

Ayrıca anlatıldığında öğrencileri ürküten kavramlar olarak birinci sırada “cehennem (%59.3)” yer almakta, bunu “sırat köprüsü (%44.4)” ve “mahşer (%22.9)” takip etmektedir. Ancak bunun nedeni, öğrencilerin ifadelerinde görüleceği ve ileride de işaret edileceği üzere, naslara dayalı bilgiler değildir. Söz konusu bilgiler naslara dayalı olsa idi, durum değişir miydi? sorusu akla gelebilir. Çözüm önerilerinde daha geniş olarak değinileceği üzere, özellikle Kur’an ayetleri, çizdiği ahiret sahneleri yanında panzehirini de sunmaktadır. Bu, inanan bireyin ümit ve korku dengesini sağlayabilmesi açısından olumludur.

Bilgilerin algılanış düzeyi, buna bağlı olarak oluşan zihinsel çelişkiler ve öğrencilerin cevap aradıkları sualleri tesbit etmeye yönelik soruların cevaplanma oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 59.

	5. SORU		6. SORU		7. SORU		Genel toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cevaplayanlar	115	27.1	56	13.2	118	27.8	289	22.7
Cevaplamayanlar	308	72.8	367	86.7	305	72.1	980	77.2
Toplam	423	100	423	100	423	100	1269	100

Tablo 59'a göre, öğrencilerden yazılı cevaplamaları istenen 5. 6. ve 7. soruların, 1/5'inden fazlası (%22.7), cevaplanırken, ¼'ünden fazlası (%77.2) boş bırakılmıştır. Kendilerini etkileyen ahiretle ilgili anlatımların istendiği 5. soru (%27.1) ile ahiretle ilgili öğrenmek istedikleri bilgilerin istendiği 7. soru (%28.8), yaklaşık ¼'er cevaplanma oranlarına sahiptirler. Söz konusu bilgilerin akıllarıyla çelişip çelişmediğinin sorulduğu 6. soru ise, 1/10'un üzerinde (%13.2) cevaplanma oranına sahiptir.

1/5 ila ¼ arasındaki katılım yanında, problemin daha ciddi yönünü, var olan bilgilerin naslar dışı kaynaklara dayalı olması ve soyut düşünme yetersizliği oluşturmaktadır.

b. Bilgilerin Naslar Dışı Kaynaklara Dayanması :

Ahiretle ilgili kavramlara ait bilgilerini aktaran deneklerin, bu alandaki bilgilerinin naslar dışı kaynaklara dayandırılmış olduğu ya da Kur'an ayetlerini ve hadisleri soyut düşünce içinde yorumlayabilme yeteneğini tam olarak kazanmamış oldukları görülmüştür. Buna bağlı olarak şu tesbitler yapılmıştır:

1. Cennet veya cehenneme gitmek tesadüfe bağlı tercihlere bırakılmıştır. Söz gelimi; ahirette karşılıklarına çıkacak iki kapıdan veya yoldan birini tercih etmeleri sonucu ya cennete ya da cehenneme gidilebilecektir.

2. Dünyada zararlı olarak bilinen bazı hayvanlar, ahirette azap verici olarak bilinmektedir (cehennemde aslanlar, yılanlar, akrepler vs. bulunduğu dair ifadeler).

3. Yeniden diriltirme ile ceza veya mükafat arasında geçen hadiseler zinciri kopuktur. Amel defteri, mizan, sırat köprüsü gibi kavramlardan yalnızca biri dikkate alınmış, diğerleri gözardı edilmiştir,

4. Cehennemdeki azap şekilleri hayali olarak çeşitlendirilmiştir. Söz gelimi; ateş kazanlarının olması, meleklerin ellerindeki dikenlerle acı vermeleri vs.,

5. Ahirette insanların yaşları konusunda tezatlar görülmektedir. 18, 25, 30, 33 rakamları zikredilmektedir,

6. Dünyada zarar verdiği küçük hayvanlar azap sebebi, iyi davrandığı hayvanlar ise, cennette kendisine hizmet edici olarak kabul edilmiştir. Söz gelimi; öldürdüğü karınca devleşerek azap verecek, öldürmediği ise, cennette ona hizmet edecektir,

7. Günahkarların bizzat hayvan şekline sokularak (domuz, köpek vs.) cezalandırılacağı kabul edilmektedir,

8. Sırat köprüsünden geçişe dair anlatımlar, çeşitlilikler göstermektedir. İnananlar; “Allah tarafından gönderilen uçan bir atla”, “rahat bir şekilde yürüyerek”, “dünyada kesilen kurbanların üzerinde”, “rüzgar, şimşek hızında” geçebilmekte, günahkarlar ise; “yolun çok dikenli olması”, “köprüyü kedinin kayganlaştırması”, “ince ve keskin olması”, “dik bir yokuş olması” sebebiyle geçemeyip, düşmektedirler.

9. Abartılı rakamlar kullanılmıştır. Söz gelimi; cennette dört bin kadına sahip olunması, cehennemde yetmiş bin kazan ve ateşinin yetmiş bin kat güçlü olması, meleklerin kanatlarının altıyüz yıl uzunluğunda olması, sırat köprüsünden iki bin yılda geçilmesi gibi,

10. Cennetin eşsizliği, kişisel olarak arzulanan nesnelere ulaşılabileceği gösterilerek anlatılmıştır. “Cennette çok portakal istersen, çok portakal gelir” veya “ayakkabın eskirse, hemen yenisi verilir” gibi ifadeleri kullanan çocuklar, muhtemelen portakalı seven veya yeni bir ayakkabıya sahip olmayı arzu eden çocuklardır,

11. Cehennem ateşi, soba ile kıyaslanarak cehennem ateşi hissedilmeye çalışılmıştır,

12. Cennetteki yaşam ile bilinen masal arasında bağlantı kurulmuştur. Söz gelimi; cennette her istenenin yerine gelmesi, “Alaaddin’in Lambası” masalına çağrışım yapmıştır,

13. Cehennem azabından biri de, dedikodu yapanların kokmuş et yemesi şeklinde bilinmektedir. Muhtemelen, dedikodunun ölü eti yemeye benzetilmesi hükmü (46: 12), cehennem azabı olarak algılanmıştır,

14. Melekler fiziksel yapıları içinde anlatılmıştır, ateşten kanatlı, binlerce insanı tutabilecek büyük ellere sahip vs.,

15. Zamana dayalı olarak var olan dünyevi somut nesnelere, ahiret içerisinde düşünülmüştür; gökdelen, televizyon, asansör, mayınlar vs.,

16. Somut düşünce kendini terazi kavramında da göstermiştir. Ağırlığın yukarı, hafifliğin aşağı indiği iki gözlü bir terazi tasarlanmaktadır. Ayrıca tartı taşları olarak, kum ve taş düşünülmektedir,

17. Hz. Adem ile Havva'nın cennetten kovulmalarına neden olan yasağın, ahiret yaşamında da geçerliliği düşünülmüştür. Mekanın aynı fakat zamanın farklı olduğu ayırdedilememiş veya karıştırılmıştır. Buna bağlı olarak cennette yasak meyveyi yiyenlerin cehenneme gönderilecekleri kabul edilmektedir,

18. Bir takım öğrenciler, “cennette her istenilenin gerçekleşmesi”, “günahların ve sevapların tartılması”, “anne ve babanın çocuklarından kaçması”, “uzuvların kişi aleyhinde şahitlik etmeleri” gibi somut dünya gerçeklerine ters düşen olayların olabirliğini reddetmişlerdir. Bunun bir nedeni, soyut düşünce gelişmemiş olsa da Kur'an ayetlerinden habersiz olunmasıdır. Zira, akli görünmese de nasların reddi zor olmaktadır. Bu durum, öğrencilerle yapılan konuşmalarda gözlenmiştir,

19. Öğrenciler bir taraftan, ahiret aleminin bu hayattan farklı olduğunu hissetmekte, diğer taraftan her iki yaşam arasında ortak noktalar olup olmadığını sorgulamak süretiyle ahireti tanımak ve öğrenmek istemektedirler; “Oradaki hayat su, hava ve güneşe mi? bağlıdır”, “Giysilerimiz olacak mı?”, “Eşleşme, çocuk sahibi olma var mı?”, “Tabiat olayları gerçekleşecek mi?, Mevsimler olacak mı?”, “Hastalık ve kaza var mı?” gibi,

20. Özellikle 8. sınıf öğrencileri, ergenlik başlangıcı ve ergenlik dönemi içerisinde olmaları nedeni ile, gelişim özellikleri paralelinde sorular yöneltilmektedirler; “Kadınlar, kocalarını huri kızlardan kıskanacaklar mı?”, “Cennette, güzel veya yakışıklı olmayı arzularsak, gerçekleşecek mi?”, “Cennette, insanlar eşleşir mi?”, “Ahirette insanlar çıplak mıdır?”, “Evlenme ve çocuk sahibi olma var mı?” gibi.

2. Ruhsal Etkilenim:

Ahiretle ilgili bazı kavramların veya bu kavramlara ait anlatımların öğrenciler üzerinde ürküntü ve endişe verici etkiler oluşturduğu görülmektedir. Bu konuda “cehennem (%59.3)”, “sırat köprüsü(%44.4)” ve “mahşer(%22.9)” kavramlarının ilk sıraları aldığı tesbit edilmişti (bkz. tablo 54). Ancak öğrencilerin bireysel ifadeleri, bu olumsuzlukları daha özel bir biçimde ortaya koymaktadır. Anlatımlar dayalı olarak şunlar tesbit edilmiştir:

- Güneşin, günahkarların beynini su gibi kaynatması,
- Günahkarların kaynayan kazanlara atılması,
- Günahların, siyah ve korkunç görünmesi,
- Tanıdık kimseyi bulamamak ve tek başına kalmak korkusu,
- Cennet kapısı yerine, cehennem kapısını veya yolunu seçme korkusu,
- Ailesinin kişiyi terketmesi, anne ve babanın çocuklarından kaçması,
- Ağızlara pislik doldurulması,
- Organların konuşarak, günahları itiraf etmesi,
- İç organların, hayvanlar tarafından çıkarılması,
- Altında ateş ve ateş kazanları olan, kıl kadar ince, kılıç kadar keskin, dikenli, kancalı sırat köprüsünden geçememe korkusu,
- Hesap için bin yıl ayakta beklemek,
- Cehenneme dövülerek ve sürüklenerek şeytanlarla birlikte götürülme korkusu,
- Cehennemden çıkarken damgılanmak ve kötü kokular çıkarmak,
- Her tarafı ateşten, binlerce kişiyi tutabilecek büyük ellere sahip cehennem meleğinin varlığı,

- Akrep, yılan, timsah vb. hayvanların korkunç işkenceleri,
- Fiziksel çarpıklıklar; insanların ikiye katlanması, gözlerin kafa arkasına gelmesi vs.,
- Susayana balgam içirilmesi, acıkana kokmuş et yedirilmesi,
- Öldürülen zararsız hayvanların şeklinde yaratılmak,
- Cehennemde, cinlerle birlikte olmak.

II. Çözüm Önerileri:

Tesbit edilen problemlere; ahiretle ilgili kavramlara ait bilgilerin naslara dayalı temel çizgisini belirlemek ve her bir kavramın öğretimi ile ilgili olarak, din eğitimcisinin tercih etmesi gereken yaklaşım şeklini önermek suretiyle çözüm aranması uygun görülmüştür.

a. Ahiretle İlgili Kavramların Temel Çizgisi ve Öğretimine İlişkin Öneriler:

1. Sura Üfleme:

a. Kur'an, "sura üfleme" hadisesinden açık bir şekilde bahsetmektedir. Birden fazla sayıda olduğu anlaşılan bu işlemin farklı işlevleri olduğu görülmektedir:

1. Kainat sarsılacak¹, göklerde ve yerde olanlar dehşete kapılacaktır².
2. Göklerde ve yerde ne varsa ölecektir³.
3. Kabirlerden kalkılıp, Rabbe doğru gidilecektir⁴.

b. Hadislerde de "sur" dan bahsedilmektedir:

1. Hz. Peygamber, "sur"u soran kişiye, onu "içine üflenmiş boru"⁵ olarak tarif etmiştir.

2. Onu ilk kez işiten herkesin sarsıntı geçireceği, ikincisinde ise, tekrar

¹ Kur'an, Naziat (79) : 6-7.

² Kur'an, Neml (27) : 82.

³ Kur'an, Zümer (39) : 68.

⁴ Kur'an, Yasin (36) : 51.

⁵ Tirmizi, kıyamet, 9.

dirilmenin meydana geleceği belirtilmiştir⁶.

3. Hz. Peygamber, iki sur arasında “kırk” olduğunu söyledikten sonra bunun, kırk gün mü?, kırk ay mı?, kırk yıl mı? Olacağı sorusuna “bilmiyorum” şeklinde cevap vermiştir⁷.

Görüldüğü gibi, gerek ayetler ve gerekse hadisler, surun üflenmesi olayını niteliksel açıdan ele almamaktadır. Dolayısıyla, din eğitimcisi yalnızca işlevsel bilgi verebilecektir. Sur’un bir boynuz biçimindeki tarifine bakarak onu, niteliksel yönden açıklamaya çalışmak ise, yanlış olacaktır. Zira, Hz. Peygamber, bu ifadesiyle, sura üfleme işlemini soranın anlayış kapasitesine bağlı olarak anlatmış ve hadisenin sese dayalı olacağını vurgulamıştır. Ayrıca sura kaç kez üfleneceği yolundaki ayet ve hadislere dayalı farklı değerlendirmeleri de gözönüne alarak⁸ sabit bir rakamda ısrar edilmemesi uygun olacaktır.

Sonuç olarak, öğrencilerde korku ve endişe gibi ruhsal olumsuzluklara sebep olmadığı tesbit edilen bu kavramın (bkz. tablo 54), doğru bilgiler çerçevesinde olmak kaydı ile öğretiminin sakıncalı olmadığı görülmektedir.

2. Haşr (Dirilme):

a. Öldükten sonra dirilme, Kur’an’ın açıkca ortaya koyduğu bir iman prensibi olarak karşımıza çıkar. Buna göre;

1. Dünya hayatında şahit olduğumuz tabiattaki değişim örneği ile yeniden dirilme temellendirilmiştir⁹.

2. Bazen akli deliller getirilir¹⁰.

3. İnkarcıların gözünde zor görünen dirilme olayının, Allah için çok kolay olduğu belirtilir¹¹.

4. Dirilme sahnesi bazen de şu an ahiret yaşanıyormuşcasına canlı anlatılır¹².

---

⁶ Tac, 1056, c. 5, s. 651.

⁷ Müslim, fiten, 141.

⁸ Bkz. Canan, a. g. e, c. 14, s. 348-349.

⁹ Kur’an, Fâtır (35) : 9.

¹⁰ Kur’an, Yasin (36) : 77-78.

¹¹ Kur’an, Kaf (50) : 44; Lokman (31) : 28.

¹² Kur’an, Mearic (70) : 43-44.

b. Hadislerde de öldükten sonra dirilmeye inanmak, imanın tanımı içerisinde verilir¹³. Buna göre;

1. Herkes öldüğü hal üzere diriltilecektir¹⁴.
2. Kur'an metodunda da görüleceği üzere, Allah'ın yeniden yaratmasına delil olarak, dünyada gördüğümüz tabiattaki değişim örnek olarak gösterilir¹⁵.
3. Yeniden yaratılış, çürümeyen kuyruk sokumu kemiğinden olacak ve insanlar yerden bitki biter gibi biteceklerdir¹⁶.
4. Kıyamet günü insanlar; yayalar, binekliler ve yüzüstü sürünenler sınıfı olmak üzere üç sınıf olarak diriltirler¹⁷.
5. İnsanlar, başı açık, yalın ayak ve sünnetsiz olarak diriltileceklerdir¹⁸.

Görülmektedir ki, ayet ve hadisler, haşrı, mümin olmanın temel donelerinden biri olarak teyit etmektedir. Bu itibarla din eğitimcisinin, öğretimini sıhhatli bir şekilde yapmak durumunda olduğu temel kavramlar arasında yer alır. Zira, haşrın kabulü, ona bağlı kavramların öğretimine zemin ve kolaylık sağlayacaktır. Konu metafizikidir ancak ergenlik öncesi ve başlangıcı çocuğunun kavrayamayacağı boyutlarda değildir. Çünkü, çocuğun çevresini müşahedesi ve özellikle fen bilgisi derslerinden doğaya ilişkin bilgiler, yenilenmenin olabilirliği yargısını zaten kazandırmıştır.

Sonuç olarak, din eğitimcisi;

a. Haşrı, söz konusu dönem öğrencilerine rahatlıkla anlatabileceği bir konu olarak ele alabilir. Bu durumda en uygun yaklaşım, Kur'an'ın ve hadisin kullandığı temsil ve örnek verme metodlarını uygulamak olacaktır.

b. Tekrar yaratılmanın olabilirliği üzerinde durmalı fakat çocuğun ruhsal açıdan etkilenmesine neden olabilecek nas dışı fevri sahneler tasvir etmemelidir.

¹³ Müslim, iman, 1.

¹⁴ Tac, 1059, c. 5, s. 654.

¹⁵ Canan, a. g. e., c. 14, s. 354-355.

¹⁶ Buhari, tefsir, zümer 3.

¹⁷ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2541, c. 4, s. 234.

¹⁸ Tac, 1061, c. 5, s. 656.

Öğrencilerin anlatıldığında ürküntü duydukları kavramlar arasında düşük oranda olsa bile “haşr” yer almaktadır(bkz. Tablo 54). Bu sonucun böyle bir yaklaşım neticesinde oluştuğu düşünülmektedir.

c. Mevcut sahih hadisleri, geniş perspektiften ve akli çelişkilere meydan vermeyecek şekilde yorumlayabilmelidir.

d. Yeniden yaratılışın çürümeyen kuyruk kemiğinden olacağı, insanların binekli, yaya ve yüzüstü sürünenler şeklinde ayrılacağı veya sünnetsiz diriltileceği gibi ifadeler, hem Kur’anın anlatımına dolayısıyla islamın ahiret anlayışına uymaması hem de bir kısmının bilimle çelişmesi sebebiyle öğrencilerde oluşan problemlere de kaynak olabilmektedir. Bu nedenle hadislerde belirtilen bu detaylar öğrencilere anlatılmamalıdır.

3. Mahşer:

a. Kur’an, herkesin mahşerde toplanacağını vaad eder¹⁹.

b. Yer ve gökyüzü alışıl gelmişin dışındadır²⁰.

c. Artık ayırım günüdür²¹. Toplanmadan amaç Allah’ın mümini kafirden ayırması ve tüm kafirleri cehenneme atması içindir²². Ve insanlar bölük bölük ayrılacaklardır²³. Böylece, mümin ve inkarcılar ayırt edilecektir²⁴.

d. O gün herkes kendi canını kurtarmak için uğraşır²⁵. Ancak Rabbine uymayanlar sığınacak yer bulamazlar²⁶. Mahşerde toplanıldığı gün, Allah’a inanmayan ve yararlı iş yapmayanlar için zarar günüdür²⁷.

e. Yaratılmayı inkar edenler, kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredilecekler²⁸.

¹⁹ Kur’an, Al-i İmran (3) : 9; Kehf (18) : 42,49; Yasin (36) : 53.

²⁰ Kur’an, İbrahim (14) : 48.

²¹ Kur’an, Mürselat (77) : 38.

²² Kur’an, Enfal (8) : 37.

²³ Kur’an, Rum (30) : 43.

²⁴ Kur’an, Rum (30) : 14.

²⁵ Kur’an, Nahl (16) : 111.

²⁶ Kur’an, Şura (42) : 47.

²⁷ Kur’an, Tegabün (64) : 9.

²⁸ Kur’an, İsra (17) : 97-98.

f. Kafirler ve münafıklar:

1. Felakete uğrayacaklarını sezmiş haldedirler²⁹ ve ümitsizlik içinde susmaktadırlar³⁰.

2. Korkudan yüzleri kararmıştır³¹, buruşuktur³² ve yürekleri kaygıdan oynamaktadır³³.

3. Gözleri yorgun³⁴ ve gömgök bir halde mahşerde toplanırlar³⁵.

g. Müminler ise, yüzleri aydınlıktır ve Allah'ın rahmeti içindedirler³⁶, dehşet onları tasalandırmaz³⁷.

b. Hadislerde de mahşer anlatılmaktadır:

1. Haşır meydanı şu şekilde tasvir edilir:

a. Her taraf bembeyaz,

b. Dünya yüzeyi, dağ, dere, ev, bahçe vs.' den arındırılmış şekilde dümdüz olacaktır³⁸.

2. Güneş, insanlara bir mil kadar yaklaştırılacaktır³⁹.

3. Müminler; güzel amellerinin veya bulutların gölgesi altında, kafirler ise; sıkıntılı ve konuşamayacak derecede ter içindedirler⁴⁰.

4. Haşır esnasındaki, yalınayaklık ve çıplaklık devam etmektedir⁴¹.

Görülmektedir ki, mahşer, vaad edilen ayırım günü gerçeğinin tüm açıklığı ile yaşanacağı bir ortamdır. Doğal olarak müminlerin ve inkarcıların bu ortamdaki durumları da farklı olacaktır. Hem ayetler hem de hadisler buna işaret ederek

²⁹ Kur'an, Kiyamet (75) : 25.

³⁰ Kur'an, Rum (30) : 12.

³¹ Kur'an, Al-i İmran (3) : 106.

³² Kur'an, Kiyamet (75) : 24.

³³ Kur'an, Naziat (79) : 8.

³⁴ Kur'an, Naziat (79) : 9.

³⁵ Kur'an, Taha (20) : 102.

³⁶ Kur'an, Al-i İmran (3) : 107.

³⁷ Kur'an, Enbiya (21) : 103.

³⁸ Buhari, rikak, 44.

³⁹ Tac, 1072, c. 5, s. 663.

⁴⁰ Canan, a. g. e., c.14, s. 366.

⁴¹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2539, c. 4, s. 233.

insanların iman durumları bağlamındaki keyfiyetlerini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, mahşerin içinde yaşadığımız somut dünyadan farklı yapı özellikleri arzettiği de anlatılmaktadır.

Sonuç olarak, din eğitimcisi, ergenlik öncesi ve başlangıcı çocuğuna;

a. Haşır sonundaki aşamanın, mahşer olduğu bilgisini verebilir,

b. İnsanların iman durumlarına göre bu ortamdan etkileneceklerini anlatabilir.

c. Öğrencilerin korku ve endişeye kapılmalarına yol açacak nas dışı tasvir ve anlatımlardan kaçınmak şartıyla, inkarcılar ve günahkarlar için zor anlar yaşanılacağı anlatılabilir.

d. Ancak daha ziyade müminlerin bu durumdan etkilenmeyecekleri mesajına ağırlık vererek, mevcut veya oluşabilecek korkuları gidermelidir.

e. Güneşin insanlara bir mil yaklaşması gibi, öğrencilerin değerlendirmelerinde mantıklı bulmayacakları ifadelerin, mahşerdeki zorluk ve sıcağın kinaye olduğunu anlatarak istifhamları gidermelidir.

4. *Hesab ve Mizan:*

a. Kur'an ayetleri, "mizan" ve "hesab" kavramlarından bahseder:

1. Tartının (mizan) hak olduğu⁴² ve kıyamette "adalet terazileri" kurulacağı bildirilir⁴³.

2. İnsanlar yaptıkları her şeyin hesabını vereceklerdir⁴⁴ ve hesap sormak yalnızca Allah'a aittir⁴⁵.

3. Tartı ve hesap esnasında insanlara ait hiç bir sır gizli kalmayacaktır⁴⁶.

4. Ağızlar mühürlenecek, vucut organları şahitlik yapacaktır⁴⁷.

⁴² Kur'an, Enfal (8) : 8.

⁴³ Kur'an, Enbiya (21) : 47.

⁴⁴ Kur'an, Zilzal (99) : 7-8.

⁴⁵ Kur'an, Gaşıye (18) : 25-26.

⁴⁶ Kur'an, Nur (24) : 24; Yasin (36) : 65.

⁴⁷ Kur'an, Hakka (69) : 18.

5. Kitabı sağdan verilenler kolayca hesaba çekileceklerdir⁴⁸.
6. Tartıda amelleri ağır gelenler kurtuluşa erecekler⁴⁹ ve onlar için hoş bir hayat başlayacaktır⁵⁰.
  7. Tartıda amelleri hafif gelenler için ise, kızgın ateş (haviye) vaad edilir⁵¹.
    - b. Hadislerde de mizan ve hesap hakkında bilgiler verilmektedir:
      1. Kişi mizan yanında iken, tartısı ağır mı? geldi, hafif mi?, öğreninceye kadar kimseyi hatırlamaz⁵².
      2. Hesap esnasında hak sahiplerine hakları verilecektir⁵³.
      3. İnsanların zülmü oranında, iyi amellerinden mazluma verilecek, eğer iyi ameli yoksa karşısındakinin günahını alacaktır⁵⁴.
      4. Allaha yönelik borçlar içinde önce namazın hesabı verilecektir⁵⁵. İnsanlara yönelik olarak ise, ilk hesabı yapılacak olan kandır⁵⁶.
      5. Kişiye, dört şey sorulacaktır. Bunlar; ömrünü nerede harcadığı, ilmini nerede kullandığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı, vücudunu nerede yıprattığıdır⁵⁷.
      6. Dünya hayatındaki nimetlere şükretmeyen kimseyi, Allah unutulmaya mahkum edecektir⁵⁸.
      7. Allah, kullarını vasıtasız olarak hesaba çekecektir⁵⁹. Kur'an, Allah'ın kafirlerle konuşmayacağını ve onları temize çıkarmayacağını⁶⁰ bildirir.

⁴⁸ Kur'an, İnşikak (84) : 7-9.

⁴⁹ Kur'an, Araf (7) : 8.

⁵⁰ Kur'an, Karia (101) : 6-7.

⁵¹ Kur'an, Karia (101) : 8-9.

⁵² Ebu Davud, sünen, 28.

⁵³ Tirmizi, kıyamet, 2.

⁵⁴ Buhari, mezalim, 10.

⁵⁵ Tirmizi, salat, 305.

⁵⁶ Buhari, diyat, 1.

⁵⁵ Tirmizi, salat, 305.

⁵⁶ Buhari, diyat, 1.

⁵⁷ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2531, c. 4, s. 228.

⁵⁸ Tirmizi, kıyamet, 7.

⁵⁹ Tac, 1073, c. 5, s. 664-665.

⁶⁰ Kur'an, Bakara (2) : 174; Al-i İmran (3) : 77.

8. Kulların ağızları mühürlenecek, organları ise, kişinin amellerini anlatacaktır⁶¹.

9. Terazi, somut anlamda algıladığımız şekilde kullanılmıştır. Amel defterlerinin sayfeleri terazinin kefelerinde tartılacaktır⁶².

Görüleceği üzere, hesap ve mizan, ahirete imanın bir cüz'ü olarak hem Kur'an'da hem de hadislerde yer almaktadır. Ancak ayetlerin ortaya koyduğu; bu iki kavramın varlığı ve insanların bu ortam içerisindeki keyfiyetleri olup, mizan (terazi)'in fiziksel yapısı hakkında bilgi verilmemiştir. Ahiret dünyası içerisindeki nesnelere, somut dünyada algıladığımız objelere benzerliği ve aynı işlevsel özelliklere sahip oldukları düşünülebilir ancak niteliksel olarak gelişmişliklerini ve hatta beşeri bilimin ulaşamayacağı sınırlarda olacaklarını da kabul etmek gerekir. Bu konuda tapılan nas dışı tasvirler ise bir yarar sağlamayacaktır.

Sonuç olarak, din eğitimcisi, söz konusu kavramların;

1. Ahirete imanın bir parçası olduğunu,
2. Allah'ın emrettiği ibadetleri ve davranışları sergileyen müminlerin bu aşamadan rahatlıkla geçebileceklerini,
3. İyi amellerimizin karşılığını tam olarak alabilmemiz için, dünyada iken iyi davranışlarda bulunmamız ve yaralı olmamız gerektiğini öğretmenin ötesinde bir tutum sergilememelidir.

5. Amel Defteri (Kitab):

a. Kur'an'da "amel defteri" veya amellerin yazılı olduğu anlamında "kitab" kullanılmaktadır:

1. İnsanların sağ ve solunda, onların amellerini yazmakta olan yazıcı melekler vardır⁶³ ve onlar kişinin yaptığı her şeyden haberdardır⁶⁴.

⁶¹ Müslim, zühd, 17.

⁶² Tac, 1091, c. 5, s. 680-681.

⁶³ Kur'an, Kaf (50) : 17-18.

⁶⁴ Kur'an, İnfitar (82) : 11-12.

2. Kıyamette bu defter açılacak⁶⁵, kişinin önüne konacak ve ona; “kitabını oku ve kendi hesabını kendin yap” denecektir⁶⁶.

3. Amel defterleri sağdan verilenler, haksızlığa uğramadan defterlerini okuyacaklardır⁶⁷. Bunlar, kolay bir şekilde hesap verecekler ve ailelerine döneceklerdir⁶⁸. Onlar artık, cennette hoş bir hayat içindedirler⁶⁹.

4. Kitabı sol eline verilmiş olanlar ise, kitapların kendilerine verilmemiş olmasını ve hesaplarını bilmemiş olmayı temenni edeceklerdir⁷⁰. Suçlular, yazılı olanlardan korkacaklar ve küçük büyük tüm yaptıklarını onda noksansız olarak bulacaklardır⁷¹.

5. Dünyada mal-mülk sebebiyle şımaranlara ise, kitabı arkasından verilecek ve onlar derhal yok olmayı isteyeceklerdir⁷².

b. Hadislerde de amel defterinden bahsedilir:

1. Kıyamette insanlara amel defterleri verilir. İnsanların bazısı sol, bazısı sağ eliyle alır⁷³.

2. Amel defteri verileceği zaman, kitabın sol eline mi? yoksa sağ eline mi? verileceğini öğrenene kadar, kimse kimseyi hatırlamaz⁷⁴.

Görünen o dur ki, insanların dünyada iken yaptıkları her türlü eylem ve düşünceleri kaydedilmektedir. Somut anlatım içerisinde bu, defter ve kitab olarak kullanılmakta ise de, kaydetmenin asıl niteliği hakkında bilgi verilmemektedir. Esasen, Allah'ın sonsuz kudreti ve bilgisi içerisinde gerçekleşen ve muhtemelen insan ilminin ulaşamayacağı bu işlemin varlığına iman yeterli olacaktır. Teolojik detaylarda ise, cenneti hak edenlere bu gösterimin sağ tarafından, cehennemi hak edenlere ise sol tarafından yapılacağı ve bu işlemler esnasında yoğun bir heyecan

⁶⁵ Kur'an, Tekvir (81) : 10.

⁶⁶ Kur'an, İsra (17) : 13-14.

⁶⁷ Kur'an, İsra (17) : 71.

⁶⁸ Kur'an, İnşikak (84) : 8-9.

⁶⁹ Kur'an, Hakka (69) : 23.

⁷⁰ Kur'an, Hakka (69) : 25-26.

⁷¹ Kur'an, Kehf (18) : 49.

⁷² Kur'an, İnşikak (84) : 10-13.

⁷³ Tac, 1088, c. 5, s. 678.

⁷⁴ Ebu Davud, sünen, 28; Tac, 1089, c. 5, s. 679.

ve endişe içinde bekleneceğinin bilinmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, din eğitimcisi, bu dönem çocuğunu yukarıdaki çizgiler dahilinde bilgilendirebilir. Ancak ahiretle ilgili diğer kavramlarda olduğu gibi, bildiğimiz anlamda bir defter ve kitab anlayışının yerine işlevsel olarak aynı ancak daha gelişmiş bir nesnenin kabulü zamanla gerçekleşecektir.

6. Cennet:

a. Kur'an'da Cennet:

Kur'an'da "cennet" ve bazen de eş anlamlısı olan kelimeler çok yerde kullanılmaktadır⁷⁵. Biz burada yalnızca cennetin fiziksel yapısı ve içeriğine yönelik bilgileri sistematik başlıklar halinde vermeye çalıştık. Amacımız; "cennet" kavramının, ayetler ışığında mümkün olduğunca algılanabilmesine zemin hazırlamaktır. Bu konudaki anlatımların "canlılar aleminden alınmış canlı sahneler⁷⁶" olması işimizi kolaylaştırdı. Ancak unutulmamalıdır ki, Kur'an; Allah'ın sevgili kullarına hazırlamış olduğu cennet nimetlerinin dünya ölçüleri içerisinde tarif edilemez olduğunu bildirmiştir⁷⁷.

A.Cennetin Ebadı;

1. Ebedidir⁷⁸,
2. Genişliği; yer ile göğün genişliği kadardır⁷⁹.

B. Şekli;

1. Altından ırmaklar akmaktadır⁸⁰,
2. Bunlar; bozulmayan sudan, tadı değişmeyen süttten, içenlere lezzet veren içeceklerden, süzme baldan ırmaklardır⁸¹,

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Salih Suphi, Ölümünden Sonra Diriliş, Ter: S. Gölcük, İst. 1976, s. 47-48.

⁷⁶ Seyyid Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, Ter: A. F. Haznedaroğlu, İst. 1997, s. 43.

⁷⁷ Kur'an, Secde (32) : 17.

⁷⁸ Seyyid Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, Ter: A. F. Haznedaroğlu, İst. 1997, s. 43.

⁷⁹ Kur'an, Secde (32) : 17.

⁸⁰ Kur'an, Bakara (2) : 25.

⁸¹ Kur'an, Hadid (57) : 21; Al-i İmran (3) : 133.

⁸⁰ Kur'an, Tevbe (9) : 100; Nebe (78) : 176.

⁸¹ Kur'an, Muhammed (47) : 15.

3. Devamlı akan bir pınar⁸², çağlayarak akan sular⁸³, durmadan fişkırarak iki kaynak⁸⁴ vardır,

4. Meyve ağaçları⁸⁵, bağlar ve bahçeler⁸⁶ olup, müminler gölgeliklerde⁸⁷, bahçelerde ve pınar başlarındadırlar,

5. Uzamış⁸⁸, tatlı⁸⁹ ve sürekli gölgeler⁹⁰ içindedirler.

C. Yiyecek ve İçecekler;

1. Tükenmeyen ve yasaklanmayan sayısız⁹¹, türlü türlü meyveler⁹², vardır. Bu meyveler:

a. Dünyadakine benzer görüntüde ancak tadları farklıdır⁹³,

b. Her türlü meyve çift çifttir⁹⁴.

2. (Dikensiz) düzgün kiraz ağacı, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları⁹⁵ ile hurma ve nar vardır⁹⁶.

3. Onlara canlarının istediği meyve ve etten⁹⁷, kuş etlerinden⁹⁸ sunulur.

Kafur katılmış bir kadehten cennet içeceği içerler⁹⁹. Ancak bu içecekler ne akıl giderir ne de baş ağrıtır¹⁰⁰.

⁸² Kur'an, Gaşiye (88) : 12.

⁸³ Kur'an, Vakıa (56) : 21.

⁸⁴ Kur'an, Rahman (55) : 66.

⁸⁵ Kur'an, Vakıa (56) : 28-29.

⁸⁶ Kur'an, Nebe (78) : 32.

⁸⁷ Kur'an, Mürselat (77) : 41.

⁸⁸ Kur'an, Vakıa (56) : 30.

⁸⁹ Kur'an, Nebe (78) : 176.

⁹⁰ Kur'an, Ra'd (13) : 35.

⁹¹ Kur'an, Vakıa (56) : 32-33.

⁹² Kur'an, Casiye (45) : 42.

⁹³ Kur'an, Bakara (2) : 25.

⁹⁴ Kur'an, Rahman (55) : 48.

⁹⁵ Kur'an, Vakıa (56) : 21.

⁹⁶ Kur'an, Rahman (55) : 68.

⁹⁷ Kur'an, Tur (52) : 22.

⁹⁸ Kur'an, Vakıa (56) : 21.

⁹⁹ Kur'an, İnsan (76) : 5.

¹⁰⁰ Kur'an, Vakıa (56) : 19.

D. Giyecekler, Meskenler ve Dekor:

1. Cennette güzel meskenler (konaklar, saraylar, köşkler) vardır¹⁰¹. Bu meskenlerde;

- a. Kabartılmış yataklar¹⁰²,
- b. Sıra sıra koltuklar¹⁰³,
- c. Yükseltilmiş¹⁰⁴, cevherlerle işlenmiş¹⁰⁵, gölgeler altında tahtlar¹⁰⁶,
- d. Örtüleri atlastan minderler¹⁰⁷ ve sıra sıra dizilmiş yastıklar¹⁰⁸,
- e. Altın tepsiler, kadehler¹⁰⁹,
- f. Serilmiş halılar¹¹⁰ vardır.

2. Altın bilezikler, ince ve kalın dibadan yeşil elbiseler¹¹¹, ipek giyecekler ve inciler¹¹² vardır.

E. Huriler ve Hizmetçiler:

Müminlere, cennette nimet olarak verilenler arasında huriler ve hizmet eden gençler de vardır. Kur'an, bunları şu şekilde tanıtır:

1. Eşlerine düşkün ve yaşıt bakireler¹¹³,
2. Tertemiz eşler¹¹⁴,
3. Huyu güzel, yüzü güzel kadınlar¹¹⁵,
4. Ceylan gözlü huriler¹¹⁶,

¹⁰¹ Kur'an, Tevbe (9) : 72; Saff (61) : 12.

¹⁰² Kur'an, Vakıa (56) : 34.

¹⁰³ Kur'an, Tur (52) : 20.

¹⁰⁴ Kur'an, Gaşiye (88) : 12.

¹⁰⁵ Kur'an, Vakıa (56) : 15.

¹⁰⁶ Kur'an, Yasin (36) : 56.

¹⁰⁷ Kur'an, Rahman (55) : 54.

¹⁰⁸ Kur'an, Gaşiye (88) : 15.

¹⁰⁹ Kur'an, Zuhruf (43) : 71.

¹¹⁰ Kur'an, Gaşiye (88) : 16.

¹¹¹ Kur'an, Kehf (18) : 31.

¹¹² Kur'an, Hac (22) : 23.

¹¹³ Kur'an, Vakıa (56) : 36-37.

¹¹⁴ Kur'an, Nebe (78) : 176.

¹¹⁵ Kur'an, Rahman (55) : 70.

¹¹⁶ Kur'an, Tur (52) : 20.

5. Gelişmiş yaşıt kızlar¹¹⁷,
6. Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler¹¹⁸.
7. Önceden insan ve cin'in dokunmadığı, gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller¹¹⁹ ki, onlar, sanki yakut ve mercandırlar¹²⁰, gün yüzü görmemiş yumurta gibi bembeyazdırlar¹²¹,
8. Hizmetlerine verilmiş (kabuğunda) saklı inciler gibi gençler, müminlerin etrafında dönüp dolaşırlar¹²². Bu gençler, ölümsüzdür¹²³.

F. Müminlerin Cennetteki Genel Durumları:

1. Bütün arzuları yerine getirilir¹²⁴.
2. Geçmişteki amellerine karşılık, afiyetle yeyip içmeleri söylenir¹²⁵.
3. Mümin, cennette, salih amelleri olan aile bireyleri ile beraberdir¹²⁶.
4. Sabah akşam rızıkları vardır¹²⁷, güzel bir şekilde ağırlanırlar¹²⁸.
5. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır¹²⁹.
6. Gönüllerinin istediğini nimetler içinde ebedi kalırlar ve cehennemden uğultusunu duymazlar¹³⁰.
7. Nimetler içinde safa sürerler¹³¹ ve bu nimetlere bitmek tükenmek yoktur¹³².

¹¹⁷ Kur'an, Nebe (78) : 33.

¹¹⁸ Kur'an, Rahman (55) : 72.

¹¹⁹ Kur'an, Rahman (55) : 56.

¹²⁰ Kur'an, Rahman (55) : 58

¹²¹ Kur'an, Saffat (37) : 49.

¹²² Kur'an, Tur (52) : 24.

¹²³ Kur'an, Vaktı (56) : 17.

¹²⁴ Kur'an, Yasin (36) : 57.

¹²⁵ Kur'an, Zuhuf (43) : 73.

¹²⁶ Kur'an, Ra'd (13) : 23.

¹²⁷ Kur'an, Meryem (19) : 62.

¹²⁸ Kur'an, Casiye (45) : 42.

¹²⁹ Kur'an, Zuhuf (43) : 71.

¹³⁰ Kur'an, Enbiya (21) : 102.

¹³¹ Kur'an, Yasin (36) : 55.

¹³² Kur'an, Sa'd (38) : 54.

8. Onlar için açlık, susuzluk, çıplaklık ve sıcaklık yoktur¹³³.
9. Yemişler ve gölgeler sürekli dir¹³⁴.
10. Cennette boş söz ve yalan yoktur¹³⁵.
11. Müminler Allah'ı görebileceklerdir¹³⁶.

b. Hadislerde Cennet:

Aşağıda, cennetin fiziksel yapısının ve içeriğinin hadislerde nasıl anlatıldığı tesbit edilerek, bu özellikler başlıklar halinde verilmiştir. Kavramın kapsamı içerisinde yer alan parçaların ayrı ayrı sunulması ile bütünü n daha kolay kavranılması ve bireyin algı sahasında netlik kazanması hedeflenmiştir. Ancak bu amaca ulaşmak bir dereceye kadar mümkün olabilecektir. Zira, bir hadiste; Allah'ın salih kulları için hazırladığı nimetlerin, daha önce gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatı rından geçmeyen özellikler taşıdığı belirtilmektedir¹³⁷.

A. Cennetin Yapısı ve Ebadı:

1. Cennetin tuğ laları, gümüş ve altından, harcı miskten, çakılları inci ve yakuttan, toprağı safrandır¹³⁸.
2. Cennette sekiz kapı vardır¹³⁹. Her bir kapının genişliği, bir binicinin üç (sene, ay veya gün) lük yolu kadardır¹⁴⁰. Kapı kanadlarının arası ise, Mekke ile Busra arası genişliğindedir¹⁴¹.
3. Cennette, yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki mesafe, gök ile yeryüzü arası kadardır¹⁴². Alemler, o derecelerin birinde toplanmış olsalar onları içine alır¹⁴³.

¹³³ Kur'an, Taha (20) : 118-119.

¹³⁴ Kur'an, Ra'd (13) : 35.

¹³⁵ Kur'an, Nebe (78) : 35; Gaşıye (88) : 11.

¹³⁶ Kur'an, Kıyamet (75) : 22.

¹³⁷ Buhari, bed'ü'l halk, 8.

¹³⁸ Tirmizi, cennet, 2.

¹³⁹ Tac, 1131, c. 5, s. 729.

¹⁴⁰ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2672, c. 4, s. 320.

¹⁴¹ Tirmizi, kıyamet, 11.

¹⁴² Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2651, c. 4, s. 308.

¹⁴³ Tac, 1135, c. 5, s. 730.

B. Tabiat ve Hayvanlar:

1. Cennette tüm ağaçların gövdesi ve dalları altındandır¹⁴⁴. Bir ağaç vardır ki, hayvanına binmiş kişi, onun gölgesinde yüz sene yürür¹⁴⁵. Yine bir ağaç vardır ki, dalları incidendir¹⁴⁶.
2. Cennette su, bal, süt ve içecek denizleri vardır¹⁴⁷.
3. Cennet ırmakları, Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil gibi bereketlidir¹⁴⁸.
4. Firdevs cennetinden dört nehir fişkirir¹⁴⁹.
5. Kırmızı yakuttan atlar vardır ve mümini dilediği yere uçurur¹⁵⁰.
6. Kevser nehrindeki kuşların boyunları deve boynu gibidir ve besilidir¹⁵¹.
7. Cennette deve var mı? sorusuna; “canının çektiği her şey olacaktır” buyurulmuştur¹⁵².

C. Yiyecek ve İçecekler:

1. Cennetin meyveleri, hacim olarak çanak kadardır¹⁵³.
2. Cennetteki hurmaların gövdeleri, yeşil zümrüttendir. Dallarının sapı, kızıl altındandır. Meyveler, küp ve kovalar kadar iri, süttten beyaz, baldan tatlı, kaymaktan daha yumuşaktır¹⁵⁴.
3. Cennette ikram edilecek ilk yiyecekler, öküz ve balıktır. İlk içecek ise, selsebil adlı pınardandır¹⁵⁵. Yenilenler, geçirti ve misk kokan ter halinde çıkar¹⁵⁶.

D. Giyecekler, Meskenler ve Eşyalar:

1. Giysiler eskimez¹⁵⁷.

¹⁴⁴ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2645, c. 4, s. 303.

¹⁴⁵ Tirmizi, cennet, 1.

¹⁴⁶ Canan, a. g. e, c. 14, s. 428.

¹⁴⁷ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2690, c. 4, s. 337.

¹⁴⁸ Tac, 1137, c. 5, s. 731.

¹⁴⁹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2651, c. 4, s. 308.

¹⁵⁰ Tirmizi, cennet, 11.

¹⁵¹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2665, c.4 s. 315.

¹⁵² Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2666, c.4, s. 316.

¹⁵³ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2664, c. 4, s. 315.

¹⁵⁴ Canan, a. g. e, c. 14, s. 429.

¹⁵⁵ Tac, 1157, c. 5, s. 757.

¹⁵⁶ Tac, 1157, c. 5, s. 747.

¹⁵⁷ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2646, c.4, s. 30.

2. Müminlerin elbiseleri, sapı kızıl altından olan dalların yapraklarından yapılır¹⁵⁸.
3. Cennette bir takım köşklerin dışları içlerinden, ve içleri dışlarından görülür¹⁵⁹.
4. Cennette, inciden ve genişliği atmış mil olan bir çadır vardır¹⁶⁰.
5. İçi delikli ve bir tek inciden yapılan bir çadır vardır¹⁶¹.
6. Yatakların yüksekliği, gök ile yeryüzü arasındaki mesafe gibi, beş yüz senelik yol kadardır¹⁶².
7. Mümine inci, zebercet ve yakuttan bir kubbe dikilir, başlarında incili taşlar vardır¹⁶³.
8. Cennette, kapları ve her şeyi gümüşten olan iki cennet, aynı zamanda kapları ve her şeyi altından olan iki cennet vardır¹⁶⁴.
9. Cennette kaplar altından, taraklar altın ve gümüşten, buhurdanlıklar öd ağacındandır¹⁶⁵.
10. Bileziklerin ışıltısı, güneşi bastırır¹⁶⁶.

E. Huriler ve Hizmetçiler:

1. Müminlerin, cennette bir çok eşleri vardır. Onları dolaşırlar. Mesafenin genişliğinden, eşler birbirini göremezler¹⁶⁷.
2. Cennetin her tarafında, hurilerden oturanlar vardır¹⁶⁸.

¹⁵⁸ Canan, a. g. e , c. 14, s. 429.

¹⁵⁹ Sünen-i Tirmizi Tecemesi, 2647, c. 4, s. 304.

¹⁶⁰ Tirmizi, cennet, 3.

¹⁶¹ Tac, 1146, c. 5, s. 738.

¹⁶² Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2663, c. 5, s. 314.

¹⁶³ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2687, c.5, s. 334-335.

¹⁶⁴ Müslim, iman, 108.

¹⁶⁵ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2660, c. 4, s. 321-313.

¹⁶⁶ Tirmizi, cennet, 7.

¹⁶⁷ Tac, 1146, c. 5, s. 738.

¹⁶⁸ Tirmizi, cennet, 3.

3. Cennet ehlinin en düşük derecede olanının seksen bin hizmetçisi ve yetmiş iki bin karısı vardır¹⁶⁹.

4. Cennetteki kadınların baldırının beyazlığı, yetmiş kat elbisenin altından görülür¹⁷⁰.

5. Cennete giren erkeğin iki karısı ve her kadının üzerinde yetmiş kat cennet elbisesi olacaktır¹⁷¹. Bunların kalbi, insan kalbi gibidir. Ancak aralarında anlaşmazlık ve kin yoktur¹⁷².

F. Cennette Müzik:

1. Cennette, siyah gözlü (huri) lerin toplanma yeri vardır. Orada, benzerini mahlukatın işitmediği güzel sesle şarkı söylerler¹⁷³.

2. Cennette rüzgar estikçe, cennet ağaçlarının dalları ve yaprakları öyle bir name çıkarırlar ki, hiç bir kulak böylesine tatlı bir söz işitmemiştir¹⁷⁴.

G. Müminlerin Cennette Genel Durumları:

1. Allah'ı görebileceklerdir¹⁷⁵.

2. Cennet ehli kılız, tüsüz ve yaratılıştan sürmelidir¹⁷⁶.

3. Müminler cennette otuz yaşında¹⁷⁷, başka bir rivayette otuz veya otuz üç yaşında gireceklerdir¹⁷⁸.

4. Sıkıntı çekmeyecekler, gençlikleri tükenmeyecek ve ölümsüz olacaklardır¹⁷⁹.

5. Müminler ve aileleri, cennette her an güzeleşeceklerdir¹⁸⁰.

¹⁶⁹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2687, c. 4, s. 334-335.

¹⁷⁰ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2654, c. 4, s. 309.

¹⁷¹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2657, c. 4, s.311.

¹⁷² Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2660, c. 4, s. 312-313.

¹⁷³ Tirmizi, cennet, 24.

¹⁷⁴ Canan, a. g. e , c. 14, s. 428.

¹⁷⁵ Buhari, tevhid, 24.

¹⁷⁶ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 1662, c.4, s. 314.

¹⁷⁷ Tac, 1155, c. 5, s. 746.

¹⁷⁸ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2669, c. 4, s. 318.

¹⁷⁹ Tirmizi, cennet, 22.

¹⁸⁰ Müslim, cennet, 13.

6.Satışın veya satın almanın olmadığı cennet çarşısında istedikleri şekillere girebileceklerdir¹⁸¹.

Görüleceği üzere, cennet kavramı naslarda gayet somut benzetmelerle anlatılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken iki önemli, husustan birincisi; cennetin, tahayyüllerin ötesinde olduğu, diğeri ise, cennet yaşamının ve objelerinin dünyada algıladıklarımızın en mükemmeli olacağıdır. Bu noktada, öğrencilerin anlamakta güçlük çektikleri kavramlar arasında cenneti de göstermelerini anlayabiliriz(bkz. tablo 50). Hatta aynı olumsuzluk, yetişkinler için de geçerlidir ve problemin kaynağı, yukarıdaki hususların ihmalinde yatmaktadır.

Cennet hayatı, insan tabiatının eğilim gösterdiği, nefse hoş gelen ancak müminin dünyada iken yararlanamadığı veya kısmen faydalanabildiği güzelliklere sınırsızlık getirmektedir. Hayal edilemeyen en güzeli ve zengini boyutsuz olarak sunulmaktadır.

Cennette ebedilik, ölümsüzlük, yaşlanmama gibi ifadelerin Allah'ın kudretine bağlı olarak anlaşılması ve kabulü kolaydır. Köşkler, saraylar, ırmaklar, bahçeler gibi somut objelerin böylesine zengin ve tahayyüle açık şekilde sunulması ise, bu konuda hayal gücü kullanmanın sakıncalı olmadığını göstermektedir. Özellikle şu hususa dikkat etmek gerekir; güzellik sınırsız olarak sunulurken, kötülük ve çirkinliğin hiç bir şekli cennette yoktur. Ancak cennetteki ilk yiyeceklerin balık ve öküz olması, kadınların yetmiş kat elbise giymesi gibi ifadeler, beraberinde bir takım soru işaretleri getirdiğinden kullanılmamalıdır.

Din eğitimcisi, ergenlik öncesi ve başlangıcı çocuğuna yönelik olarak vereceği cennet kavramının öğretiminde bu hususları dikkate almalıdır. Özellikle 8. sınıf öğrencilerinin biyolojik gelişimlerine bağlı olarak, cennetteki cinsellik konusunu soru yaptıklarını görmüştük(bkz. s.157). Erkekler, çok eşli bir yaşamın rahatlığını yaşarken, kadınların, hurilerin varlığı karşısında kıskançlık duyacakları, yetişkinlerin de problemi olarak duyulmaktadır. Özellikle, hadislerde geçen kadın sayısındaki farklılıklar, bizi, Kur'an'a dayalı bilgilere yöneltmelidir. Ayetlerde, söz konusu kelime çoğul olarak kullanılmakta ancak sayı verilmemektedir. Burada

¹⁸¹ Tirmizi, cennet, 24.

gözardı edilen, dünyevi anlamda bir cinsel yaşamın ve kadın-erkek ilişkisinin ahiret içerisinde düşünülmesidir. Allah'ın, erkek olsun kadın olsun tüm inananlara adil ve hak ettikleri nimetleri sunacağı, ayırım yapmayacağı bilinmeli ve inanılmalıdır. Çünkü cennet, onu hakeden her iki cinsin de hem ruhsal hem de fiziksel olarak en ufak bir rahatsızlık duymadan sonsuz ve benzersiz mutluluğu yaşayacağı ortamdır.

7. *Kevser Havuzu:*

a. Kur'an'da "kevser" kelimesi, adını taşıdığı surenin başında geçmekte olup, ayeti açıklayan bir hadiste; Allah'ın, Hz. Peygambere cennette vaad ettiği bir nehir ve bu nehirle bağlantılı bir havuz şeklinde anlatılmaktadır¹⁸². Bu durumda hem kevser havuzu hemde kevser nehrinden bahsetmek mümkündür. Bir hadiste ise, her peygamber ve ümmetine ait havuzun bulunduğu işaret edilir¹⁸³.

b. Kevser'in niteliklerini açıklayan başka rivayetler de bulunmaktadır. Buna göre:

1. Havuzun oluşu gürül gürül akmakta olup, genişliği uzunluğuna denktir (kare). Ondan içenler, hiç susamazlar¹⁸⁴. Burada, göğün yıldızları sayısınca ibrikler vardır¹⁸⁵.

2. Sütten daha beyaz ve baldan daha tatlı bir nehirdir¹⁸⁶.

3. Kıyıları altından, aktığı yer gümüş ve yakuttandır. Toprağı miskten daha kokulu, suyu kardan aktır¹⁸⁷.

4. Kevser havuzunun başına ilk gelecek olan, Hz. Peygamberdir¹⁸⁸. O, sırat ve mizan dışında, kevser havuzu yanında bulunacaktır¹⁸⁹.

5. Hz. Peygamberden sonra bid'atlar çıkarırlar, bu nimetten

¹⁸² Tac, 1106, c. 5, s. 689-690.

¹⁸³ Tirmizi, kıyamet, 15.

¹⁸⁴ Müslim, fezail, 36.

¹⁸⁵ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2556, c. 4, s. 248.

¹⁸⁶ Tirmizi, kıyamet, 15.

¹⁸⁷ Tirmizi, kıyamet, 15.

¹⁸⁸ Tac, 1108, c. 5, s. 691.

¹⁸⁹ Buhari, rikak, 53.

¹⁹⁰ Tirmizi, kıyamet, 10.

yararlanamayacaklardır¹⁹⁰.

Görüleceği üzere, kevser havuzu;

1. Yalnızca içecek türünden bir nimet olmayıp suyun, kapların ve yerin özellikleri açısından da görsel olarak eşsiz değer taşımaktadır.

2. Sadece Muhammed ümmetinin istifadesine sunulmamıştır.

Sonuç olarak, din eğitimcisi, konunun öğretiminde zorluk çekmeyecektir. Su için yapılan tasvirler, onun benzersiz lezzetine iştah ederken, kaynağı ve yatağı da, buna paralel olarak hayallerin ötesinde eşsiz güzelliklere sahip olacaktır. Kısmen soyut düşünme kabiliyeti kazanmış söz konusu dönem öğrencilerine konunun öğretiminin bu tarzda yapılması uygun olacaktır.

8. Huriler:

Cennet kavramı içerisinde, yukarıdaki başlık altında ilgili ayet ve hadisler sunulmuş olup (bkz. s.176-177 ve 180-181), din eğitimcisinin konuyu işlerken tercih etmesi uygun görülen yaklaşım şekilleri de aynı konu sonunda önerilmiştir(bkz. s. 182-183).

9. Gilmanlar:

Gilmanlar, cennet ehline hizmetle görevlendirilmiş gençler olarak bilinir. Ayetlerde;

1. “Hizmet için dolaşan ölümsüz gençler¹⁹¹,”
2. “Kabuğunda saklı inciler gibi gençler¹⁹²,”
3. “Etrafa saçılmış inciler¹⁹³” görünümünde gençler olarak geçmektedir.

Hadislerde ise, bu konuya fazla yer verilmemiş olup, cennette müminlerin hizmetçileri olacağı yolundaki rivayeti daha önce vermiştik(bkz. s. 177).

¹⁹⁰ Müslim, taharet, 37.

¹⁹¹ Kur’an, Vakıa (56) : 17.

¹⁹² Kur’an, Tur (52) : 24.

¹⁹³ Kur’an, İnsan (76) : 19.

Görüleceği üzere, naslarda geçen “hizmetçi gençler” ifadesi, dilimizde “gılmanlar” olarak kabul görmektedir. Ahireti konu alan eserlerde, kelimenin bu şekliyle kullanıldığını görmekteyiz¹⁹⁴.

Yunus Emre'nin;

(Bu) dünyada ne ola kim ahirette ol olmaya,
Hur ile gılman gelecek aşık elin uzatmaya¹⁹⁵

beyti de, gılman kelimesinin halk içerisinde öteden beri kullanılageldiğine bir örnektir. Ancak bu kavramın, ahiretle ilgili kavramlar içerisinde en az bilinme oranına sahip olduğunu daha önce tesbit etmiştik (bkz. tablo 46).

Sonuç olarak, din eğitimi açısından, söz konusu dönem çocuğu için bu kavramın anlaşılması zor görünmemekte olup, onu ruhsal yönden olumsuz etkileyebilecek yapı ve bilgilerden de uzaktır. Bu itibarla eğitimci, ister gılman ister genç hizmetçiler şeklinde olsun, konuyu cennet nimetleri içerisinde ele almasında bir sakınca görülmemektedir.

10. A'raf ve A'raf ehli:

a. Kur'an, “araf” ve “araf ehli” nden bahseder¹⁹⁶. Ayetler şu bilgileri içerir:

1. “Araf”, cennetlikler ve cehennemlikler arasında bir yerdir.
2. Burada bulunan kişiler (araf ehli), henüz cennete girememişlerdir.
3. Cennet ehline; “selam” diye seslenirler.
4. Cehennem ehlini gördüklerinde ise, onlarla beraber olmamak için Allah'a dua ederler.

5. Cehennemlikleri simalarından tanırlar ve onlara, çokluklarının ve kibirlerinin yarar sağlamadığını söylerler.

¹⁹⁴ Bkz. Cavit Sunar, Kıyamet, Cennet, Cehennem, İst. 1979, s. 69; S. Naci Eren, Ölüm-Kıyamet ve Ahiret, İst.1990, s. 295.

¹⁹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, İst. 1981, s. 330.

¹⁹⁶ Kur'an, A'raf (7) : 46-48.

Yorumlara göre, araf ehli, iyilikleri ve kötülükleri eşit gelen kişilerdir. Bu yüzden ne cennete ne de cehenneme girmişlerdir. Cennet için Allah'ın rahmetini beklemektedirler¹⁹⁷.

b. Araf ve araf ehli konusunda, kütüb-i sitte içerisinde hadislere rastlanmamıştır. Ancak sair eserlerde kaynağı belli olmayan rivayetlere yer verilmektedir. Bu bilgilere göre;

1. Onlar, ebeveynlerinden izinsiz savaşa gidip şehid olanlardır. Şehid oldukları için cehenneme, anne ve babalarını kırdıkları için cennete giremezler¹⁹⁸.

2. Günah ve sevabı eşit geleceklerdir ve onlar cennete girmeyi arzuladıkları halde girememişlerdir. Ancak cennete kabulleri ümit edilir¹⁹⁹.

Görüleceği üzere, araf ve araf ehlinin varlığı ayetlerde belirtilmiş olup, kimler olacağı konusunda bilgi verilmemiştir. Konunun hadislerde yer almaması ve Kur'an'ı inceleme ihmali sonucu olsa gerek, ahiretle ilgili, en az bilinen kavramlar arasında yer almaktadır. Bu arada, kaynağı belirsiz rivayetlerdeki bilgiler, islam düşünce yapısına ters değildir. Yaklaşımlardan biri; ayetlerin tefsiri ile paralellik gösterirken, diğeri anne ve babanın önemini vurgulaması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, konu, öğrenciyi olumsuz yönde etkileyecek yapı ve özellikler taşımamaktadır. Bu itibarla, din eğitimcisi, gerektiğinde söz konusu dönem çocuğunu bilgilendirmelidir.

11. Cehennem:

a. Kur'an'da Cehennem:

“Cehennem” ve eş anlamlısı kelimeler, Kur'an'da çok yerde kullanılmaktadır²⁰⁰. Biz burada özellikle, cehennemin fiziksel yapısı itibariyle çizilen çerçevesini toplu ve sistematik olarak göstermeye çalıştık. Bundan amacımız, cehennemin kur'ani ifadeye dayalı bilgisini göstermek ve algılanabilmesine zemin hazırlamaktır.

¹⁹⁷ Elmalılı, a. g. e , c. 3, s. 2167; Kutub, a. g. e , c. 6, s. 87-88.

¹⁹⁸ Eren, a. g. e , s. 308.

¹⁹⁹ Hüseyin Erdoğan, Ölüm ve Ötesi, İst. 1991, s. 346.

²⁰⁰ Suphi, a. g. e , s. 29.

A. Cehennem Genişliği ve Yapısı (Dış Profili):

1. Sınırları belirtilmemiştir. Ancak “doldun mu?” dendiğinde; “daha var mı?” der²⁰¹.
2. Yedi kapısı vardır. Her biri farklı zümreler içindir²⁰².
3. Duvarları zalimleri çepeçevre kuşatacaktır²⁰³.
4. Cehennemi başında, iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır²⁰⁴.
5. Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır. Cehennem işlerine bakmakla görevlendirilmişlerdir²⁰⁵.
6. Yakıtı, insanlar ve taşlar olup²⁰⁶, kaynaması ve uğultusu dışarıdan işitilir²⁰⁷.

B. Cehenneme Götürülme:

1. Allah’ın düşmanları, ateşe sürülmek üzere toplandıkları gün hepsi bir araya getirilirler. Orada kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı aleyhlerine şahitlik edeceklerdir²⁰⁸.
2. Cehennem ehli, bölük bölük²⁰⁹, başları öne eğik²¹⁰, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde²¹¹, yüzükoyun sürüklenerek²¹² cehenneme getirilirler.
3. Cehennem ateşi, uzak mesafeden kendilerini görünce, onun öfkelenmesini

²⁰¹ Kur’an, Kaf (50) : 50.

²⁰² Kur’an, Hicr (15) : 43-44.

²⁰³ Kur’an, Kehf (18) : 29.

²⁰⁴ Kur’an, Tahrir (66) : 6.

²⁰⁵ Kur’an, Müddesir (74) : 31.

²⁰⁶ Kur’an, Tahrir (66) : 6.

²⁰⁷ Kur’an, Furkan (25) : 12.

²⁰⁸ Kur’an, Fussilet (41) : 19-20.

²⁰⁹ Kur’an, Zümer (39) : 71.

²¹⁰ Kur’an, Secde (32) : 12.

²¹¹ Kur’an, Gafir (40) : 71.

²¹² Kur’an, Furkan (25) : 34.

(müthiş kaynamasını) ve uğultusunu işitirler²¹³. Cehennem neredeyse öfkesinden çatlıyacak haldedir²¹⁴.

1. Oraya geldiklerinde ise, bekçiler (melekler) onlara; “içinde ebedi kalacağınız cehennem kapılarından girin” derler²¹⁵.

2. Sonra da yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde²¹⁶, elleri boyunlarına bağlı olarak cehennemin dar bir yerine atıldıklarında oracıkta yokoluvermeyi isterler²¹⁷.

C. Cehennemde Azap Şekilleri:

Kur'an ayetlerine göre, cehennemdeki azap türlerinin üç ana noktada ve bunların bileşimi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; 1. Ateş, 2. Kaynar su, 3. Çirkin yiyecek ve içeceklerdir.

1. Ateş:

a. Kur'an, cehennem ateşini bazen sıfat kelime veya kelime grupları ile tasvir eder. Buna göre ateş; “içe işleyen²¹⁸, yakıcı²¹⁹, kızgın²²⁰, en büyük²²¹, çılgın²²², Yüzleri bürüyen²²³ ve yalayan²²⁴, kapıları üzerine sınıksız kapatılmış²²⁵, alevlenen derileri kavurup soyan²²⁶, hem bedeni yok eden hem de eski haline getirip azap eden²²⁷, yakıtı insan ve taşlar olan²²⁸, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan²²⁹ ateş” şeklinde anlatılır.

²¹³ Kur'an, Furkan (25) : 12.

²¹⁴ Kur'an, Mülk (67) : 8.

²¹⁵ Kur'an, Zümer (39) : 71-72.

²¹⁶ Kur'an, Hakka (69) : 32.

²¹⁷ Kur'an, Furkan (25) : 13.

²¹⁸ Kur'an, Vakıa (56) : 42.

²¹⁹ Kur'an, Müzzemmil (73) : 12.

²²⁰ Kur'an, Gaşıye (88) : 4.

²²¹ Kur'an, A'la (87) : 12.

²²² Kur'an, Saffat (37) : 68.

²²³ Kur'an, İbrahim (14) : 50.

²²⁴ Kur'an, Müminun (23) : 104.

²²⁵ Kur'an, Hümeze (104) : 19-20.

²²⁶ Kur'an, Mearic (70) : 15-16.

²²⁷ Kur'an, Müddesir (74) : 27-28.

²²⁸ Kur'an, Tahrim (66) : 6.

²²⁹ Kur'an, Hümeze (104) : 6-7.

b. Bazen “ateş” kelimesinin türevi sıfat olur, isim veya isimlere sıfat yapılarak cehennem ateşi anlatılır. Bu durumda şu ifadeler görülür; “ateşten tabakalar²³⁰”, “ateşten alev ve duman²³¹”, “ateşten yorgan ve yataklar²³²”, “ateşten elbise²³³”.

c. Bazen de cehennem ateşinin azameti, benzetme ile anlatılır. Kıvılcımlarının büyüklüğü, saraya veya sarı birer deveye teşbih edilir²³⁴.

2. Kaynar Su:

Azap için kullanılan diğer bir malzeme de kaynar su olup, ayetlerde şu şekilde geçmektedir:

- a. Cehennemde ortasına sürüklenip başa kaynar su dökülmesi²³⁵,
- b. Kaynar su içinde bulunma²³⁶,
- c. Kaynar su ve ateş arasında dolaşma²³⁷,
- d. Kaynar suda, daha sonra da areşte yakılma²³⁸.

3. Çirkin Yiyecek ve İçecekler:

- a. Cehennemde, beslemeyen ve açlığı gidermeyen kuru dikenden başka yiyecek yoktur²³⁹.
- b. Boğazdan geçmez bir yiyecek vardır²⁴⁰.
- c. Günahkarların, kanlı irinden başka bir yiyeceği yoktur²⁴¹.
- d. Cehennemde yetişen bir ağaç olan, tomurcukları şeytanın başlarına benzeyen zakkum yemeğinden yerler. Bunun üzerine kaynar su karıştırılmış bir

²³⁰ Kur'an, Zümer (39) : 16.

²³¹ Kur'an, Rahman (55) : 35.

²³² Kur'an, A'raf (7) : 41.

²³³ Kur'an, Hac (22) : 19.

²³⁴ Kur'an, Müddesir (74) : 32-33.

²³⁵ Kur'an, Duhan (44) : 47-48.

²³⁶ Kur'an, Vakıa (56) : 42.

²³⁷ Kur'an, Rahman (55) : 44.

²³⁸ Kur'an, Gafir (40) : 72.

²³⁹ Kur'an, Gaşıye (88) : 6-7.

²⁴⁰ Kur'an, Müzzemmil (73) : 12.

²⁴¹ Kur'an, Hakka (69) : 36-37.

içecek vardır²⁴².

e. Karınlarını, zakkum ağacından yiyerek doldurup, üstüne kaynar su içerler. Bu, susamış develerin suya saldırışına benzer²⁴³.

f. Kaynar su pınarlarından içirilir²⁴⁴.

g. Orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içki tatmazlar, kaynar su ve irin tadalar²⁴⁵.

h. İrinli su yudumlanmaya çalışılır ancak boğazdan geçmez²⁴⁶.

i. (susuzluktan) İmdat dileycek olsalar, imdatlarına erimiş made gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Bu çok fena bir içecektir²⁴⁷.

D. Cehennemliklerin Genel Durumları:

a. Birbirlerini kurtaramaz ve yardımlaşamazlar²⁴⁸.

b. Yüzleri kapkaradır²⁴⁹ ve gömlekleri katrandandır²⁵⁰.

c. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir halde kendilerini zillet bürür²⁵¹.

d. Ateşin yüzlerini yalamasından dolayı dişleri sırttır bir hal almıştır²⁵².

e. Yokoluvermeyi isterler²⁵³.

f. Rablerini görmekten mahrum kalmışlardır²⁵⁴.

g. Cennet ehlinden rızık isterler. Ancak bu, onlara haram kılınmıştır²⁵⁵.

h. Cehennemden çıkmak için Allah'a yalvarırlar. Ancak bu istekleri kabul edilmez²⁵⁶.

²⁴² Kur'an, Saffat (37) : 64-67.

²⁴³ Kur'an, Vaka (56) : 52-55.

²⁴⁴ Kur'an, Gaşıye (88) : 5.

²⁴⁵ Kur'an, Nebe (78) : 24-25; S'ad (38) : 57.

²⁴⁶ Kur'an, İbrahim (14) : 16-17.

²⁴⁷ Kur'an, Kehf (18) : 29.

²⁴⁸ Kur'an, Rahman (55) : 35.

²⁴⁹ Kur'an, Yunus (10) : 27; Zümer (39) : 60.

²⁵⁰ Kur'an, İbrahim (14) : 50.

²⁵¹ Kur'an, Kalem (68) : 43.

²⁵² Kur'an, Müminun (23) : 104.

²⁵³ Kur'an, Furkan (25) : 13.

²⁵⁴ Kur'an, Mutaffifin (83) : 15.

²⁵⁵ Kur'an, A'raf (7) : 50.

²⁵⁶ Kur'an, Müminun (23) : 107-108.

b. Hadislerde Cehennem:

Cehennem hakkında pek çok hadise rastlanır. Bu kavramın rivayetlere bağlı bilgisini toplu olarak ortaya koyabilmek ve hangi noktalarda, ayetlerle paralellik taşıdıklarını gösterebilmek için konuyu, “Kur’an’da Cennet” başlığı altında verdiğimiz sistematik yapı doğrultusunda aktarmaya çalıştık. Böylece, ayetlere ve hadislere dayalı bilgiler arasında bir karşılaştırma yapılarak sentez yoluna gidilebilecektir.

A. Cehennemin Genişliği ve Yapısı:

1. Sınırları belirtilmemekle birlikte, kapasitesi geniştir. Allah, engel oluncaya kadar “daha var mı?” diyecektir²⁵⁷.
2. Derinliği vardır²⁵⁸. Bu derinlik; “düşen taşın ancak yetmiş yılda dibine ulaşabileceği” benzetmesiyle anlatılır²⁵⁹.
3. Çevresinikuşatan surun dört ayrı duvarı vardır ve her bir duvarın kalınlığı kırk yıllık yürüme mesafesi kadardır²⁶⁰.
4. Dibine ulaşamayan derin vadileri vardır²⁶¹.
5. Yetmiş bin yuları vardır ve kendisini çeken yetmiş bin melek tarafından getirilir²⁶².

B. Cehennemde Azap Şekilleri:

1. Ateş:

- a. Cehennem ateşi, dünya ateşinden yetmiş kat güçlü ve etkilidir²⁶³.

²⁵⁷ Tac, 1206, c. 5, s. 782.

²⁵⁸ Tac, 1185, c. 5, s. 769.

²⁵⁹ Tirmizi, cehennem, 2.

²⁶⁰ Tirmizi, cehennem, 4.

²⁶¹ Canan, a. g. e , Hadis no:5118, c. 14, s. 438.

²⁶² Tirmizi, cehennem, 1.

²⁵⁷ Tac, 1206, c. 5, s. 782.

²⁵⁸ Tac, 1185, c. 5, s. 769.

²⁵⁹ Tirmizi, cehennem, 2.

²⁶⁰ Tirmizi, cehennem, 4.

²⁶¹ Canan, a. g. e , Hadis no:5118, c. 14, s. 438.

²⁶² Tirmizi, cehennem, 1.

²⁶³ Müslim, cennet, 29.

b. Cehennem ateşi üç bin yıl yakılmıştır. İlk bin yıl sonunda kıpkırmızı, ikinci bin yıl sonunda beyaz, üçüncü bin yıl sonunda ise, siyah ve karanlık olmuştur²⁶⁴.

c. Cehennem ateşi derece derecedir. Bazısını topuğuna, bazısını dizlerine, bazısını beline, bazısını ise, köprücük kemiğine kadar yakar²⁶⁵. Fakat en hafif azabı duyan kimse bile, kendinden şiddetli azap çeken olmadığını zannedecektir²⁶⁶.

d. En hafif azap, ateşten ayakkabı giymedir. Ancak bunun bile harareti beyni kaynatacaktır²⁶⁷.

e. Ateş, cehennem ehlinin yüzünü bozacaktır. Öyle ki, üst dudağı başının ortasına varacak kadar kasılacak ve alt dudağı sarkacaktır²⁶⁸.

f. Cehennemde ateşten bir dağ bulunur. Kafirler bu dağda yetmiş yıl iniş, yetmiş yıl çıkış yapacaklardır²⁶⁹.

2. Kaynar Su:

Cehennemliklere kaynar su dökülür. Bu su, vucutlarına nüfuz eder ve karınlarına ulaşır. İçlerini boşaltır ve ayaklarını deler, geçer²⁷⁰.

3. Çirkin Yiyecek ve İçecekler:

a. Cehennem ehline açlık musallat edilir. Onlara besleyici olmayan ve açlığı gidermeyen dikenli ot verilir. Bu, boğazlarına takılır. Bu yüzden içecek isterler.

²⁵⁷ Tac, 1206, c. 5, s. 782.

²⁵⁸ Tac, 1185, c. 5, s. 769.

²⁵⁹ Tirmizi, cehennem, 2.

²⁶⁰ Tirmizi, cehennem, 4.

²⁶¹ Canan, a. g. e , Hadis no:5118, c. 14, s. 438.

²⁶² Tirmizi, cehennem, 1.

²⁶³ Müslim, cennet, 29.

²⁶⁴ Tirmizi, cehennem, 8.

²⁶⁵ Müslim, cennet, 33.

²⁶⁶ Buhari, rikak, 8.

²⁶⁷ Tac, 1203, c. 5, s. 779.

²⁶⁸ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2713, c. 4, s. 351.

²⁶⁹ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2702, c. 4, s. 343.

²⁷⁰ Tirmizi, cehennem, 4.

Kaynar su verilir. Sıcaklığı yüzlerini dağlar, karınlarına girince ise, içlerini parçalar²⁷¹.

b. Dünya yiyeceklerine damlatılması halinde tümünü bozacak kadar kötü bir yiyecek olan zakkum, cehennem ehline yedirilir²⁷².

c. Cehennem irininden bir kova dahi dünyaya damlatılmış olsa, var olan her şeyin pis kokmasına neden olur²⁷³.

d. Cehennem ehline, içmesi için irin verildiğinde tiksiniyorlar. Yüzleri yanar ve başlarının derisi düşer. İçildiğinde ise, bağırsakları koparıp makattan çıkar²⁷⁴.

4. Demir Kancalar:

Cehennemde, büyük dikenlere benzeyen demir kancalar vardır ve insanları çekmektedir²⁷⁵.

5. İntihar Edenlerin Azabı:

İntihar eden kişiler, öldükleri şekil üzere azap göreceklerdir²⁷⁶.

C. Cehennemliklerin Genel Durumları:

a. Cehennem ehlinin vücudu büyüyecektir²⁷⁷. Söz gelimi; kafirin azı dişî Uhud dağı kadar, derisinin kalınlığı üç gecelik yol mesafesi kadar olacaktır²⁷⁸.

b. Cehennem ehli, azabın hafifletilmesini isteyecekler ancak bu kabul edilmeyecektir. Bunun üzerine ölümü isteyecekler. Bu da kabul edilmeyecektir²⁷⁹.

c. Ancak hataları (günahları) sebebiyle cehennemde bulunanları ateş tamamen yakıp kül eder. Bu kişiler cennet nehirlerine dağıtılırlar ve bir ot gibi

²⁷¹ Tirmizi, cehennem, 5.

²⁷² Tirmizi, cehennem, 4.

²⁷³ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2710, c. 4, s. 448.

²⁷⁴ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2709, c. 4, s. 346.

²⁷⁵ Zübte-tül Buhari Tercemesi, 264, s. 132-133.

²⁷⁶ Zübte-tül Buhari Tercemesi, 390, s. 205.

²⁷⁷ Tac, 1190, c. 5, s. 772.

²⁷⁸ Tirmizi, cehennem, 3.

²⁷⁹ Tirmizi, cehennem, 5.

(cennette) yeniden biterler (azap görmezler)²⁸⁰.

d. Ayrıca Hz. Peygamber (a.s)'in şefaati ettiği kimseler de cehennemden çıkarılarak cennete sokulacaktır²⁸¹.

e. Kalbinde zerre kadar imanı bulunan kimse, cehennemden çıkarılacaktır²⁸².

Görüleceği üzere, cehennem hakkındaki ayetler ve hadisler, cehennemin genişliği, yapısı, azap şekilleri ve cehenneme gireceklerin genel durumları konularında birbirine yakın ifadeler taşımaktadırlar. Ancak Kur'an'ın çizdiği sahneler daha net olup, hadislerdeki anlatımları kapsar niteliktedir. Diğer taraftan, ayetlerde yer almayan bazı azap şekillerinin hadislerle eklendiğini de görmekteyiz. Buna rağmen, kavramın anlaşılması hususunda bütünlüğü bozacak ve soru işaretleri oluşturacak bir durumun söz konusu olmadığı açıktır.

“Ahiret Kavramları” bölümünde, cehennemi; en çok bilinen, en fazla korku duygusu oluşturan ve en yüksek anlaşılma zorluğu yüzdesine sahip bir kavram olarak tesbit ettik. Yapılan bir araştırma, çocukların bu kavramı, küçük yaşlarda öğrendiklerini ve davranışlarının dini anlamda değerlendirileceği bilincine sahip olduklarını ortaya koymaktadır²⁸³. Ancak öngenenlik ve ergenlik dönemine kadar aileden, çevreden ve okuldan daha pek çok bilgi kazanılmakta olup, bu işlemin gelişigüzel ve pedagojik olmaması sonucu olumsuz ruhsal etkiler oluşabilmektedir. Özellikle akli olmayan, çelişkili ve nas dışı bilgilerin aktarılması veya düzey üstü öğretimin yapılması sonucu net ve kesin bilgilerin elde edilemeyişi ise, bu kavramın anlaşılma zorluğuna sebep olmaktadır. Bu nedenlerle öğretimi, diğer kavramlara göre daha fazla hassasiyet gerektirmektedir. O halde, din eğitimcisi;

1. Cehennem kavramının, çocukta oluşturduğu veya oluşturabileceği aşırı korku hissine engel olacak bir yaklaşım içinde olmalıdır.

²⁸⁰ Müslim, iman, 306.

²⁸¹ Tirmizi, cehennem, 10.

²⁸² Tac, 2725, c. 5, s. 358.

²⁸³ Yavuz, a. g. e., s. 184.

2. Konuyu, ayetler ve hadisler çizgisinde, çocuğun kafasında istifham kalmayacak şekilde aktarmalıdır.

Bu iki hususu başarabilmek için ise, şu noktalara uyması yerinde olacaktır:

1. Cehennemle ilgili ayetlere ters düşmeyen hadisler dışında kaynak kullanılmamalıdır.

2. Naslara dayalı bilgiler de tasvirlerle dayalı anlatım zenginliği içerisinde verilmemelidir. Duygulanmaya neden olacak tasvirlerden ziyade, bilgilendirme amaçlanmalıdır. Söz gelimi; cehennemdeki azap şekilleri maddelenebilir ancak fevri veya nas dışı kaynaklardan yorumlanamaz.

3. Cehennem konusuna, ahiret kavramları içerisinde en son ve hatta cennet kavramından sonra yer verilmesi uygun olacaktır. Böylece cennetin eşsizliği ve güzelliği karşısında etkilenen öğrenci daha az etkilenecek ve cennet tercihi doğrultusunda iyi davranışlar geliştirmeye yönelecektir.

4. Cehennem kavramının işlenişi esnasında, sık sık Allah'ın "Rahman" ve "Rahim" gibi güzel sıfatlarının içeriğine de yer verilmelidir. Böylece konu, korkutmadan ziyade bilgilendirme amaçlı olarak algılanacaktır.

5. İnançlı ve itaatkar bir kul olmanın, cennet ve cehennem seçenekleri karşısındaki avantajına değinilmelidir. Özellikle; "imanlı kişinin cennete gireceği" anlamındaki hadisler, ümidin oluşmasına ve korkunun azalmasına neden olacaktır.

12. Sırat Köprüsü:

a. Sırat köprüsünün varlığından bahseden Kur'an ayeti bulunmamaktadır.

b. Ancak bu kavramla ilgili hadisler bulmak mümkündür. Bu rivayetlere göre;

1. Hz. Peygamber, ahiret gününde ilk bulunacağı yerin sırat üzeri olduğunu ifade eder²⁸⁴.

²⁸³ Yavuz, a. g. e., s. 184.

²⁸⁴ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, 2550, c. 4, s. 240.

2. Sırat köprüsü cehennem üzerinde kurulur. İlk geçecek olan, ümmetiyle birlikte Hz. Peygamberdir. O esnada, Ondan başka peygamber konuşamaz. O da sadece; “Allahım kurtar” sözünü tekrarlar²⁸⁵.

3. Bir hadiste ise, kıyamet günü insanların nerede olacağı sorusuna, “sırat köprüsünün önünde”; köprüyü ilk kimlerin geçeceği sorusuna ise; “muhacirlerin fakirleri” cevabını vermiştir²⁸⁶.

4. Sırat üzerinde cennetliklere ve cehennemliklere, ölümün artık ebediyen olmayacağı haberi verilir²⁸⁷.

5. Sırat üzerinde bir kısım insanlar yalnızca çimdiklenirken, bazıları da, cehenneme düşer²⁸⁸.

6. Sıratın geçinceye kadar kimse kimseyi hatırlamaz²⁸⁹.

c. Ancak bazı eserlerde Kur'an ve hadislerde yer almayan anlatımlara rastlanmaktadır²⁹⁰.

Görüleceği üzere, sırat köprüsü, ayetlerde yer almayan, hadislerde belirtilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hadisler, bu kavrama ilişkin korkunç ve ürkütücü sahneler çizmemektedir. Özellikle yaygın niteliği olarak bilinen “kıldan ince, kılıçtan keskin” ifadesi de kullanılmamaktadır. Bu durumda sırat, cennet veya cehenneme en yakın aşama olarak değerlendirilebilir.

Oysa öğrencilerin ifadelerine göre, sırat kavramı, tüm ahiret kavramları içerisinde hem ürkütücü bulunması (%28.1) hemde anlaşılma güçlüğü çekilmesi (%19.2) açısından cehennemden sonra ikinci sırada yer almaktadır (bkz. tablo 54 ve tablo 50).

Sonuç olarak, din eğitimcisi, yukarıdaki değerlendirmeler doğrultusunda, kavrama ait bilgilerin neden olduğu korku hissi problemini çözmelidir.

²⁸⁵ Tac, 1092, c. 5, s. 682; Zübte-tül Buhari, 264, s. 132.

²⁸⁶ Müslim, hayz, 34.

²⁸⁷ Canan, a. g. e., c. 17, s. 610.

²⁸⁸ Tac, 1092, c. 5, s. 682.

²⁸⁹ Canan, a. g. e., c. 14, s. 400.

²⁹⁰ Bkz. Gazzali, İhyau Ulumu'd-Din, (Ter: A. Arslan), İstanbul: 1974, c. 10, s. 524; Ölüm ve Ötesi, (Ter: A. Aydın), İstanbul (tarihsiz), s. 342.

Hadisler çizgisinde takip edilecek bilgilendirme, kavramın anlaşılması sorununa da çözüm getirebilir. Ancak ahiretle ilgili tüm kavramlarda olduğu gibi sırat köprüsünün de, dünyada müşahede ettiğimiz türden bir yapı olmayacağına altı çizilmelidir. Zira, ergenlik öncesi ve başlangıcı çocuğu, tamamen olmasa bile bu ayrımı hissedebilecek gelişim düzeyindedir.

b. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Ahiret Konusu

Öğrenciler, ahiretle ilgili bilgilerle 7. sınıf yıllık ders programında yer alan ve 2109 sayılı tebliğler dergisinde öngörülen “Ahirete İman” ünitesindeki; “Ahiret nedir?”, “ Ahiret gününe niçin inanınız?”, “Cennet ve Cehennem?” müstakil başlıkları altında karşılaşmaktadırlar. Ancak konuların kapsamı ve bilgilerin niteliği hem öğretmenlere hem de ders kitaplarına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Talim terbiye kurulunca tavsiye edilen ders kitaplarında, ahiretle ilgili konuların ele alınışları hususunda şu tesbitleri yapmak mümkündür:

1. Ahiret kavramlarından; sur, haşır, mahşer, defterlerin dağıtılması, hesap ve yargılama, havuz, mizan, sırat ve şefaath yan başlıklarla, cennet ve cehennem genel başlıklarla verilmiştir²⁹¹.

2. Bazı kitaplarda, bu kavramların dünyadakilerle karıştırılmaması gerektiği veya mahiyetini Allah’ın bildiği²⁹² ibaresi bulunmakla birlikte, genel olarak, ayet ve hadislere dayalı bilgiler açıklanmadan, somut bir tarzda verilmiştir. Böyle bir yaklaşımla öğrenciler, kavramların varlığı konusunda bilgilenebilirler ancak kavramları anlayamama ve zihinlerinde oluşan sorulara cevap bulma probleminden kurtulamazlar.

3. “Organların şahitlik etmesi (36:65)”, “Cehennem yakıtının, insan ve taşlardan oluştuğu (66:6)” gibi, söz konusu dönem çocuğu için anlaşılması zor ve açıklanmaya muhtaç bazı ayetler yalnızca meali verilerek geçilmiştir²⁹³.

4. Naslarda bulunmamasına rağmen, cehennemde çok soğuk yerlerin

²⁹¹ Algül, a. g. e , s. 64-67; Dilaver, a. g. e , s. 61-62; Çelebi, a. g. e , s. 53-58; Hatiboğlu, a. g. e , s. 72-76.

²⁹² Tanrıverdi, a. g. e , s. 54-57; Gündüz, a. g. e , s. 96.

²⁹³ Özdemir, a. g. e , s. 55-56; Tanrıverdi, a. g. e , s. 55-57.

bulunduğu bilgisine yer verilmiştir²⁹⁴.

5. Sırat köprüsünün varlığı Kur'an'dan delil getirilerek verilmiştir²⁹⁵. Ancak söz konusu ayette²⁹⁶ sıratın bahsedildiğine dair kesin bir ifade yoktur.

6. Günahı, sevaplarından fazla gelenlerin cehenneme, sevabı günahlarından fazla gelenlerin cennete²⁹⁷, denk gelenlerin ise, Allah tarafından affedilip cennete kabul edilecekleri²⁹⁸ bilgisi verilmektedir.

Görülebileceği üzere, ders kitaplarında, ahiret ve ilgili kavramları öğretme çabası içerisinde iki nokta gözardı edilmektedir:

1. Söz konusu bilgiler, ergenlik öncesi dönem çocuğunun anlayış ve kavrayış düzeyinin üstünde verilmektedir. Bu nedenle, ayetlerde yer alan anlatımlar bile öğrenciler tarafından (Kur'an'da yer aldığını bilmemesi durumunda), akla uygun bulunmayarak reddedilebilmektedir(Bkz. s. 153-154). Ders kitaplarında yer alan; manevi (veya mahiyetini Allah'ın bildiği) terazi, amel defteri vs. ifadeleri de yeterli görülmemektedir. Bu konuyu daha açık bir şekilde vurgulamak, dünyadaki nesnelere ahiret alemindeki nesnelere arasındaki ayrımı kavrayabilmek için gereklidir. Şu ifadeler buna güzel bir örnektir: "Ahiretle ilgili kavramları, sakın ha bu dünyadakilerle ölçmeye kalkmayın!.. Ahiret alemi başka bir alemdir. Ahirette olan şeylerin dünyada ancak adları vardır. Oradaki varlıklar, o aleme ait varlıklardır. "İsrafil, suru üförece, insanların amelleri tartılacak, herkesin defteri ortaya çıkacak, sırat köprüsünden geçilecek, cennette şöyle nimetler var" dediğimiz zaman, hatırımıza dünyada bildiğimiz bir boru, bir terazi, bir köprü, kağıttan bir defter gelmesin. O aleme ait bulunanların hepsi, o alem cinsinden, sonsuz aleme layık şeylerdir. Onların gerçeğini, nasıl olduklarını Allah'tan başka kimse bilmez. Cennet meyveleri, cehennem ateşi de böyledir. Onlar bizim bildiğimiz, gördüğümüz şeyler

²⁹⁴ Doğru, a. g. e , s. 64-67.

²⁹⁵ Çelebi, a. g. e , s. 53-58.

²⁹⁶ Kur'an, Meryem (19) : 71-72; "İçinizden oraya uğramayacak kimse yoktur. Bu Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarıyoruz, zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz."

²⁹⁷ Algül, a. g. e , s. 65-67; Çelebi, a. g. e , s. 53-58; Tanrıverdi, a. g. e , s. 55-57; Çınarlı, a. g. e , s. 70-71.

²⁹⁸ Özdemir, a. g. e , s. 55.

değildir. Biz bunların yalnız asıllarına iman eder ve hakikatını Allah'a bırakırız. İşte bu nokta önemlidir. Bunu anlamayanlar, cennetin duvarlarını muhalebiden, nimetlerini de dünyadakilerin aynı gibi görmek hatasına düşmüşlerdir²⁹⁹”.

2. Cehennemın soğukluğunun olması veya sırat köprüsünün varlığına Kur'an'dan delil getirilmesi gibi, naslarla kesin olarak ortaya konmamış hususlar ders kitaplarında yer almaktadır. Oysa, öğrencinin daha sonra edineceği bilgiler, bunlarla çelişebilir. Bu ise, din eğitime olan güvenin sarsılmasına yol açacaktır.

Sonuç olarak, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarındaki ahiret ve ilgili kavramlara dayalı bilgiler, öğrencileri, ruhsal açıdan olumsuz etkileyecek özellikler taşımamasına rağmen, yukarıda sözü edilen noksanlıkların giderilmesi, bu konudaki öğretimin daha sağlıklı yapılabilmesi için gerekli görülmektedir.

---

²⁹⁹ A. Hamdi Akseki, İslam Dini, Ankara 1974, s. 94; Cihat Tunç, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi II, 12. Baskı, MEB yay., Ankara 1993, s. 83.

V. GENEL DEĞERLENDİRME İLE İLGİLİ BULGULAR

A. Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölümde öğrencilerin, “kabir hayatı”, “kıyamet alametleri”, “ahiret hayatı” ile ilgili konularda genel düşünceleri ve hissettikleri öğrenilmek istenilmiştir. Bu amaçla şu sorular yöneltilmiştir.

1. Bu konulara ilgi duyuyor, öğrenme merakı taşıyor musunuz?
2. Bu konularda öğretmeniniz veya diğer büyükleriniz tarafından bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?
3. Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?
4. Öğretmenleriniz ve büyükleriniz bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?
5. Bu konularda merakınızı giderecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?
6. Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?

Verilen cevapların değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

a. Kıyamet ve Ahiretle İlgili Konulara İlgi Duyma ve Öğrenme Merakı ile İlgili Bulgular:

Öğrencilere, “Bu konulara ilgi duyuyor, öğrenme merakı taşıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 60’a göre, 6. sınıf öğrencilerinin 3/5’e yakını (%57.7), konulara çok fazla ilgi duyduğunu ve öğrenmek istediğini, 1/3’den fazlası (%36.3) ise, biraz ilgi duyduklarını ve öğrenme arzusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. “İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem” diyenlerin oranı %5.8’dir. Yapılan ki-kare testine göre, okullar arasında ” Bu konulara ilgi duyuyor ve öğrenme merakı taşıyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$). Sonuç olarak, öğrencilerde ölüm ve ötesine ait dini bilgileri öğrenme isteği oranı yüksek bulunmuştur.

Tablo 60. 6.sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		ToplamM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çok fazla ilgi duyuyor ve öğrenmek istiyorum	30	63.8	30	54.5	29	55.7	89	57.7
Biraz ilgimi çekiyor,elbette öğrenmek isterim	17	36.1	22	40	17	32.6	56	36.3
İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem	0	0	3	5.4	6	11.5	9	5.8
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi^2=6.47$

SD=4

p=0.16

Tablo 61. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çok fazla ilgi duyuyor ve öğrenmek istiyorum	35	77.7	31	60.7	27	57.4	93	65
Biraz ilgimi çekiyor,elbette öğrenmek isterim	10	22.2	16	31.3	15	31.9	41	28.6
İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem	0	0	4	7.8	5	10.6	9	6.2
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$\chi^2=11.24$

SD=4

p=0.02

Tablo 61'e göre, 7. Sınıf öğrencilerinin 2/3'ünden fazlası (%65), konulara çok fazla ilgi duyduğunu ve öğrenmek istediğini, 1/3'e yakını (%28.6) ise, biraz ilgi duyduklarını ve öğrenme arzusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. "İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem" diyenlerin oranı %6.2'dir. Yapılan ki-kare testine göre, okullar arasında " Bu konulara ilgi duyuyor ve öğrenme merakı taşıyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak farklılık bulunmuştur. (p<0.05). Ancak

sonuç olarak, tüm öğrenciler için söz konusu konuları öğrenme isteği oranı yüksek bulunmuştur.

Tablo 62. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çok fazla ilgi duyuyor ve öğrenmek istiyorum	29	69	25	56.8	22	55	76	60.3
Biraz ilgimi çekiyor, elbette öğrenmek isterim	11	26.1	19	43.1	18	45	48	38
İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem	2	4.7	0	0	0	0	2	1.5
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi^2=3.36$$

$$SD=4$$

$$p=0.50$$

Tablo 62'ye göre, 8. sınıf öğrencilerinin 3/5'i (%60.3), konulara çok fazla ilgi duyduğunu ve öğrenmek istediğini, 2/5'e yakını (%38.) ise, biraz ilgi duyduklarını ve öğrenme arzusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. "İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem" diyenlerin oranı %1.5'dir. Yapılan ki-kare testine göre, okullar arasında " Bu konulara ilgi duyuyor ve öğrenme merakı taşıyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$). Sonuç olarak, öğrencilerin söz konusu konuları öğrenme isteği oranı yüksek bulunmuş olup, bu durum, diğer sınıflardan elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Tablo 63'e göre, ankete katılan tüm öğrencilerin 3/5'i (%60.9), konulara çok fazla ilgi duyduğunu ve öğrenmek istediğini, 1/3'den fazlası (%34.2) ise, biraz ilgi duyduklarını ve öğrenme arzusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. "İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem" diyenlerin oranı %4.7'dir. Yapılan ki-kare testine göre, okullar arasında " Bu konulara ilgi duyuyor ve öğrenme merakı taşıyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$). Sonuç olarak, öğrenciler, ahiret ve kıyametle ilgili kavramları öğrenme isteği taşımaktadırlar

Tablo 63. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		TOPLAM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çok fazla ilgi duyuyor ve öğrenmek istiyorum	89	57.7	93	65	76	60.3	258	60.9
Biraz ilgimi çekiyor,elbette öğrenmek isterim	56	36.3	41	28.6	48	38	145	34.2
İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem	9	5.8	9	6.2	2	1.5	20	4.7
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

$\chi=6.47$

$SD=4$

$p=0.17$

b. Bu Konularda Bilgilendirilirken Neler Hissettikleriyle İlgili Bulgular:

Öğrencilere, “Bu konularda öğretmeniniz veya diğer büyükleriniz tarafından bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 64. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İnanıyorum ve korkuyorum	29	61.7	17	31	36	69.2	82	53.2
Aklımla çelişen konulara inanmıyorum	2	4.2	7	12.7	2	3.8	11	7.1
İnanıyorum ancak korkmuyorum	14	29.7	27	49	14	26.9	55	35.7
Başka düşüncemiz	2	4.2	4	7.2	0	0	6	3.8
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi=16.28$

$SD=4$

$p=0.002$

Tablo 64’de görüleceği üzere, 6. sınıf öğrencilerinin ½’sinden fazlası (%53.2), bu konularda bilgilendirilirken, inandıklarını ve korktuklarını, 1/3’ den

fazlası (%35.7) ise, inandıklarını ancak korkmadıklarını belirtmişlerdir. 11 öğrenci (%7.1), aklımla çelişen konulara inanmıyorum cevabı vermiştir. Bu konuda farklı düşünce bildirenlerin oranı ise %3.8 olarak görülmektedir. Yapılan ki-kare testine göre, okullar arasında ” Bu konularda bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark gözlenmektedir ($p<0.05$). Sonuç olarak, öğrencilerin çoğu, anlatılanların doğruluğunu kabul etmekte olup, edinilen bilgilere dayalı olarak korku duygusu yaşamaktadırlar.

“Başka düşünceleriniz” Şıkında Öğrencilerin Belirttikleri Düşünceler:

İlk üç şık dışında görüş bildiren öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

- “Korkacağımı anlayınca, inanmak istemiyorum. Bunların saçma olduğuna inanmaya çalışıyorum”,
- “İnanıyorum ve korkunun faydasız olacağını düşünüyorum. Çünkü ne yapsam, ne etsem, sonunda toprak olacağımı biliyorum”,
- “İçimde korku ve çelişki yaratmaması için inanmıyorum”,
- “Korksam da korkmasam da, bu konuları bilmek isterim”,
- “İnanıyorum ama o günleri yaşamak istemem”,
- “İnanıyorum ancak biraz korkar gibi oluyorum”,

Tablo 65. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İnanıyorum ve korkuyorum	24	53.3	20	39.2	19	40.4	63	44
Aklımla çelişen konulara inanmıyorum	1	2.2	4	7.8	2	4.2	7	4.8
İnanıyorum ancak korkmuyorum	14	31.1	26	50.9	26	55.3	66	46.1
Başka düşünceniz	6	13.3	1	1.9	0	0	7	4.8
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$$\chi=5.96$$

$$SD=4$$

$$p=0.20$$

Tablo 65’de görüleceği üzere, 7. sınıf öğrencilerinin 2/5’den fazlası (%44), bu konularda bilgilendirilirken, inandıklarını ve korktuklarını, yine 2/5’den fazlası (%46.1) ise, inandıklarını ancak korkmadıklarını belirtmişlerdir. Akıllarıyla çelişen konulara inanmadıklarını söyleyenler ile, farklı düşünce ifade edenlerin oranı eşit olarak görülmektedir (%4.8). Bu durum, 6. sınıf öğrencileri bulguları ile karşılaştırıldığında, bilgilee dayalı korkunun azaldığı gözlenmektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

“Başka düşünceleriniz” Şıklarda Öğrencilerin Belirttikleri Düşünceler:

İlk üç şık dışında görüş bildiren öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

- “İlk başta korkunç gelebiliyor. Ancak daha sonra öğrendikçe devamını öğrenmek istiyorum” ,
- “Derste anlatılıyorsa, kendimi ölmüş ve öbür dünyaya gitmiş gibi hissediyorum, kendimden geçiyorum” ,
- “İnanıyorum ancak bazen korkuyorum, bazen korkmuyorum” ,
- “Akımla çelişen konular beni çok etkiliyor, yanlış düşünmekten korkuyorum” ,
- “Cehenneme gitmekten korkuyorum” ,
- “Hocamın (!) söylediklerine inanıyorum ve korkmuyorum. Çünkü bu konuları zevkle dinliyorum” ,
- “İnanıyorum fakat biraz ürperiyorum” .

Tablo 66’ya göre ise, 8. sınıf öğrencilerinin 1/2’si (%50.7), bu konularda bilgilendirilirken, inandıklarını ve korktuklarını, 1/4’den fazlası (%27.7) ise, inandıklarını ancak korkmadıklarını belirtmişlerdir. Akıllarıyla çelişen konulara inanmadıklarını söyleyenlerin oranı 1/7’den fazla (%13.4), başka düşünceler bildirenlerin oranı %7.9 bulunmuştur. Bu durum, diğer sınıfların bulguları ile karşılaştırıldığında, bilgilere dayalı korkunun azalmadığını ancak bilgilerin akla

vurularak reddedilme oranının yükseldiğini göstermektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur($p<0.05$).

Tablo 66. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İnanıyorum ve korkuyorum	20	47.6	22	50	22	55	64	50.7
Aklımla çelişen konulara inanmıyorum	4	9.5	3	6.8	10	25	17	13.1
İnanıyorum ancak korkmuyorum	16	38	11	25	8	20	35	27.7
Başka düşünceniz	2	4.7	8	18.1	0	0	10	7.9
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi=18.22$$

$$SD=6$$

$$p=0.005$$

“Başka düşünceleriniz” Şıkında Öğrencilerin Belirttikleri Düşünceler:

İlk üç şık dışında görüş bildiren öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

- “İnanıyorum ancak bazı kişilerin bazı konuları abarttıklarını düşünüyorum”,
- “Kendimi ölü gibi hissetmeye başlıyorum”,
- “Bu konuları fazla ayrıntılarına inerek düşünmüyorum”,
- “İnanıyorum ama soğukkanlı olmaya çalışıyorum”,
- “Bazen korkuyorum, bazen korkmuyorum (2 öğrenci)”,
- “Bu konular konuşulduğunda içimi karamsarlık kaplıyor”,
- “Bu dünyanın bir imtihan yeri olduğunu düşünerek, ölümden önce tedbir almam gerektiği inancım kuvvetleniyor”,
- “Korkmuyorum, çünkü ona göre hazırlanıyorum”.

Tablo 67’ye göre ise, ankete katılan tüm öğrencilerin 1/2’si (%49.4), bu konularda bilgilendirilirken, inandıklarını ve korktuklarını, 2/5’e yakını (%36.8) ise,

inandıklarını ancak korkmadıklarını belirtmişlerdir. Akıllarıyla çelişen konulara inanmadıklarını söyleyenlerin oranı (%8.2) ile başka düşünceler bildirenlerin oranı (%5.4), 1/10'un altında bulunmuştur. Bu duruma göre öğrencilerin çoğunluğu, anlatılanların doğruluğunu kabul etmekte, fakat bilgilerden kaynaklanan korku duygusu yaşamaktadırlar. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur. ($p<0.05$).

Tablo 67. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İnanıyorum ve korkuyorum	82	53.2	63	44	64	50.7	209	49.4
Aklımla çelişen konulara inanmıyorum	11	7.1	7	4.8	17	13.4	35	8.2
İnanıyorum ancak korkmuyorum	55	35.7	66	46.1	35	27.7	156	36.8
Başka düşünceniz	6	3.8	7	4.8	10	7.9	23	5.4
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

$$\chi=39.36$$

$$SD=6$$

$$p=0.0000006$$

c. Bu Konularda Bilgilendirilirken En Çok Kimlerin Verdiği Bilgiyi İnanıncı Bulduklarına Yönelik Bulgular:

Öğrencilere, “Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inanıncı buluyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 68'e göre, 6. sınıf öğrencileri, kabir, kıyamet ve ahiret hayatı konularında bilgilendirildiklerinde 1/7 (%14.2) oranında anne-babalarını, %7.7 oranında din adamlarını, 1/5 (%20.1) oranında, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini inanıncı bulmaktadırlar. Hepsinin verdiği bilgiyi inanıncı bulduğunu söyleyenler ise, tüm deneklerin 1/2'sinden fazla (%57.7) görünmektedir. Bu duruma göre, öğrenciler, bilgi aktaranların güvenilirliği konusunda taraf

olmadıklarını göstermişlerdir. Ancak din adamlarının inandırıcılık oranının düşük olması dikkat çekicidir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 68. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anne-Baba	9	19.1	8	14.5	5	9.6	22	14.2
Din Adamları	2	4.2	6	11	4	7.6	12	7.7
Din Kül. ve Ah. Bil. Öğretmeni	9	19.1	12	21.8	10	19.2	31	20.1
Hepsi	27	57.4	29	52.7	33	63.4	89	57.7
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi=3.67$ $SD=6$ $p=0.72$

Tablo 69. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anne-Baba	0	0	5	9.8	6	12.7	11	7.6
Din Adamları	2	4.4	4	7.8	11	23.4	17	11.8
Din Kül. ve Ah. Bil. Öğretmeni	7	15.5	19	37.2	17	36.1	43	30
Hepsi	36	80	23	45	13	27.6	72	50.3
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$\chi=30.93$ $SD=6$ $p=0.00002$

Tablo 69'a göre, 7. sınıf öğrencilerinin 1/3'e yakını (%30), kendilerine bilgi verenler arasında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenini, 1/10'dan fazlası (%11.8) din adamlarını, %7.6'sı Anne-babasını en fazla güvenilir bulmaktadır. Hepsinin verdiği bilgiyi inandırıcı bulanların oranı ise, 1/2 (%50.3) olarak görülmektedir. Bu durum, 6. sınıf verileri ile karşılaştırıldığında, din kültürü ve

ahlak bilgisi dersi öğretmenlerinin güvenilirliğinde artma gözlenmektedir. Ancak yine de bilgi aktarıcılar arasında taraf olunmama oranı yüksek bulunmuştur.(%50.3). Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 70. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anne-Baba	3	7.1	3	6.8	1	2.5	7	5.5
Din Adamları	2	4.7	7	15.9	3	7.5	12	9.5
Din Kül. Ve Ah. Bil. Öğretmeni	12	28.5	4	9	11	27.5	27	21.4
Hepsi	25	59.5	30	68.1	25	62.5	80	63.4
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi=9.12$$

$$SD=6$$

$$p=0.17$$

Tablo 70'e göre, 8. sınıf öğrencilerinin 1/5'den fazlası (%21.4), kendilerine bilgi verenler arasında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenini, 1/10'a yakını (%9.5) din adamlarını, %5.5'i anne-babasını en fazla güvenilir bulmaktadır. Hepsinin verdiği bilgiyi inandırıcı bulanların oranı ise, 3/5'den fazladır (%63.4). Bu durum, 6. ve 7. sınıf verileri ile karşılaştırıldığında, benzerlik görülmektedir. Ancak 7. sınıf verilerine göre, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenlerinin inandırıcılığında düşüş gözlenmektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 71'e göre, tüm sınıf öğrencilerinin 1/4'e yakını (%23.8), kendilerine bilgi verenler arasında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenini, 1/10'a yakını (%9.4) anne ve babasını, yine 1/10'u (%9.6), din adamlarını en fazla güvenilir bulmaktadır. Hepsinin verdiği bilgiyi inandırıcı bulanların oranı ise, yaklaşık 2/5 (%56.9) tir. Bu

duruma göre, öğrencilerin çoğunluğu, bilgi aktaranların inandırıcılığı konusunda ayırım gözetmemektedir. Sırf öğretmenlerinin aktardıklarını doğru olarak kabul edenlerin oranı da diğer kaynaklara nisbetle yüksek bulunmuştur. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Tablo 71. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anne-Baba	22	14.2	11	7.6	7	5.5	40	9.4
Din Adamları	12	7.7	17	11.8	12	9.5	41	9.6
Din Kül. ve Ah. Bil. Öğretmeni	31	20.1	43	30	27	21.4	101	23.8
Hepsi	89	57.7	72	50.3	80	63.4	241	56.9
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

$\chi=13.16$

SD=6

$p=0.04$

d. Öğretmenlerinin veya Büyüklerinin Bu Konuları Anlatırken Hangi Kaynakları Kullandıklarına İlişkin Bulgular:

Öğrencilere, “Öğretmenleriniz veya büyükleriniz bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 72’ye göre, 6. sınıf öğrencilerinin 2/5’inden fazlası (%45.4), konuların hangi kaynaklardan kendilerine aktarıldığını bilmemektedirler. Öğrencilerin 1/5’inden fazlası (%22.7) kendilerine verilen bilgilerin kaynağını Kur’an-ı Kerim, %1.9’u hadis-i şerifler, %5,8’i de bunların dışındaki kitaplar olarak ifade etmişlerdir. Her üç kaynağa dayalı olarak bilgilendirildiklerini belirtenler ise, tüm deneklerin yaklaşık ¼’ünü (%24) oluşturmaktadır. Bu durumda, bilgi kaynağının bilinmeme oranı ve hadislerin kaynak olarak kullanılma yüzdesinin düşüklüğü problem olarak tesbit edilmiştir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Öğretmenleriniz

ve büyükleriniz, bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Tablo 72. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kur'an-ı Kerim	5	10.6	14	25.4	16	30.7	35	22.7
Hadis-şerifler	1	2.1	1	1.8	1	1.9	3	1.9
Bunların dışında kitaplar	1	2.1	5	9	3	5.7	9	5.8
Hepsi	10	21.2	20	36.3	7	13.4	37	24
Bilmiyor	30	63.8	15	27.2	25	48	70	45.4
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi=20.42$

SD=8

p=0.008

Tablo 73. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kur'an-ı Kerim	7	15.5	6	11.7	10	21.2	23	16
Hadis-şerifler	4	8.8	1	1.9	2	4.2	7	4.8
Bunların dışında kitaplar	0	0	2	3.9	10	21.2	12	8.3
Hepsi	18	40	9	17.6	7	14.8	34	23.7
Bilmiyor	16	35.5	33	64.7	18	38.2	67	46.8
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$\chi=30.86$

SD=8

p=0.0001

Tablo 73'e göre, 7. sınıf öğrencilerinin $\frac{1}{2}$ 'ye yakını (%46.8), konuların hangi kaynaklardan kendilerine aktarıldığını bilmemektedirler. Öğrencilerin $\frac{1}{6}$ 'dan fazlası (%16) kendilerine verilen bilgilerin kaynağını Kur'an-ı Kerim, %4.8'i hadis-i şerifler, %8.3'ü de bunların dışındaki kitaplar olarak ifade etmişlerdir. Her üç kaynağa dayalı olarak bilgilendirildiklerini belirtenler ise, deneklerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünü (%24) oluşturmaktadır. Bu durum, 6. sınıf verileri ile karşılaştırıldığında,

benzerlik görülmektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Öğretmenleriniz ve büyükleriniz, bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Tablo 74. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kur'an-ı Kerim	4	9.5	8	18.1	6	15	18	14.2
Hadis-şerifler	4	9.5	0	0	1	2.5	5	3.9
Bunların dışında kitaplar	0	0	1	2.2	4	10	5	3.9
Hepsi	14	33.3	12	27.2	8	20	34	26.9
Bilmiyor	20	47.6	23	52.2	21	52.5	64	50.7
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$\chi=13.51$

SD=8

$p=0.09$

Tablo 74'e göre, 8. sınıf öğrencilerinin $\frac{1}{2}$ 'si (%50.7), konuların hangi kaynaklardan kendilerine aktarıldığını bilmemektedirler. $\frac{1}{7}$ 'si, (%14.2) kendilerine verilen bilgilerin kaynağını Kur'an-ı Kerim, %3.99'u hadis-i şerifler, yine %3.9'u da, bunların dışındaki kitaplar olarak ifade etmişlerdir. Her üç kaynağa dayalı olarak bilgilendirildiklerini belirtenler ise, deneklerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünden fazladır (%26.9). Bu duruma göre, 8. sınıf öğrencilerinde de, diğer sınıf bulgularında olduğu gibi, bilgi kaynağının bilinmeme oranı yüksek bulunmuştur. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Öğretmenleriniz ve büyükleriniz, bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 75'e göre, ankete katılan tüm sınıf öğrencilerinin $\frac{1}{2}$ 'sine yakını (%47.5), konuların hangi kaynaklardan kendilerine aktarıldığını bilmemektedirler. Yaklaşık $\frac{1}{5}$ 'i (%17.9), verilen bilgilerin kaynağını Kur'an-ı Kerim, %3.5'i hadis-i şerifler, %6.1'i bunların dışındaki kitaplar olarak ifade etmişlerdir. Her üç kaynağa dayalı olarak bilgilendirildiklerini belirtenler ise, deneklerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'üdür

(%24.8). Bu duruma göre, öğrencilerin bilgi kaynakları konusunda yeterli oranda bilgi sahibi olmadıkları tesbit edilmiştir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Öğretmenleriniz ve büyükleriniz, bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 75. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kur'an-ı Kerim	35	22.7	23	16	18	14.2	76	17.9
Hadis-şerifler	3	1.9	7	4.8	5	3.9	15	3.5
Bunların dışında kitaplar	9	5.8	12	8.3	5	3.9	26	6.1
Hepsi	37	24	34	23.7	34	26.9	105	24.8
Bilmiyor	70	45.4	67	46.8	64	50.7	201	47.5
Toplam	154	100	143	100	126	100	126	100

$$\chi=10.43$$

$$SD=8$$

$$p=0.24$$

e. Bu Konularda Meraklarını Giderebilecek Doyurucu Cevaplar Alabilme Durumuyla İlgili Bulgular:

Öğrencilere, “Bu konularda merakınızı giderecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 76. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	16	34	21	38.1	25	48	62	40.2
Hayır	8	17	24	43.6	20	38.4	52	33.7
Kısmen	23	48.9	10	18.1	7	13.4	40	25.9
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$$\chi=21.09$$

$$SD=4$$

$$p=0.0004$$

Tablo 76'ya göre, 6. sınıf öğrencilerinin 2/5'i (%40.2), bu konularda doyurucu cevaplar alabildiklerini belirtirken, 1/3'ü (%33.7) "hayır", ¼'ü, "kısmen" demektedir. Bu duruma göre, öğrencilerin çoğunluğunun meraklarını giderebilecek doyurucu cevaplar aldıkları tesbit edilmiştir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda merakınızı giderebilecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Tablo 77. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	20	44.4	16	31.3	20	42.5	56	39.1
Hayır	5	11.1	21	41.1	20	42.5	46	32.1
Kısmen	20	44.4	14	27.4	7	14.8	41	28.6
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$$\chi=17.36 \quad SD=4 \quad p=0.001$$

Tablo 77'ye göre, 7. sınıf öğrencilerinin 2/5'i (%39.1), bu konularda doyurucu cevaplar alabildiklerini, 1/3'e yakını (%32.1) ise, alamadıklarını belirtmişlerdir. "Kısmen" diyenlerin oranı ¼'den (%28.6) fazladır. Bu durum, 6. sınıf verilerine benzerlik göstermektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda merakınızı giderebilecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 78'e göre ise, 8. sınıf öğrencilerinin 2/5'e yakını (%37.3), bu konularda doyurucu cevaplar alabildiklerini, 1/4'e yakını (%23.8) ise, tatmin olmadıklarını belirtmişlerdir. "Kısmen" diyenlerin oranı yaklaşık 2/5'dir (%28.6). Bu durum, 6. ve 7. sınıf verilerine benzerlik göstermektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda merakınızı giderebilecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 78. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II.Okul		III.Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	9	21.4	17	38.6	21	52.5	47	37.3
Hayır	11	26.1	4	9	15	37.5	30	23.8
Kısmen	22	52.3	23	52.2	4	10	49	38.8
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi=25.16 \quad SD=4 \quad p=0.00004$$

Tablo 79. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	62	40.2	56	39.1	47	37.3	165	39
Hayır	52	33.7	46	32.1	30	23.8	128	30.2
Kısmen	40	25.9	41	28.6	49	38.8	130	30.7
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

$$\chi=6.45 \quad SD=4 \quad p=0.15$$

Tablo 79'a göre, ankete katılan tüm öğrencilerin yaklaşık 2/5'i (%39), bu konularda doyurucu cevaplar alabildiklerini, yaklaşık 1/3'ü (%30.2) ise, tatmin olamadıklarını belirtmişlerdir. "Kısmen" diyenlerin oranı yaklaşık 1/3 olarak görülmektedir (%30.7). Bu duruma göre, öğrencilerin çoğunluğu, bu konularda meraklarını giderecek tam doyurucu cevaplar alamamaktadır. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda merakınızı giderebilecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

f. Bu Konularda Öğrenmek İstediklerini Soru Sorma Dışında Kitaplara Başvurarak Öğrenmeyi Deneme Durumuna İlişkin Bulgular:

Öğrencilere, “Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 80. 6. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II. Okul		III. Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	18	38.2	17	31	23	44.2	58	37.6
Hayır	29	61.7	38	69	29	55.7	96	62.3
Toplam	47	100	55	100	52	100	154	100

$\chi=2.03$

SD=2

p=0.36

Tablo 80'e göre, 6. sınıf öğrencilerinin 3/5'den fazlası (%62.3), bu konuları kaynaklara başvurarak öğrenmeyi denemediklerini, 2/5'e yakını (%37.6) ise, soru sorma dışında kitaplara başvurarak bilgi edindiklerini belirtmişlerdir. Bu duruma göre, öğrencilerin çoğunluğunun, bu konudaki bilgilerini soru sorma yolu ile edindikleri tesbit edilmiştir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında “Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?” sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 81. 7. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II. Okul		III. Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	22	48.8	16	31.3	19	40.4	57	39.8
Hayır	23	51.1	35	68.6	28	59.5	86	60.1
Toplam	45	100	51	100	47	100	143	100

$\chi=3.06$

SD=2

p=0.21

Tablo 81'e göre, 7. sınıf öğrencilerinin 3/5'i (%60.1), bu konuları kaynaklara başvurarak öğrenmeyi denemediklerini, 2/5'i (%39.8) ise, ilgili kitapları okuduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, 6. sınıf öğrenci verileri ile benzerlik göstermektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 82. 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	I.Okul		II. Okul		III. Okul		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	16	38	23	52.2	14	35	53	42
Hayır	26	61.9	21	47.3	26	65	73	57.9
Toplam	42	100	44	100	40	100	126	100

$$\chi=2.97$$

$$SD=2$$

$$p=0.23$$

Tablo 82'ye göre, 8. sınıf öğrencilerinin 3/5'e yakını (%57.9), bu konuları kaynaklara başvurarak öğrenmeyi denemediklerini, 2/5'den fazlası (%42) ise, ilgili kitapları okuduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, 6. ve 7. sınıf öğrenci verileri ile benzerlik göstermektedir. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır($p>0.05$).

Tablo 83. Tüm sınıf öğrencilerinden elde edilen bulgular

	6. sınıflar		7. sınıflar		8. sınıflar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	58	37.6	57	39.8	53	42	168	39.7
Hayır	96	62.3	86	60.1	73	57.9	255	60.2
Toplam	154	100	143	100	126	100	423	100

$$\chi=0.56$$

$$SD=2$$

$$p=0.75$$

Tablo 83'e göre, ankete katılan tüm öğrencilerin 3/5'i (%60.2), bu konuları kaynaklara başvurarak öğrenmeyi denemediklerini, 2/5'i (%60.2) ise, ilgili kitapları okuduklarını ifade etmişlerdir. Bu duruma göre öğrencilerin çoğunluğu, ölüm ve ötesine ilişkin bilgilerini sözlü olarak öğrenmektedirler. Yapılan ki-kare testine göre ise, okullar arasında "Bu konularda öğrenmek istediklerinizi soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

B. GENEL BİLGİ VE DÜŞÜNCELER BÖLÜMÜNDE ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Genel Değerlendirme:

Öğrencilerin, kabir hayatı, kıyamet alametleri ve ahiret hayatı konularını öğrenmeleri ile ilgili olarak, genel tutum, düşünce ve hislerinin tesbit edilmek istendiği bu bölümde, elde edilen bulgulara dayalı değerlendirmeyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Öğrenciler;

1. Bu konulara çok fazla ilgi duymakta ve öğrenmek istemektedirler (%60.9).
2. Bu konularda bilgilendirilirken, anlatılanların doğruluğunu kabul etmekte ancak bilgilerden kaynaklanan korku duygusu yaşamaktadırlar (%49.4).
3. Bilgileri kendilerine aktaranlar arasında ayırım yapmamakta, çoğunluğu, hem ailesini hem din adamlarını hem de din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini doğru bilgi verenler arasında görmektedirler (%56.9).
4. Bilgilerin hangi kaynaklar kullanılarak aktarıldığını bilmemektedirler (%47.5).
5. Bu konularda tam ve doyurucu cevaplar alamamaktadırlar. "Kısmen" cevabı da dikkate alındığında, tam ve tatmin edici cevaplar aldığını ifade edenlerin oranı daha düşük görülmektedir (%39).
6. Merak ettikleri konuları, soru sorma dışında kitaplara başvurarak öğrenmeyi denememektedirler (%60.2).

2. Problemler:

Yukarıda değerlendirmesi yapılan hususlar içerisinde, elde edilen bulgulara dayalı olarak şu problemler tesbit edilmiştir:

1. Bilgilere dayalı korkuların yaşanması,
2. Din adamlarının verdiği bilginin güvenilir bulunma oranının düşük olması (6. sınıflar: %7.7; 7. sınıflar: %11.8; 8. sınıflar: %9.5; Tüm sınıflar: %9.6),
3. Bilginin aktarıldığı kaynak veya kaynaklardan habersiz olunması,
4. Bilgi kaynağı olarak hadis-i şeriflerin gösterilme oranının düşük bulunması (6. sınıflar: %1.9; 7. sınıflar: %4.8; 8. sınıflar: %3.9; Tüm sınıflar: %3.5),
5. Öğrencilere tatmin edici ve doyurucu cevapların verilemeyişi,
6. Öğrencilerin, sorularına cevap bulmak için ilgili kaynaklara başvurmayı denememesi.

3. Çözüm Önerileri:

1. Öğrencilerde oluşan korkuları ortadan kaldırmak veya azaltmak için, kabir hayatı, kıyamet ve alametleri, ahiret hayatı konularının öğretimi esnasında din eğitimcisine önerdiğimiz yaklaşım şekilleri dikkate alınmalıdır.

2. Din adamları tarafından aktarılan bilgilerin güvenilirliğinin az bulunmasının nedenleri ayrı bir çalışma ile tesbit edilip, tedbirler alınmalıdır.

3. Konunun eğitimini yapanlar, bilgileri hangi kaynaklardan aktardıkları hususunda öğrencileri bilgilendirmelidirler. Ancak bu konuda Kur'an ve sahih hadis kaynaklı aktarım tercih edilmelidir.

4. Hadislerin kaynak olarak gösterilme oranının düşük bulunması üzerine, "Öğrenciler hadis kavramını bilmiyorlar" hipotezinden yola çıkarak; 6. sınıftan 38, 7. sınıftan 45, 8. sınıftan 37 öğrenci olmak üzere toplam 120 öğrenciye, hadis kelimesinden ne anladıklarını yazmaları istenmiştir. Elde edilen verilere göre, yalnızca 41 (%29.2) öğrenciden doğru cevap alınmıştır. Bu sonuç, öğrencilerin hadis kavramını yeterince bilmediğini göstermektedir. Din eğitimcisi, Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynak olan hadis'i, önce ne olduğu noktasından hareketle, öğretimini yapmalıdır.

5. Öğrencilere, tatmin edici ve doyurucu cevaplar verilemeyişinin altında, din eğitimcisinin bilgi düzeyi açısından noksanlığının yattığı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak, din eğitimcisi, Kur'an ve sahih hadisler çizgisinde konuya hakim olmalıdır. Ancak aktarım esnasında, hem çocuğun zihinsel gelişim düzeyini gözönüne almalı hem de tatmin edici cevaplar verdiğiine emin olmalıdır.

6. Öğrencilerin, konu ile ilgili meraklarını kaynaklara başvurarak gidermeyi denememiş olmaları aslında problemin artmasına engel olmaktadır. Zira, bu konularda öğrencilerin hem zihinsel düzeylerini ve psikolojik yapılarını gözönüne alarak hem de metodik esaslar kullanarak kaleme alınmış kaynaklar bulmak mümkün değildir. Bu nedenle, din eğitimi araştırmacıları, bu boşluğu giderecek çalışmalar yapmak zorundadır.

BÖLÜM III

ALAN ÖĞRETMENLERİNE AİT BULGULAR

A. Kişisel Bilgiler:

1. Cinsiyet Durumu:

Tablo 84. Öğretmenlerin cinsiyet durumları

Cinsiyet	N	%
Erkek	58	100
Kadın	0	0
Toplam	58	100

Tablo 84'e göre, ankete katılan öğretmenlerin tamamı erkektir (%100). Samsun merkez ilköğretim okullarında görev yapan 1 bayan öğretmen ise, anketimize katılmamıştır.

2. Yaş Durumu:

Tablo 85. Öğretmenlerin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grupları	N	%
25 veya daha küçük	0	0
26-30 arası	4	6.8
31-40 arası	21	36.2
41 ve daha yukarı	33	56.8
Toplam	58	100

Tablo 85'e göre, öğretmenlerin 3/5'e yakını (%56.8) 41 ve daha yukarı, 1/3'den fazlası (%36.2) ise, 31-40 yaş grubu içerisinde. 26-30 yaş arasında olanların oranı %6.8 olarak görülmektedir.

3. Meslekteki Kıdem Durumları:

Tablo 86. Öğretmenlerin mesleki kıdem durumları

Kıdem Grupları	N	%
0-3 yıl	2	3.4
4-8 yıl	5	8.6
9-15 yıl	23	39.6
16-20 yıl	17	29.3
21 ve daha yukarısı	11	18.9
Toplam	58	100

Tablo 86'ya göre, öğretmenlerin 2/5'i (%39.6) 9-15 yıl, 1/3'e yakını (%29.3) 16-20 yıl, yaklaşık 1/5'i (%18.9) ise, 21 ve üzeri kıdeme sahiptir. 9 yılın altında hizmeti olanlar 1/10'dan biraz fazladır(%12). Yoğunlaşma 9-15 yıl arası kıdemde görülmektedir.

4. Mezun Oldukları Okullara Göre Dağılımı:

Tablo 87. Öğretmenlerin mezuniyet durumları

Yüksek Okullar	N	%
Yüksek İslam Enstitüsü	21	36.2
İlahiyat Fakültesi	29	50
İslami İlimler Fakültesi	4	6.8
Yurtdışı	0	0
Başka	4	6.8
Toplam	58	100

Tablo 87'ye göre, öğretmenlerin 1/2'si (%50) ilahiyat fakültesi, 1/3'den biraz fazlası (%36.2) ise, yüksek islam enstitüsü mezunudur. İslami ilimler fakültesini bitirenlerin oranı %6.8 olarak görülmektedir. Diğer 4 öğretmenin 2'si a.ö.f, 1'i eğitim önlisans, 1'i ise, yüksek lisans mezunu olduğunu beyan etmiştir.

B. Konuların Öğretiminde Alan Öğretmenlerinin Genel Tutum ve Gözlemlerine İlişkin Bulgular:

“Kabir hayatı”, “Kıyamet alametleri” ve “Ahiret hayatı” konularının öğretiminde, öğretmenlerin genel tutumları ve gözlemleri tesbit edilmek istenmiştir. Yöneltilen soruları, verilen şıklardan birini işaretleyerek cevaplamaları istenmiştir:

1. Bu konulara öğrencilerinizin ilgi gösterdiklerini gözlemlemekte misiniz?
2. Bu konuları anlatırken, ağırlıklı olarak hangi kaynakları kullanıyorsunuz?
3. Bu konuları nasıl işliyorsunuz?
4. Soyut kavramların öğretimi ile ilgili özel teknikler kullanıyor musunuz? (“evet” cevabı veren öğretmenlerden, ne tür teknikler kullandıklarını yazılı olarak anlatmaları istenmiştir.)

5. Konuların anlatımı sonrası çocuklarda psiko-patolojik durumlar oluştuğuna dair duyular aldınız mı?

6. Eğer bu tür psiko-patolojik hallere şahit olduysanız, kısaca anlatır mısınız?

a. Bu Konulara Öğrencilerin İlgi Gösterip Göstermemelerine Yönelik Bulgular

Öğretmenlere, “Bu konulara öğrencilerinizin ilgi gösterdiklerini gözlemlemekte misiniz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 88.

	N	%
Yoğun ilgi gösteriyorlar	43	74.1
Diğer konulara gösterdikleri kadar ilgililer	15	25.9
Pek ilgi göstermiyorlar	0	0
Toplam	58	100

Tablo 88'e göre, öğretmenlerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü (%74.1), öğrencilerin ölüm ötesi konulara yoğun ilgi gösterdiklerini ifade etmişlerdir. “Diğer konulara gösterdikleri kadar ilgililer” diyenler ise, araştırmaya katılanların $\frac{1}{4}$ 'ünü oluşturmaktadır(%25.9).

Sonuç olarak, öğrencilerin bu konulara ilgi gösterip, öğrenme eğiliminde oldukları tesbit edilmiştir.

b. Konuların Anlatımında Kullanılan Kaynaklara İlişkin Bulgular

Öğretmenlere, “Bu konuları anlatırken ağırlıklı olarak hangi kaynakları kullanıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 89.

	N	%
Kur'an-ı Kerim meali	9	15.5
Hadis-i şerifler	2	3.4
Diğer kaynaklar	2	3.4
Hepsi	45	77.5
Toplam	58	100

Tablo 89'a göre, Öğretmenlerin 1/7'den fazlası(%15.5), Kur'an ayetlerini kaynak olarak kullanırken, sırf hadisleri ve diğer kaynakları kullandıklarını ifade edenlerin oranları eşittir(%3.4). Kur'an ayetleri, hadis-i şerifler ve diğer kaynakları birlikte kullananlar ise, tüm deneklerin 3/4'ünden fazladır(%77.5). Sonuç olarak, öğretmenler, söz konusu konuların öğretiminde tek bir kaynağa bağlı kalmayarak hepsinden yararlandıklarını belirtmişlerdir.

c. Bu Konuları Nasıl İşlediklerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlere, “Bu konuları nasıl işliyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 90'a göre, öğretmenlerin 2/3'ünde biraz fazlası (%67.2), konuları, öğrencilerin seviyelerine göre seçerek verdiklerini, 1/7'ye yakını (%13.7) ise, detaya kaçmadan, kısa bilgiler vererek geçiştirdiklerini belirtmişlerdir. Yaklaşık 1/8'i (%13.7), detaylı anlatımı tercih ettiğini ifade ederken, söz konusu konuları kaynaklarda olduğu şekilde aktaranların oranı %6.8 olarak bulunmuştur. Sonuç

olarak, öğretmenlerin çoğunluğunun ölüm ötesine ait bilgileri verirken, bilgileri ayıkladığı ve seviyelerine uygun olanları verdikleri tesbit edilmiştir.

Tablo 90.

	N	%
Kaynaklarda nasıl anlatılıyorsa öylece öğrencilere aktarıyorum	4	6.8
Bu konudaki her bilgiyi anlatmıyorum seviyelerine göre seçim yapıyorum	39	67.2
Konu iyi anlaşılсын diye detaylı anlatıyorum	7	12
Fazla detaya kaçmadan kısa bilgiler veriyorum	8	13.7
Toplam	58	100

d. Soyut Kavramların Öğretimiyle İlgili Özel Tekniklerin Kullanılmasına İlişkin Bulgular

Öğretmenlere, “Soyut kavramların öğretimi ile ilgili özel teknikler kullanıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 91.

	N	%
Evet	32	55.1
Hayır	26	44.8
Toplam	58	100

Tablo 91’e göre, öğretmenlerin ½’den fazlası (%55.1), konuların öğretiminde özel teknikler kullandıklarını, 2/5’den fazlası (%44.8) ise, kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, soyut kavramların söz konusu dönem çocuklarına yöntemsiz olarak verilmesi problem olarak görülmüştür.

e. Öğretmenlerin Soyut Kavramların Anlatımında Kullandıkları Özel Yöntemler:

Dini soyut kavramların öğretiminde özel teknikler kullandıklarını ifade eden öğretmenler, ne tür teknikler kullandıkları sorusuna da cevap vermişlerdir. Aşağıda da görüleceği gibi, öğretmenlerin, soyut anlatıma hizmet eden bilimsel ve kapsamlı bir yöntem veya yöntemleri izledikleri söylenemez. Belki, bu konuda kişisel yaklaşım türlerinin ortaya konduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Aslında bu hususta onları suçlamak haksızlık olur. Çünkü, modern pedagoji çalışmaları içerisinde dinsel soyut kavramların anlatımı yöntemlerini belirleyen bilimsel kurallar bulunmamakta ve doğal olarak öğretmenlerin pedagojik formasyonları içerisindeki bu boşluk giderilememektedir.

Toplam 32 (%55.1) öğretmenin, soyut dini kavramların anlatımında kullandıkları yaklaşımları, onların ifadeleri doğrultusunda 4 ana noktada toplamak mümkün olmuştur. Bunlar:

1. Soyut kavramları, somut kavramlarla açıklama çabası,
2. Öğrencilerin gelişim seviyeleri gözönüne alınarak bilgilerin verilmesi,
3. Akli deliller kullanarak soyutu isbat çabası (kıyas, benzetme vs.),
4. Diğer yaklaşımlar

1. Soyut Kavramları Somut Kavramlarla Açıklama Çabası:

Soruyu cevaplayan 12 öğretmen (%20.6), ölüm ve ötesine ilişkin kavramları öğretirken, yaşanan ve tecrübe edilen somut olaylardan hareketle, soyutu öğretmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda bazı ifadeler şu şekildedir:

- “Somut örnekler veriyorum. Söz gelimi; uyumayı ve uykudan uyanmayı anlatarak, ölüm ve dirilme konusunu daha iyi anlamalarını sağlamaya çalışıyorum”.
- “Örneklendirme yolunu seçiyorum. Cenneti anlatırken, olabildiğince güncelleştiriyorum”.
- “Tabiat olaylarıyla ilgi kuruyorum. Soyut kavramları, somutlaştırmaya çalışıyorum. Mesela; “sur” dan bahsederken, onun bir alarm sistemi olabileceğini söylüyorum”.

- “Hayattaki nesne ve varlıklarla müşahhaslaştırmayı deniyorum. Güncel yaşantıdan örnekler veriyorum. Böylece, madde ile manayı birleştirmeye çalışıyorum”.

- “Soyut kavramları, mümkünse somut örneklerle açıklıyorum, canlı örnekler veriyorum. Soyut olan ahiret hayatını, rüyada gördüklerimizle bağlantı kurarak anlatıyorum”.

2. Bilgilerin Gelişim Seviyeleri Düşünülerek Verilmesi:

Öğretmenlerin bir kısmı (%17.2) ise, kabir, kıyamet ve ahiretle ilgili konuları anlatırken, öğrencilerin zihinsel gelişim seviyeleri ve algı düzeylerini düşünerek hareket ettiklerini gösteren ifadeler kullanmışlardır. Bu anlatımlardan bazıları şu şekildedir:

- “Bu konular çocuklara öğretilirken, seviyeli verilmesini öneriyorum. Ahiret hayatı ile ilgili olarak, cehennemin en son anlatılması gerekir. Allah’ı mı? yoksa peygamberi mi? Çok seviyorsun? (!) sorusuna, çocuklar; “peygamberi” diyorlar. Sebebi sorulunca; “Allah’ın cehennemi var, yakar” cevabını veriyorlar. Sevgi çok önemlidir”.

- “Çocukların seviyelerine uygun olarak, cennetin güzelliklerini kavratmak için anlatım metodunu seçiyorum. İlgili dini hikayelerle konuları besliyorum”.

- Konuları, çocukların seviyelerine indirmemiz gerekir. Ben, her kavrama, uygun düzeyin olup olmadığına bakarak yer veriyorum”.

- Öğrencilerin anlayabileceği seviyede açıklamalar yapmaya çalışıyorum”.

- Seviyelerine göre takrir metodunu kullanıyorum”.

- Anlatım, soru-cevap metodlarını seviyelerine uygun bilgiler vererek kullanıyorum ve kafalarında soru işareti bırakmamaya çalışıyorum”.

3. Akli Deliller Kullanarak Soyutu İsbat Çabası:

Öğretmenlerin bir kısmı (%13.7), dini soyut kavramları anlatırken, akli deliller getirmeyi, benzetmeler ve kıyaslar yapmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak bu, soyutun öğretilmesinden çok, soyutun varlığını isbata yönelik bir çaba olarak görülmektedir. Bu doğrultuda bazı ifadeler şöyledir:

- “Akli deliller kullanıyorum. Mesela; insanın diriltilmesi ile ilgili olarak, yoktan var eden Allah’ın, insanı diriltmesinin daha kolay olacağını anlatmaya çalışıyorum. İnanıyorum ki, öğrencileri bu konuda ikna ediyorum. İmanla ilgili konularda pek itiraz olmuyor”.

- “Soyut konulardan bahsederken, kişinin akıl ve vicdan gibi şeylere sahip olduğunu, rüzgarın ve havanın da varlığını görmeden kabul ettiğimizi örnek veriyorum”.

- “Soyut kavramları çoğunlukla, teşbihlerle öğrencilerin anlayışlarına yaklaştırmaya çalışıyorum”.

- “Konuları, akıllara ters gelmeyecek şekilde anlatmaya ve isbat etmeye çalışıyorum. Akıl ve eserlerini anlatıyorum. Çevremizde cereyan eden olayları örnek gösteriyorum”.

- “Kıyas yapıyorum. Elektrik akımı, su, havadaki zerre ve mikropların görülemeyişi gibi”.

- Havada bulunan ses frekansları vardır. Ama onu göremeyiz, elle tutamayız. Ancak cihazlar vasıtası ile anlarız. Böylece, duyularımızın yetersizliğini anlatıyorum ve soyut kavramlara inanmamız gerektiğini ifade ediyorum”.

4. Diğer Yaklaşımlar:

Kabir hayatı, kıyamet ve alametleri, ahiret hayatı konularının öğretiminde, yukarıda bahsedilen yaklaşımların dışında iki yol belirtilmiştir. Konuların detayına inmeyi ve öğrencilerin konsantrasyonunu hedefleyen bu tür ders işleme şeklini öğretmenler şu şekilde ifade etmektedirler:

- “Öğrencilerim, Kur’an-ı Kerimden araştırarak geldikleri için, konunun detayına inmeye çalışıyorum. Bireysel anlatımdan ziyade, bütünselliği tercih ediyorum”.

- “Öğrencilerin hayal ve beyin gücünü belli bir odakta toplayarak (örneğin; tahtaya çizdiğim bir kabir şekliyle), konunun kavranılmasını sağlıyorum”.

f. Konuların Anlatımı Sonrası Öğrencilerde Psiko-patolojik Durumların Oluşup Oluşmadığına İlişkin Bulgular

Öğretmenlere, “Konuların anlatımı sonrası öğrencilerde psiko-patolojik durumlar oluştuğuna dair duyular aldınız mı?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 92.

	N	%
Evet	14	24.1
Hayır	44	75.9
Toplam	58	100

Tablo 92’ye göre, öğretmenlerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ ’ü (%24.1), konuların anlatımı sonrası çocuklarda ruhsal etkilenim olduğuna dair duyular aldıklarını belirtirken, $\frac{3}{4}$ ’ü (%75.9), bu soruya “hayır” cevabı vermiştir. Sonuç olarak, araştırmaya katılanların çoğunluğunun öğrencilerin ruhsal açıdan etkilenip etkilenmedikleri konusunda habersiz oldukları gözlenmiştir.

g. Öğretmenlerin Şahit Oldukları Psiko-patolojik Haller:

Ölüm ve ötesine ait bilgilerin, öğrenciler üzerinde ruhsal yönden ne gibi etkiler oluşturduğunun sorgulandığı bu soruya öğretmenlerin yaklaşık $\frac{1}{4}$ ’ü cevap vermiştir. İfadeleri, başlıca iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1. Olumlu etkiler meydana getirmesi,
2. Öğrencilerde tedirginlik oluşturması;
  - a. Sınıf içindeki gözlemler ve öğrencilerin itirafları,
  - b. Sınıf dışı duyular.

1. Olumlu Etkiler Meydana Getirmesi:

Öğretmenlerin 2’si (%3.4), bu konuların anlatımının öğrencileri üzerinde olumlu etkiler bıraktığını belirtmişlerdir. Bu ifadeler şöyledir:

- “ Öğrencilere, seviyelerine uygun olarak cennetin güzelliğini anlattığımda, bazı velilerden, çocuklarının kabus görmekten ve korkmaktan kurtulduklarını öğrendim. Kötü insanların yalnız öbür dünyada değil, bu dünyada da cezalandırılacaklarını anlatıyorum”.

- “ Öğrencilerin yoğun ilgisi kıyamet, ahiret ve kabir hayatı üzerine olunca, ilgili terimlerin açıklaması önemli oluyor. Kulaktan dolma bilgilerin oluşturduğu şüpheleri, bizden öğrendikleri ile gidermeye çalışıyorlar. Cennet ve cehennem duygusunun, öğrencilerimi olumlu yönde düşünceye yönelttiğini görüyorum. Bu konular, onların, dünya ve ahiret bütünlüğünü sağlamalarına, ölüm sonrasını düşünmelerine neden oluyor”.

2. Öğrencilerde Tedirginlik Oluşturması:

a. Sınıf içindeki gözlemler ve öğrencilerin itirafları:

Öğretmenlerin bir kısmı, konuların anlatımı sırasında öğrencilerin ruhsal olarak etkilenebildiklerini, bunu bazen mimik ve hareketleri ile gösterdiklerini, bazen de sözlü olarak itiraf ettiklerini belirtmişlerdir:

- “Öğrenciler, anlatılanlara ilgi gösteriyorlar. Ancak sinirlerde kasılma, masumiyet ve hareketsizleşme meydana geliyor”.

- Öğrencilerim bu konuları çok dikkatli dinliyorlar. Yüzlerindeki ifadeler değişiyor ve; “Allah yardımcımız olsun”, “sonumuz ne olacak?” gibi sözler söylediklerini duyuyorum”.

- Bu konular anlatılırken, öğrencilerin çok fazla duygulandıklarını ve tedirgin olduklarını gözlemliyorum”.

- Sadece, sınıfta bazı öğrencilerin korktuklarını hissediyorum. Fakat önemli bir rahatsızlığa rastlamadım”,

- “Bu konuları işlerken, bazı öğrenciler müdahale ederek; “Bize bunlardan bahsetmeyin, korkuyoruz” diyorlar”.

- “8. sınıflarda, cenaze töreni konusunu işleyeceğimiz gün, bazı öğrencilerin konudan korktukları için okula gelmediklerini öğrendim. Bu hemen hemen her sene olur. Ben daha sonra bu öğrencilerle konuşup, tedirginliklerini gidermeye çalışırım ama pek başarılı olduğum söylenemez”.

b. Sınıf dışı duyumlar:

- “Bazı öğrencilerin, karanlıktan ve evde yalnız kalmaktan korktuklarını duydum”.
- “Bizim derste anlattıklarımızı, öğrenciler evde anlatınca, bilgilerinde çelişkiler oluyor. Özellikle, cinleri inkar ediyorlar”.
- “Duyduğuma göre, çocuklar mezarda tekrar canlanmaktan korkuyorlar”.
- “Ahiretin önemini anlatırken, toplumun yaşantısına bakılmamasını, ölüm bize gelince, en yakınlarımızın bizi kendi elleriyle toprağa koyacaklarını (ateşin düştüğü yeri yakacağını), ve hepimizin Allah’ın ve Resülünün istediği şekilde ahirete hazırlanmamız gerektiğini söylemişim. Bunlar, çocukları psikolojik yönde etkilemiş ve aileleri okul idaresine şikayette bulunmuştu”.
- “Çocukların, gece tuvalete gitmekten ve kabir azabında anlatılanlardan dolayı bazı hayvan ve böceklerden korktuklarını duydum”.
- “Çocukların bu konudaki bilgilerinden dolayı bir takım rüyalar gördüklerini ve korktuklarını biliyorum. Bence bu rüyaların sebebi, öğretmenlerin anlattıklarından ziyade aile ve çevrenin anlattıklarının çocuğa ağır gelmesidir. Bu konuda okul dışı bilgi veren kaynakların etkili olduğu bir gerçektir”.
- “Öğrenciler, aileden ve çevreden aldıkları yanlış bilgilerin etkisinde kalarak bazı korkulara kapılabilirler. Biz, bu tür korkuları gideriyoruz”.
- “En sık duyduğum şikayetler, geceleri tuvalete gitmekten ve dışarı çıkmaktan korkmaları ile ilgili”.
- “Geceleri bazı korkular oluşabiliyor. Karanlıktan ve tek başına yatmaktan korkuyorlar. Benim çocuklarımda da buna şahit oldum. Ancak bazı öğrencilerin, yaptıkları güzel şeylere sığınıp, takdir beklediklerine de şahit oluyorum”.
- “Özellikle bu konularda ve cin konularından sonra rahatsızlıklar oluyor. Bir öğrencimin velisi, çocuğunun anlattıklarından etkilendiğini, korkup gece tuvalete gidemediğini söylemişti. Hatta, benim bu tutumumu arkadaşlara şikayet ettiğini de duydum”.

C. Alan Öğretmenlerinden Elde Edilen Bulgu ve Bilgilerin Değerlendirilmesi:

Kabir, kıyamet ve ahiret hayatı konularının öğretiminde, öğretmenlerin gözlemleri ve genel tutumlarının tesbiti sonucu elde edilen bilgi ve bulguları şu şekilde değerlendirmek mümkündür.

1. Öğrenciler, bu konulara yoğun ilgi göstermektedirler(%74.1).
2. Öğretmenler, bu konuların anlatımında tek bir kaynağa bağlı kalmamakta, ayet ve hadisler yanında diğer kaynakları da kullanmaktadırlar(%77.5).
3. Öğretmenler konuları işlerken, her bilgiyi öğrencilere aktarmamakta, seviyelerine göre seçim yapmaktadırlar(%67.2).
4. Öğretmenlerin yarısından fazlası (%55.1), soyut kavramların öğretimi ile ilgili olarak, kendi yaklaşımlarıyla oluşturdukları kişisel yöntemler kullandıklarını belirtmişlerdir. Bir kısmı; soyutu, somut kavramlarla açıkladıklarını, bir kısmı; seviyelerine göre anlatım ve bilgi tercih ettiğini, diğer bir kısmı da; akli deliller kullanarak soyut kavramların varlığını isbat etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.
5. Öğretmenlerin ¼'üne yakını (%24.1), bu konuların anlatımı sonrası öğrencilerde ruhsal etkilenim izleri gördüklerini ve bu konuda duyular aldıklarını belirtmişlerdir. İki ifadenin dışındakiler, olumsuz etkiler olarak görülmüştür. Ancak bir kısım öğretmenler, bu konudaki olumsuzlukların kendilerinden değil, okul dışı bilgilenmekten kaynaklandığını savunmuşlardır.

Sonuç olarak, öğretmenlerin çoğunluğunun doğru kaynakları kullanmaları ve öğrencilerin zihinsel gelişim seviyelerini dikkate alarak hareket etmeleri olumlu bulunmakla birlikte;

1. Aynı anlayışa tüm öğretmenlerin sahip olmaması,
2. Dini soyut kavramların, sıhhatli bir şekilde öğretimini sağlayacak özel öğretim ilkelerinin bulunmaması, önemli noksanlıklar olarak görülmektedir.

SONUÇ

Kıyamet ve ahiretle ilgili kavramların öğretimi konulu bu çalışmada, elde edilen bulgulara dayalı olarak hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından yaşanan problemler ve nedenleri tesbit edilerek, bunların çözümüne yönelik önerilerde bulunuldu ve şu sonuçlara ulaşıldı:

1. Öğrenciler;

a. Konulara yoğun ilgi göstermektedirler(%60.9). Öğretmenlerin gözlemleri de aynı doğrultudadır(%74.1).

b. Bilgilerin, hangi kaynaklar kullanılarak aktarıldığını bilmemektedirler(%47.5).

c. Bu konuları kendilerine aktaran öğretmen, din adamı ve aile büyükleri arasında bir ayırım yapmamakta, her birini doğru bilgi verenler arasında görmektedirler(%56.9).

d. Bu konularla ilgili sorularına doyurucu cevaplar alamamakta (%61), ancak soru sorma dışında ilgili kitaplara başvurarak öğrenmeyi de denememektedirler(%60.2).

e. Bu konularda bilgilendirilirken anlatımların doğruluğunu kabul etmekte ancak bilgilerden kaynaklanan korku duygusu yaşamaktadırlar(%49.4).

2. Öğretmenler;

a. Konuların anlatımında tek bir kaynağa bağlı kalmamakta, ayet ve hadisler dışında diğer kaynakları da kullanmaktadırlar(%77.5).

b. Konuları işlerken her bilgiyi öğrencilere anlatmamakta, seviyelerine göre seçim yapmaktadırlar(%67.2).

c. Ahiret kavramlarının öğretimiyle ilgili olarak kendi yaklaşımlarıyla oluşturdukları kişisel yöntemler kullanmaktadırlar(%55.1).

d. Ancak ¼'e yakını (%24.1) konuların anlatımı sonrası, öğrencilerin ruhsal açıdan olumsuz sayılabilecek derecede etkilenebildiklerini gözlemlemektedirler(%24.1).

3. Ahiretle ilgili bilgilerin öğretimine ilişkin olarak iki ana problem görülmüştür:

- a. Öğrencilerin yanlış bilgilere sahip olmaları, buna bağlı olarak ise,
- b. Korku veya tedirginlik şeklinde yaşanan ruhsal etkilerin görülmesi ve bu durumun zaman zaman günlük yaşamı etkileyecek boyutlara ulaşması.

4. Bu problemlerin oluşmasında etkili olan hususlar ise, şu şekilde tesbit edilmiştir:

a. Özellikle okul dışı çevrenin, zihinsel fantazilere veya kişisel beklentilere dayalı hurafelerle, çocuğu korkutmaya yönelik bilgiler vermesi. Görülmüştür ki, öğrencilerin sahip oldukları bilgilerin çoğunluğu naslar dışı kaynaklardan kazanılmıştır.

b. Çocuğun zihinsel ve psikolojik gelişim seviyesi gözardı edilerek düzey üstü bilgilerin doğru da olsa verilmesi.

c. Öğrencilerin zihinsel ve psikolojik özelliklerini dikkate alan, metodik esaslara dayalı olarak kaleme alınmış kaynakların bulunmaması. Bu konudaki ders veya kaynak kitaplar da ya öğrencilerin sorularını cevaplamada yetersiz kalmakta ya da naslarla kesin olarak temellendirilemeyen ve halen teolojik tartışma konusu olan bazı hususlarda net bilgiler şeklinde sunulabilmektedir.

5. Konuların öğretimiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan olumsuzlukları giderebilmek için şu hususların dikkate alınması gerekmektedir:

a. Konuların öğretimi, çocuğun zihinsel ve psikolojik gelişim düzeyi gözönüne alınarak yapılmalıdır. Ruhsal tedirginliklere yol açacağı düşünülen bilgiler verilmemelidir.

b. Kur'an ve hadisler bağlamında konuların temel çizgisi belirlenmeli ve Kur'an'ın anlatımına ve dolayısıyla islamın ahiret anlayışına ters düşen rivayetler, israiliyatlar ve kişisel yaklaşımlar ayıklanmalıdır.

c. Kur'an'ın çevirisi, mümkün olduğunca sade ve anlaşılır türkçe ile verilmelidir. Ashında Kur'an, bu konuları somut bir tarzda sunmaktadır. Algılanması gereken tek nokta; ahirete ait nesnelere dünyada bildiklerimizin daha mükemmeli olduğunun kabulüdür. Bunun için de, ergenlik öncesi veya başlangıcı çocuğunun zihinsel gelişim seviyesi yeterli görülmektedir.

d. Çocukların yanlış bilgilenimlerinde, ders ve kaynak kitaplarının da rol oynadığı görülmüştür. Kitaplardaki bu konular hem bilgilerin niteliği hem de verilmiş

tarzı açısından ıslah edilmelidir. Bu nedenle ahiret kavramlarının öğretiminde özel öğretim yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- el-ACLUNİ, İsmail ibn Muhammed (ö. 1162 / 1748); **Keşf-‘ül Hafa ve Muzilu’l-İlbas ‘Amma İشتهene Mine’el Ehadis** (I-II), Müessesetür-Risale, Beyrut 1985.
- ADAMS, James F.; **Ergenliği Anlamak**, (Haz: Bekir Onur), Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- AHMED b. Hanbel; **Müsned**, I-VI, İstanbul 1401/ 1981.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi; **İslam Dini**, 26. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 1974.
- ALAYLIOĞLU, Ruşen, A. Oğuzkan; **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**, İstanbul 1976, C. V.
- ALGÜL, Hüseyin ve diğerleri; **İlköğretim ve Ortaokullar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, İstanbul, Altın Kitaplar Matbaası, 1995.
- ARKONAÇ, Sibel; **Psikoloji-Zihin Süreçleri Bilimi**, İstanbul, Alfa Yayınevi, 1993.
- ARMANER, Neda; **Din Psikolojisine Giriş**, Ankara, Ayyıldız matbaası, 1980, C. I.
- ATEŞ, Süleyman; **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul, Yeni ufuklar neşriyat, 1989.
- AYHAN, Halis; **Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler**, 2. Baskı, İstanbul, Damla yay., 1986.
- BAYMUR, Feriha; **Genel Psikoloji**, VI. Baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1984.
- BAYTAN, Orhan; **Geleceğin Tarihi 3**, 2. Baskı, İstanbul, Mevsim Yayıncılık, 1994.
- BERNE, E.; **Psikiyatri ve Psikoloji Rehberi**, (Çev: E. Kapkır), İstanbul, 1988.
- BİLGİN, Beyza, Mualla Selçuk; **Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara, 1991.
- BİLGİN, Beyza; “Çocuğun Manevi Eğitimi”, **Din Öğretimi Dergisi**, MEG ve SB yay., sayı: 6.
- BİLGİN, Beyza; “Okul Öncesi Çocuğunda Dini Kavramlar”, **Din Öğretimi Dergisi**, MEB yay., sayı: 8-9.
- BOVET, Pierre; **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, (Çev: S. Odabaş), Ankara, T. T. K. Basımevi, 1958.

- BUHARİ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail; **el- Camiu's-Sahih**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1979.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Selçuk, Cuma Çivi; **Genel Öğretim Metodları**, Konya, 1994.
- CANAN, İbrahim; **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, I. Baskı, (C. 1-18), Ankara: Akçağ Yay., 1988.
- CLARK, W. H.; **The Psychology of Religion**, Third Printing, The Macmillian Company, Newyork 1961.
- CLARK, W. H.; "Çocuk Dönemi Dini", (Çev: Neda Armaner), **A. Ü. İ. F. Dergisi**, C. XXIV, Ankara, 1981.
- CLARK, W. H.; "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din", (Çev: M. Dağ), **Eğitim Hareketleri Dergisi**, C. 22, sayı: 256-257, Ankara, 1976.
- COLE, Luella- John, J. B. Morgan; **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, (Çev: B. Halim Vassaf), III. Baskı, M. E. Basımevi, İstanbul, 1985.
- CÜCELOĞLU, Doğan; **İnsan ve Davranışı**, VI. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.
- ÇELEBİ, İlyas ve diğerleri; **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Salan yay.
- ÇINARLI, A. Reşid, Kemalettin Kadimoğlu; **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, İstanbul, Meram yay., 1995.
- DAĞISTANI, Ömer Ziyaeddin; **Zübde-Tül Buhari**, İstanbul, Salah Yay, 1971
- DAYIOĞLU, Gülten; **Yeşil Kiraz**, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi yay., 1995.
- DAVUDOĞLU, Ahmed; **Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi**, II. Baskı, C. II, İstanbul, Sönmez Yay., 1978.
- DİLAVER, H. Hüseyin ve diğerleri; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Ankara, Gün Yay., 1995.
- DOĞRU, Mehmet, Talip Arışahin; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, İstanbul: Damla yay., 1995.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani; **es-Sünen**, I-V, Humus 1974.
- EGEMEN, B. Ziya; **Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- ENÇ, Mithat; **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**, T. D. K. , İstanbul, 1981.

- ERDEN, Münire, Yasemin Akman; **Eğitim Psikolojisi**, II. Baskı, Ankara, Arkadaş yay., 1995.
- ERDENER, Sabahattin; **İnsan ve Eğitim**, İstanbul, 1967.
- ERCAN, A. Rahmi; **Çocuklar Nasıl Öğrenir**, Alkım yayıncılık, Ankara, (tarihsiz).
- ERDOĞAN, Hüseyin; **Ölüm ve Ötesi**, İstanbul, Çelik Yayınevi, 1991.
- EREN, S. Naci; **Ölüm-Kıyamet ve Ahiret**, II. Baskı, İstanbul, Demir Kitabevi, 1990.
- ERSİN, Mefharet; **Eğitimde Psikolojinin Rolü**, M. E. Basımevi, İstanbul, 1981, C. I.
- FERNAND, L. D.- P. Fernand; **Introduction to Psychology**, Forth Edition, Houghton Mifflin Company, Boston 1978.
- FIRAT, Erdoğan; **Allah İnancı ve Din Duygusunun Psikoloji Açısından Araştırılması**, Doktora Tezi, Ankara 1976.
- FİDAN, Nurettin, Münire Erden; **Eğitime Giriş**, Ankara, Meteksan Matbaacılık, 1993.
- FLESZNAR, E.; "Öğretim Boyunca Soyutlama Yeteneğini Geliştirme Konusunda Bir Girişim", **Psikolojide Yeni Çalışmalar**, (Çev: Nezahat Arkun), III. Baskı, İstanbul: Edebiyat Fak. Yay., 1982.
- FORTOSIS, Stephen, Ken Garland; "Adolescent Cognitive Development. Piaget's Idea of Disequilibrium, and The Issue of Christian Nurture", **Religious Education**, Volume 85, Number 4, Fall 1990.
- GANDER, M. J. - H. W. Gardiner; **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, (Haz: B. Onur), Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed; **İhyau Ulumu'd-Din**, (Çev: A. Arslan), C. 1-10, İstanbul, Arslan yay., 1974.
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed; **Ölüm ve Ötesi**, (Çev: Abdullah Aydın), İstanbul, Seda Yayınları, (Tarihsiz).
- GEÇTAN, Engin; **Varoluş ve Psikiyatri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki; **Yunus Emre**, IV. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar Matbaası, 1981.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki; **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul, 1979.

- GREER, J. R.; "Stages in the Development of Religious Thinking", **British Journal of Religious Education**, Volume III, 1980-1981.
- GRIMMIT, Michael; **What Can I do in R. E.?**, A Guide to New Approaches, Mayhew Mc Crimmon, Great Wakering (2nd Edition), England 1982.
- GÜNCE, Gülseren; **Zihin Gelişimi- Piaget Kuramına Toplu Bir Bakış**, Ankara, Baylan Matbaası, 1973.
- GÜNCE, Gülseren; "Jean Piaget ve Temel Kuramsal Fikirleri", **A. Ü. E. F. Dergisi**, C. 4., sayı: 1-4.
- GÜNDÜZ, Üzeyir ve diğerleri; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2. Sınıf**, İstanbul, Gendaş yay. (tarihsiz)
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Ruhbilim Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- HATİBOĞLU, M. Raif, Said Çiftçi; **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 7**, İstanbul, Uygun yay., 1995.
- HÖKELEKLİ, Hayati; "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", **Din Öğretimi Dergisi**, Ankara, 1988, sayı: 14.
- JACQUIN, Guy; **Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri**, (Çev: Mehmet Toprak), II. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.
- JERSİLD, Arthur; **Gençlik Psikolojisi**, (Çev: İbrahim N. Özgür), III. Baskı, İstanbul, Takıloğlu Matbaası, 1978.
- KANAD, Fikret; **Ailede Çocuk Terbiyesi**, 2. Baskı, İstanbul, M. E. B Yay., 1976.
- KAVASLIOĞLU, Z. Sinem; "Ergenlikten Yetişkinliğe Bilişel Gelişim", **A. Ü. E. B. F. Dergisi**, Ankara, 1991, C. 26., sayı: 1.
- KILAVUZ, A. Saim ve Diğerleri; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi**, Kaynak Kitap, İstanbul, Marifet Yayınları, 1997.
- KONUK, Yurdagül; **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Ankara, T. D. Vakfi yay., 1994.
- KOPP, Clair B., Paul McGhee and Joanne Krakow; "Cognitive Development", **The Child Development in a Social Context**, by Addison Wesley Publishing Company Inc., 1982.
- KOPTAGEL-İLAL, Günsel; **Tıpsal Psikoloji**, II. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1984.

- KORKMAZLAR, Ümran; “Son Çocukluk Dönemi”, **Ana-Baba Okulu**, IV. Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi, 1993.
- KÖKNEL, Özcan; “Ergenlik Dönemi”, **Ana-Baba Okulu**, IV. Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi, 1993.
- KUTUB, Seyyid; **fi-Zilal-il Kur’an**, (Çev: M. Emin Saraç ve diğerleri), İstanbul, Hikmet Yayınları, (Tarihsiz).
- KUTUB, Seyyid; **Kur’an’da Kıyamet Sahneleri**, (Ter: A. Faruk Haznedaroğlu), İstanbul, Ravza Yayınları, 1997.
- LEIF, J., G. Rustin; **Genel Pedagoji**, II. Baskı, (Çev: N. Yüzbaşıoğulları), İstanbul, M. E. Basımevi, 1980.
- MORGAN, Clifford T.; **Psikolojiye Giriş**, (Çev: Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları), IV. Baskı, Ankara, Hacettepe Üni. Psikoloji Böl. Yay., 1986.
- MUTLU, İsmail; **Kıyamet Alametleri**, İstanbul, Mutlu Yay., 1993.
- MÜSLİM, Ebu’l Hüseyin Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi; **el-Camiu’s-Sahih**, I-V, Kahire 1955.
- NESEİ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb; **Sünen**, Kahire 1930.
- ÖCAL, Mustafa; **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, II. Baskı, Ankara, T. Diyanet Vakfı Yay., 1991.
- ÖZBAYDAR, Belma; **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, Baha matbaası, 1970.
- ÖZBEK, Abdullah; **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, III. Baskı, Konya, Esra Yay., 1994.
- ÖZDEMİR, A. Kemal, Arif Arslan; **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7**, Ankara, Gaye Ders Kitapları, 1995.
- ÖZTÜRK, Mualla; “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, **Türkiye I. Din Eğitimi Sempozyumu**, A. Ü. İ. F. Yay., 1981.
- ÖZTÜRK, Orhan; **Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, II. Baskı, Ankara, T. Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yay., 1983.
- PALMADE, Guy; **Pedagojinin Metodları**, (Çev: H. Y. Celkan), Ankara, TDV Yayınları, 1995.
- PAZARLI, Osman; **Din Psikolojisi**, I. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.

- PEARCE, John; **Çocuklarda Büyüme ve Gelişme**, (Çev: Ayşegül Yeşildağlar), Ankara, Doruk Yayıncılık, 1996.
- PEKER, Hüseyin; **Din Psikolojisi**, Samsun, Sönmez matbaası, 1993.
- PEKER, Hüseyin; **Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, Samsun, Eser matbaası, 1991.
- PIAGET, Jean; **Çocukta Hüküm ve Muhakeme**, (Çev: S. Esat Siyavuşgil), İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- PIAGET, Jean; **Genetik Epistemoloji-Çocukta Ruhsal ve Zihinsel Gelişme**, (Çev: Ali Cengizkan), Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1984.
- SALİH, Suphi; **Ölümden Sonra Diriliş**, (Çev: Şerafettin Gölcük), I. Baskı, İstanbul, Sırdaş Yayınları, 1976.
- SANDSTRÖM, C. I.; **Çocuk ve Gençlik Psikolojisi**, (Çev: Refia Uğurel-Şemin), İstanbul, Edebiyat Fak. Matbaası, 1982.
- SARITOPRAK, Zeki; **İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal**, İstanbul, Yeni Asya Yay., 1992.
- SELÇUK, Mualla; **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, II. Baskı, Ankara, T. Diyanet Vakfi Yay., 1991.
- MUALLA, Selçuk; "İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım", **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri**, (8-10 Nisan 1988), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- SELÇUK, Ziya; **Eğitim Psikolojisi**, Konya, Atlas Kitabevi, 1992.
- SUNAR, Cavit; **Kıyamet-Cennet-Cehennem**, İstanbul, Kılıç Kitabevi, 1979.
- ŞENTÜRK, Habil; "Dini Gelişim Psikolojisi", **Diyanet Dergisi**, Ankara, 1995, C. 31., sayı:4.
- TANRIVERDİ, Aydın; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf**, Ankara, Bilim ve Kültür Yay.,1996.
- TAŞTEKİN, Osman; **Öğretmen ve Öğrencilere Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Konularının Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.
- T.C. MEB **Tebliğler Dergisi**, 13 Nisan 1992, sayı: 2356.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sevre; **es-Sünen**, (C. I-V), Mısır 1962.

- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sevre; **Sünen-i Tirmizi Tercemesi**, (Çev:O. Z. Mollamehmetoğlu),C. IV, İstanbul, Y. Emre Yay, 1975.
- TOPRAK, Süleyman; **Ölümden Sonraki Hayat**, VI. Baskı, İstanbul, Esra Yayınevi, 1994.
- TUĞLACI, Pars; **Okyanus**, İstanbul, 1972.
- TUNÇ, Cihat; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi II**, 12. Baskı, Ankara, MEB Yay., 1993.
- Türkçe Sözlük**, Ankara: T. D. K. Yay., 1981.
- VARIŞ, Fatma; **Ergenin Gelişimi**, İstanbul, Özgü Yayınevi, 1963.
- VEHBİ, Mehmed, **Hulasat'ül-Beyan fi-Tefsir'il Kuran**, İstanbul, Üç Dal Neşriyat, (C. 1-15), 1969.
- VERGOTE, Antoine; “Çocukta Din”, (Çev: Erdoğan Fırat), **A. Ü. İ. F. Dergisi**, C. XXII., Ankara, 1978.
- YAZIR, Elmalı”lı M. Hamdi; **Hak Dini Kur’an Dili**, III. Baskı, Eser Neşriyat, (I-IX), (tarihsiz).
- YAVUZ, Kerim; **Çocuk ve Din**, İstanbul, Çocuk Vakfı Yay., 1994.
- YAVUZER, Haluk, **Çocuk Psikolojisi**, 10. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay; **Çocuk Ruh Sağlığı**, 11. Baskı, Ankara, T. İş Bankası Yayınları, 1986.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay; **Gençlik Çağı**, V. Baskı, Ankara, T. İş Bankası Yayınları, 1988.
- ZEBİDİ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed; **Sahih-i Buhari Muhtasarı (Tecrid-i Sarih Tercemesi)**, (çev: Ahmed Naim), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,1976.
- ZEYTİNOĞLU, Sezen; “Piaget-Zihin Gelişim Kuramı”, **Ergenlik Psikolojisi**, (Der: Bekir Onur), I. Baskı, Ankara, Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1987.
- ZÜLLİGER, Hans; **Çocuklarımızın Korkuları**, (Çev: K. Şipal), İstanbul, 1975.

Ek 1,

ÖĞRENCİ ANKET FORMU

Sevgili Öğrenci...

Bu anket, “kabir hayatı”, “kıyamet ve alametleri” ve “ahiret hayatına yönelik bugüne değin edindiğiniz bilgileri çeşitli açılardan değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Lütfen, bu sayfanın sonunda yer alan kendinizle ilgili kişisel bilgileri cevaplayarak başlayınız. Diğer bölümleri de tüm samimiyetinizle cevaplandırarak bu çalışmaya katkıda bulunacağınız inancındayım.

Derslerinizde başarılar diler, teşekkür ederim.

Osman TAŞTEKİN

O. M. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Eğitimi Doktora Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Doğum Tarihiniz:...../...../.....

2. Cinsiyetiniz : ( ) Erkek ( ) Kız

3. Okulunuz : .....

4. Sınıfınız :...../.....

5. Anne ve Babanızın Öğrenim Durumu:

Babanız: ( ) a. İlkokul

( ) b. Ortaokul

( ) c. Lise

( ) d. Yüksek Okul

Anneniz: ( ) a. İlkokul

( ) b. Ortaokul

( ) c. Lise

( ) d. Yüksek Okul

6. Anne ve Babanızın Mesleği:

Babanız: ( ) a. Memur

( ) b. İşçi

( ) c. İşsiz

( ) d. Serbest Meslek

Babanız: ( ) a. Memur

( ) b. İşçi

( ) c. Ev Hanımı

( ) d. Serbest Meslek

I. BÖLÜM(Kabir Hayatı)

A. Kabir hayatı ile ilgili aşağıdaki sorulara ( ) içine X işareti koyarak cevap veriniz.

1. Münker ve Nekir meleklerini duydunuz mu?

( ) Evet ( ) Hayır

2. Ölenler dünyada yaptıklarına karşılık sorgulanır mı?

( ) Evet ( ) Hayır ( ) Bilmiyorum

3. Kabir hayatında azap var mı?

( ) Evet ( ) Hayır ( ) Bilmiyorum

4. “Kabir azabı vardır” diyorsanız, nasıl olacağını biliyor musunuz?

( ) Evet ( ) Hayır

B. Aşağıda bildiğiniz soruların cevaplarını yazınız.

1. Münker ve nekir meleklerinin görevlerini yazınız.

.....

2. “Kabir azabı vardır” diyorsanız, bunun ne türlü olacağını yazar mısınız?.....

3. Kabir azabını hak etmeyenler sizce nasıl bir kabir hayatı geçirirler?

.....

4. “Kabir sorgusu vardır” diyorsanız, hangi konularda olacağını yazar mısınız?.....

5. Kabir hayatı ile ilgili bugüne değin öğretmenlerinizden ve büyüklerinizden öğrendiğiniz farklı bilgiler varsa bunları yazar mısınız?

.....

6. Kabir hayatı ile ilgili bilgilerinizin aklınızla çeliştiği oluyor mu? Hangi konularda?.....

7. Kabir hayatı ile ilgili öğrendiğiniz bilgiler sizde olumlu ya da olumsuz ne tür etkiler oluşturdu? Kısaca yazınız.

.....

8. Kabir hayatı ile ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?

.....

II. BÖLÜM(Kıyamet ve Alametleri)

1. Aşağıda “kıyamet alametleri” olarak öğretilen konular yer almaktadır. Siz bunlardan hangilerini öğrendiniz? ( ) içine X işareti koyarak belirleyiniz.

- ( ) 1. Mehdi'nin çıkması
- ( ) 2. Deccal'ın çıkması
- ( ) 3. Hz. İsa'nın yere inmesi
- ( ) 4. Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması
- ( ) 5. Dabbetü'l Arz'ın çıkması
- ( ) 6. Güneşin batıdan doğması
- ( ) 7. Duman (duhan) çıkması
- ( ) 8. Doğuda bir yerin batması
- ( ) 9. Batıda bir yerin batması
- ( ) 10. Arabistanda bir yerin batması
- ( ) 11. Yemenden bir ateşin çıkması

2. İşaretledikleriniz dışında size öğretilen başka alametler var mı? Yazınız.

.....

.....

3. Kıyamet alametleriyle ilgili olarak öğrendiğiniz bilgilerden aklınızla çelişenler var mı? Yazınız.

.....

.....

.....

4. Öğrendiğimize göre kıyamet nasıl kopacaktır? Kısaca yazınız.

.....

.....

5. Kıyamet alametleri içinde sizi ürküten bilgiler var mı? Neler?

.....

.....

.....

.....

.....

III. BÖLÜM (Ahiret Kavramları)

1. Aşağıda ahiret bilgisi içinde verilebilecek kavramlar yer almaktadır.

Bunlardan bilginiz dahilinde olanlar için ( ) içine X işaretini koyunuz.

( ) 1. Sura Üfleme	( ) 7. Kevser Havuzu
( ) 2. Haşır	( ) 8. Huriler
( ) 3. Mahşer	( ) 9. Gılmanlar
( ) 4. Hesab ve Mizan	( ) 10. A'raf ve araf ehli
( ) 5. Amel Defteri	( ) 11. Cehennem
( ) 6. Cennet	( ) 12. Sırat Köprüsü

2. Yukarıda geçen kavramlar içinde anlamakta güçlük çektiğinizi yazınız.

3. Yukarıdaki kavramlar içinde, anlatıldığında sizi ürküten ve korkutanlar var mı? Neler?

4. Yukarıda geçen kavramlar dışında, ahiretle ilgili size öğretilen kavramlar var mı? Neler?

5. Ahiretle ilgili kavramlar konusunda bilgilendirildiğinizde sizi çok etkileyen anlatımlar var mı? Neler?

6. Ahiretle ilgili kavramlar anlatıldığında, doğruluğundan şüphe ettikleriniz var mı? Bunlar nelerdir? Nedenlerini yazınız.

7. Ahiretle ilgili neleri öğrenmek isterdiniz?

IV. BÖLÜM(Genel Değerlendirme Soruları)

Aşağıda “kabir hayatı”, “kıyamet ve alametleri” ve “ahiret hayatı” ile ilgili konularda genel düşünceleriniz ve hissettikleriniz öğrenilmek istenmektedir. Uygun gördüğünüz şıkkın yanındaki ( ) içine X işaretini koyarak cevaplayınız.

1. Bu konulara ilgi duyuyor ve öğrenme merakı taşıyor musunuz?

( ) a. Çok fazla ilgi duyuyor ve öğrenmek istiyorum.

( ) b. Biraz ilgimi çekiyor, elbette öğrenmek isterim.

( ) c. İlgi duymuyorum ve öğrenmek istemem.

2. Bu konularda öğretmeniniz veya diğer büyükleriniz tarafından bilgilendirilirken neler hissediyor ve düşünüyorsunuz?

( ) a. İnaniyorum ve korkuyorum.

( ) b. Aklımla çelişen konulara inanmıyorum.

( ) c. İnaniyorum ancak korkmuyorum.

( ) d. Başka düşünceleriniz varsa yazınız:.....

3. Bu konularda bilgilendirilirken en çok kimlerin verdiği bilgiyi inandırıcı buluyorsunuz?

( ) a. Anne- baba

( ) c. Din Kül. ve Ah. Bilgisi Öğretmeni

( ) b. Din adamları

( ) d. Hepsi

4. Öğretmenleriniz ve büyükleriniz bu konuları anlatırken hangi kaynakları kullanıyorlar?

( ) a. Kur’an-ı Kerim

( ) d. Hepsi

( ) b. Hadis-i Şerifler

( ) e. Bilmiyorum

( ) c. Bunların dışındaki kitaplar

5. Bu konularda merakınızı giderecek doyurucu cevaplar alabiliyor musunuz?

( ) Evet

( ) Hayır

( ) Kısmen

6. Bu konularda öğrenmek istediklerinizi, soru sorma dışında, kitaplara başvurarak öğrenmeyi denediniz mi?

( ) Evet

( ) Hayır

EK 2, ÖĞRETMEN ANKET FORMU

Değerli Meslekdaşım...

Bu anket, bazen programınız dahilinde bazen de öğrencilerinizin soruları doğrultusunda öğretimini yaptığınız “kabir hayatı”, “kıyamet ve alametleri” ve “ahiret hayatı” konularında genel tutumunuz ve gözlemlerinizi tesbit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Lütfen, bu sayfada yer alan kendinizle ilgili kişisel bilgileri cevaplayarak başlayınız. Diğer bölümleri de tüm samimiyetinizle cevaplandırarak bu çalışmaya katkıda bulunacağınız inancındayım. Mesleğinizde başarılar diler, teşekkür ederim.

Osman TAŞTEKİN

O. M. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Eğitimi Doktora Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Cinsiyetiniz?

( ) Erkek ( ) Kadın

2. Yaşınız?

( ) a. 25 veya daha küçük ( ) c. 31-40 arası
( ) b. 26-30 arası ( ) d. 41 ve daha yukarısı

3. Öğretmenlikteki kıdeminiz?

( ) a. 0-3 yıl ( ) d. 16-20 yıl
( ) b. 4-8 yıl ( ) e. 21 ve daha yukarısı
( ) c. 8-15 yıl

4. Mezun olduğunuz yüksek okul?

( ) a. Yüksek İslam Enstitüsü
( ) b. İlahiyat Fakültesi
( ) c. İslami İlimler Fakültesi
( ) d. Yurt dışı
( ) e. Başka ise belirtiniz:.....

Aşağıda, “kabir hayatı”, “kıyamet ve alametleri” ve “ahiret hayatı” konularının öğretiminde genel tutumunuz ve gözlemlerinizi öğrenilmek istenmektedir. Lütfen cevaplayınız.

1. Bu konulara öğrencilerinizin ilgi gösterdiklerini gözlemlemekte misiniz?

- ( ) a. Yoğun ilgi gösteriyorlar.
 ( ) b. Diğer konulara gösterdikleri kadar ilgililer.
 ( ) c. Pek ilgi göstermiyorlar.

2. Bu konuları anlatırken ağırlıklı olarak hangi kaynakları kullanıyorsunuz?

- ( ) a. Kur'an-ı Kerim meali ( ) c. Diğer Kaynaklar
 ( ) b. Hadis-i Şerifler ( ) d. Hepsi

3. Bu konuları nasıl işliyorsunuz?

- ( ) a. Bu konuları, kaynaklarda nasıl anlatılıyorsa öylece öğrencilere aktarıyorum.
 ( ) b. Bu konudaki her bilgiyi öğrencilere anlatmıyorum, seviyelerine göre seçim yapıyorum.
 ( ) c. Konu iyi anlaşılсын diye çok detaylı anlatıyorum.
 ( ) d. Fazla detaya kaçmadan kısa bilgiler veriyorum.

4. Soyut kavramların öğretimi ile ilgili özel teknikler kullanıyor musunuz?

- A. ( ) Evet ( ) Hayır

B. Cevabımız “evet” ise, ne tür teknikler kullandığınızı lütfen yazınız:

.....
 .....

5. Konuların anlatımı sonrası çocuklarda psiko-patolojik durumlar oluştuğuna dair duyular aldınız mı?

- ( ) a. Evet
 ( ) b. Hayır

6. Eğer bu tür psiko-patolojik hallere şahit olduysanız, kısaca anlatır mısınız?

.....
 .....
 .....

EK 3,**Araştırmaya Katılan Alan Öğretmenlerinin Okullara Göre Dağılımı**

Okul Adı	Öğretmen Sayısı
1. Alparslan İlköğretim Okulu	2
2. Atatürk İlköğretim Okulu	1
3. Cengiz Topel İlköğretim Okulu	1
4. Feza Koleji (Orta Kısım)	1
5. Gazi Paşa İlköğretim Okulu	1
6. Gülsüm Sami Kefeli İlköğretim Okulu	4
7. Huriye Süer Anadolu Lisesi (Orta Kısım)	1
8. Belediye İlköğretim Okulu	4
9. İlkadım İlköğretim Okulu	6
10. İlkadım Anadolu Lisesi (Orta Kısım)	2
11. Gazi İlköğretim Okulu	2
12. Fatih İlköğretim Okulu	2
13. Kazım Orbay İlköğretim Okulu	2
14. Kazım Özdemir İlköğretim Okulu	2
15. Kazım Paşa İlköğretim Okulu	2
16. Kubilay İlköğretim Okulu	1
17. Karşıyaka Lisesi (Orta Kısım)	5
18. İlyasköy İlköğretim Okulu	3
19. Mustafa Kemal İlköğretim Okulu	3
20. Mehmet Akif İlköğretim Okulu	2
21. Samsun Anadolu Lisesi (Orta Kısım)	3
22. 30 Ağustos İlköğretim Okulu	2
23. 23 Nisan İlköğretim Okulu	5
24. Yunus Emre İlköğretim Okulu	1

Toplam: 58

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ